

tiszatáj

1990. JÚN. * 44. ÉVF.

6

Magyarok — odaát

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF

Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR

Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE

Belső munkatárs: RADVA LÁSZLÓ

Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)

GREZSA FERENC (Szeged)

TADEUSZ NOWAK (Varsó)

SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)

VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

tiszatáj

A Csongrád Megyei Tanács lapja. Kiadja a Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat.
Felelős kiadó: Kispál Antal — 90-2098 — Szegedi Nyomda

Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Telefon: (62) 12-670. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel u. 10/A — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR. Postabank Rt. 219—98—636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 25 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 75, fél évre 150, egész évre 300 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

XLIV. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1990. JÚNIUS

VIGH KÁROLY: Magyarország a Trianonhoz vezető úton	3
A lényeg: hogy az esélyek legyenek vagy maradjanak egyenlők (Dr. Demeter Jánossal a nemzetiségek anyanyelvű oktatásáról beszélget Szokai Imre)	17
FÜR LAJOS: Kisebbségi magyarok történelmi tudata	34
A. GERGELY ANDRÁS: Másodelemzés (Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében)	54
Most is aggódom ... (Szűrös Mátyással tegnapi küzdelmekről és mai kétségekről beszélget Ablonczy László)	74
2 + 2 monológ (Grósz Károly és N. Ceausescu aradi találkozója)	96
Szerkesztői asztal	111

ILLUSZTRÁCIÓ

Cseh Gusztáv rézkarcai a *Jeles házak* c. sorozatból az 53., 95., 110. és a 112. oldalon

Magyarország a Trianonhoz vezető úton

A Trianonban 1920-ban elszenvedett sérelmek előzményeit, gyökereit keresve, messze századokkal, a középkorig kell visszanyúlnunk. Már az 1241-ben bekövetkezett iszonyú mongol dúlás veszélyeztette ennek a Kárpátok övezte közép-európai országnak a létét. Batu kán hordái az ország nagy részét elpusztították, és lakosainak jelentős részét megölték. A nemzeti uralkodóház, az Árpádok kiváló képességekkel és szervezőerővel rendelkező királyára, IV. Bélára várt a rendkívül nehéz feladat, hogy a romokon újból felépítse a középkori Magyarországot. Így lett ő a második honalapítónk. Egy ilyen történelmi katasztrófát teljesen kiheverni nem lehet. A középkori oklevelek bizonyítják, hogy a mongol dúlás következtében megtizedelt magyar etnikum a Felvidéken és Erdélyben már soha nem tudta visszaszerezni régi településterületeit, a 12—13. századi etnikai határait.¹

A 14—15. századi Magyarország — mégis úgy tűnt — kiheverte vérvesztéseit. Hiszen egy reálisnak tekinthető becslés szerint Hunyadi Mátyás, a nagy reneszánsz uralkodó idején nagyjából ugyanannyi magyar élt a történelmi Magyarországon, mint amennyi angol a brit szigeteken. Amikor viszont a török világhatalom Konstantinápoly eleste és a Balkán országainak meghódítása után nem csupán veszélyeztette Magyarország déli területeit, hanem mélyen benyomulva az országba, 1526-ban Mohácsnál döntő katonai vereséget mért a feudális anarchiától is meggyöngült országra, elbukott a középkori Magyarország, és vele a félezer éves állami függetlenség.

A három részre szakadt ország gyötrelmei, és főleg a magyar etnikum szörnyű veszteségei közismertek. Magyarország 150 év után a Habsburg-jogar alatt ismét egyesült. A középkori Európa egyik legjelentősebb országából egy viszonylag jelentéktelen, szegény, elmaradt és jórészt elpusztult Habsburg-tartomány lett. A súlyos vérvesztésre jellemző, hogy míg a 15. század végén — Mátyás király idején — még 4—5 millióra volt tehető az ország lakossága, addig a 17. század végére ez a szám 3—4 millióra apadt. Mivel az alföldi, jórészt színmagyar területeket érte a legnagyobb vérvesztés, ezért a török által elpusztított területekre román, német, horvát, szerb, szlovák és ukrán telepések kerültek. Az ország etnikai összetétele így nagymértékben megváltozott.

A Habsburg-abszolutizmus kiépítésével és az ország gyarmatosításával szemben kibontakozó Rákóczi-szabadságharc, majd különösen az 1848—49-es forradalom és szabadságharc egész Európa számára megmutatta, hogy a tö-

rök alatt megfogyatkozott magyarság tudatában nem halványult el a független magyar államiság gondolata. Mint ismeretes: 1849 nyarán csak az orosz cári intervenció csapatai akadályozta meg, hogy a Habsburgok debreceni trónfosztása után a magyar szabadságharc győzedelmeskedjék Béccsel szemben. Így azonban elkerülhetetlennek bizonyult a világosi fegyverletétel. Kossuth Lajos — sok más társával együtt — emigrációba kényszerült. Nyugaton: Angliában és Amerikában nagy ünneplésben részesítették Kossuthot. A brit hivatalos körök azonban változatlanul úgy látták, hogy a Habsburg Birodalom fennállása biztosítja Anglia számára az európai hatalmi egyensúlyt. Számukra és — mutatis mutandis — az első világháború után Párizsban üléselő békekonferencia államférfiai, diplomatái számára semmit sem jelentett a történelmi Magyarország. Dicsőséges és tragikus évszázadait, élethalálharcát a mongol, török hódítók, majd a Habsburg-abszolútizmus ellen, független államiságának visszavívásáért folytatott küzdelmeit nem ismerték. Ők ott Párizsban csak arról a Magyarországról tudtak, amely az Osztrák—Magyar Monarchia keretében és a Vilmos császári Németország szövetségében az antanthatalmak ellen harcolt az első világháborúban, és gyűlölt céltáblájává vált a győztesek közép- és délkelet-európai szövetségeseinek. Arról sem tudtak a későbbi győztesek, hogy a századforduló táján és az első világháború előtti években a hatalom szférái alatt kibontakozott egy európai viszonylatban is jelentős, szellemi értékeket, demokratikus politikai eszméket képviselő magyar progresszió, a polgári radikalizmustól a szociáldemokrata munkásmozgalomig. Ennek a demokratikus alternatívának voltak a hordozói a második reformnemzedék tagjai: a költő Ady Endre, a társadalomtudós Szabó Ervin és Jászi Oszkár, az ősi népi dallamokhoz visszanyúló Bartók Béla és Kodály Zoltán, hogy csak a legnagyobbakról szóljunk, nem említve a világhírű magyar képzőművészek és tudósok egész sorát. Lent a mélyben pedig a tömegek: az egyre forradalmasodó agrárszegénység és munkásság szálltak síkra a társadalmi haladásért, a nemzetiségi elnyomás megszüntetéséért, egy demokratikus társadalmi rendért.² Talán a háború előtti idők egyik legnagyobb ellentmondása és történelmi igazságtalansága, hogy míg a Lajtán innen és túl éppen a magyar és osztrák területen bontakozott ki a legszélesebb és legmélyebb formában a politikai és szellemi progresszió, ugyanakkor a végső szót a Monarchia kereteit szétfejtő nemzetiségi nacionalizmusok mondták ki.

*

Magyarország megítélésében különösen az angol politikai közvélemény körében és a Foreign Office-ban végbement változások tanulságosak és sorsdöntőek a századforduló éveitől 1918-ig.

Előre kell bocsátanunk, hogy a Magyarországgal szembeni magatartás mindig a Habsburg-monarchia egészével kapcsolatos álláspontok és politika függvénye volt. Lényegében véve 1918-ig érvényben maradt Palmerston volt külügyminiszter és miniszterelnök ismert kijelentése: „a brit kormánynak Magyarországról csak mint az ausztriai birodalom részéről van tudomása.”³ Ő volt az, aki szinte dogmává merevítette azt a tételét, hogy Nagy-Britannia közép-európai politikájában szüksége van Ausztria csorbíthatlan nagyhatalmi pozíciójára. A brit alsóház vitájában 1849-ben erről így nyilatkozott: „Eu-

rópa politikai függetlensége és szabadsága elválaszthatatlanul kapcsolódik Ausztria mint európai nagyhatalom fönmaradásához és integritásához, ennélfogva bármi, ami akár közvetlenül, akár távolabbi lehetőségként gyöngítene és sújtaná Ausztriát, illetve elsőrendű hatalomból másodrangú állammá redukálná, szükségképpen nagy szerencsétlenséget jelentene Európa számára, amit minden angolnak helytelenítenie kell, és igyekeznie kell megátolni.”⁴

Ez a palmerstoni tétel 65 éven át nem veszített érvényességéből. A hivatalos Anglia — és sajtója — ezért szorgalmazta a magyar kérdés megoldását, 1860 és 1867 között a dinasztia és Magyarország valamilyen meg egyezését. Ebben a tekintetben egyetértés mutatkozott az angol uralkodó osztály konzervatív és liberális része között. Még Kossuth népszerűségének angliai tetőfokán, az 50-es években sem jutott el a magyarbarát közvélemény és a kormány odáig, hogy elfogadta volna Magyarország függetlenségének szükségességét. Pedig Kossuth angliai fogadtatása, a magyarbarát közhangulat fellángolása során a szabadságharc vezére tartósan beírta nevét az angol nép emlékezetébe. Az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés után azonban Angliában már a deáki irányzat kerekedett felül, és az angol konzervatív kormányok szembehelyezkedtek a dualista alapokat szétfeszíteni akaró magyar függetlenségi ellenzékkel. Ugyanakkor az angol liberálisok azt remélték, hogy a liberális Magyarország válik a dunai birodalommal alakuló Monarchia központjává, a Balkán felé irányuló civilizáció közvetítőjévé.⁵

Habár Kossuth Lajos nevét 1867 után is tisztelet övezte Angliában, mint a nemzeti szabadságeszme szimbólumát, és halálakor hosszú cikkek méltatták meg nem alkuvó egyéniségét — sem függetlenségi eszméiről, sem konföderációs elképzeléseiről nem esett szó.

Az angol külpolitikában, politikusoknak, diplomatáknak és publicistáknak az Osztrák—Magyar Monarchiáról alkotott véleménynyilvánításaiban az 1890-es évek derekától kezdve egyre nagyobb helyet foglal el a nemzetiségi kérdés. A Foreign Office véleményét ebben a tekintetben nagyban befolyásolta a budapesti főkonzulból rövid idő alatt szentpétervári nagykövetté, majd külügyminiszter-helyettessé emelkedő Arthur Nicolson, aki még Budapestről részletes jelentésekben számolt be a horvátok és a románok elégedetlenségéről, sérelmeiről. Helyet kaptak tájékoztatásaiban a magyar kormányzat elnyomó intézkedései és a nemzetiségeket beolvasztó törekvései is. Nicolson bírálatai azután visszhangra találtak több diplomatakollégájánál. Különösen a román kérdés került már ekkor a sajtó révén a nyilvánosság elé, amikor is neves angol újságírók és tudósok a magyar—román viszonyra irányították a figyelmet.⁶

E folyamattal párhuzamosan még mindig nem tekinthető kedvezőtlennek a hivatalos angol megítélés Magyarországgal szemben a századfordulón. A The Times pl. II. Vilmos német császár budapesti látogatásával kapcsolatban írja, hogy a Monarchia politikai súlypontja átterjedőben van Budapestre, mivel nemzetiségeivel együtt „Ausztriához képest Magyarország homogén politikai egység... , ahol gyakorlatilag vitathatatlan a bámulatos alkotmányos érzékkel rendelkező magyarok vezető szerepe.”⁷ Ugyanilyen pozitívan kommentálta a magyar politikát a Times, Károly román király budapesti látogatása alkalmával. Általában erről az időszakról, ami 1897 ősztől 1898 nyaráig terjedt, elmondhatjuk, hogy a legjelentékenyebb angol újsá-

gok: a The Times, az Economist, a Foreign Office Papers, több havi szemle és a liberális The Fortnightly Review kedvezően ítélték meg Magyarország belső viszonyait és kilátásait. Túlértékelní mindezt azonban hiba volna, mert az akkori siralmas ausztriai állapotokhoz képest csak relatíve voltak kedvezőek a politikai viszonyok Magyarországon.

A már említett Nicolson-féle bírálatokat a magyarországi politikáról csakhamar hasonló hangnemű kritikai észrevételek erősítették fel, főleg a Bánffy Dezső kormányzat brutális és antidemokratikus módszerei miatt. A cselédtörvényt hozó és az aratósztrájkokat letörő Bánffy miniszterelnököt a Times és más angol lapok azért is bírálták, mert 1898-ban rendeletet jelentetett meg a nem magyar eredetű helynevek magyarosításáról.⁸ Bánffy példája nyomán — mint ismeretes — a második világháború után a csehszlovák kormány az ősi magyar települések neveit változtatta meg Szlovákiában! Az egyik tekintélyes ívnegyedes közlöny, a The Quarterly Review „The national conflict in Austria—Hungary” című cikkében már ilyen hangnemben bírál: „Nincs a világon még egy ország, ahol az uralkodó faj olyan zsarnoki és türelmetlen módon merészel viselkedni, mint Magyarországon, a liberalizmus és a szabadság országában.”⁹

Az angliai közhangulatban Magyarországgal szemben bekövetkezett kedvezőtlen fordulat első komoly jeleit az 1904—1906-os magyarországi politikai válság értékelésekor találjuk. Ez az az időszak, amikor az 1850-es évektől Magyarország iránt rokonszenvező Times — s annak mind ismertebbé váló bécsi levelezője: Wickham Steed — mindinkább bíráló hangnemet üt meg a magyarországi viszonyokról. Ezekben az években mind az angol sajtóban, mind a Foreign Office-ban egyre bizalmatlanabban kezdik figyelni nem csupán a Monarchia külpolitikáját, hanem a magyarországi állapotokat is. A brit politika ekkor növekvő mértékben kifejezi csalódását a magyar nemzet politikai bölcsességéről és józanságáról korábban kialakított nézeteit illetően. A koalíció hatalomra juttatása a magyar választók részéről, a merev ragaszkodás a katonai követelésekhez (a magyar vezényszóhoz), a súlyos külpolitikai következményekkel fenyegető szeparatista közhangulat szítása, a „nemzeti ellenállás” tragikomédiája, általában a magyar sovinizmus korlátoltsága, amely elég erősnék érzi magát arra, hogy egyszerre szálljon szembe Ferenc Józseffel és hadseregével, Ausztria kormányával, valamint a magyarországi nemzetiségekkel — egyre élesebb bírálatot váltott ki. A magyar koalíciót bíráló angol hangok hamarosan általában a „magyarokra” vonatkoztak.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy a brit hangulatváltozásnak nem csupán az 1904—1906-os magyarországi politikai válság volt az oka, hanem ezzel egyidejűleg más események és tényezők is: így pl. Németország megerősödése, a cári Oroszország távol-keleti súlyos veresége Japántól stb. Mindez együtt ehhez a fordulathoz vezetett. Egyes angol körök ekkor kezdtek arra gondolni, hogy a Monarchia akkor tölthetné be a Németországgal szembeni ellensúly szerepét, ha jövőjét a magyaroknál megbízhatóbb németellenes nemzetiségekre bízna.

A Magyarországgal kapcsolatos sűrűsödő bírálatok élharcosai között olyan tekintélyes, rátermett és becsvágyó publicistákat találunk, mint a már említett Wickham Steedet, a Times bécsi levelezőjét. Vitája a magyar sajtóval, Rákosi Jenővel, a Budapesti Hírlap sovinizsita főszerkesztőjével, Apponyi Alberttal a Times hasábjain¹⁰ csak fokozta az angol újságíró szembe-

állítását a magyar politikával. Amikor pedig 1906 szeptemberében Budapestre utazott a Parlament új ülésére, az ott tapasztaltak csak meggyorsították kiábrándulását a politikai Magyarországból. Budapesti tudósításai miatt Rákosi Jenő személyeskedő és durva támadásokkal illette a személyét, ami viszont csak megkeményítette őt a magyarországi politika bírálatában. Holott még a Times 1905. szeptemberi és októberi számaiban közölt cikkei, illetve cikksorozata a magyar szupremácia elismerésével zárulnak. Joggal bírálja az elavult, feudális jellegű közigazgatást, a nagybirtokrendszert, a kivándorlást, az általános és titkos választójog hiányát, a magyar uralkodó osztály politikai és szellemi korlátait. Mégis így summázza a Magyarországról szóló okfejtését: „Ha minden tényezőt megfontolunk és minden esélyt mérlegelünk, meggyőződésünk változatlanul csak az lehet, hogy *Magyarországon a legnagyobb mértékben kívánatos a magyar hegemonia.*”¹¹

Egy év múlva azonban már Steed eljutott a dualizmus tagadásához, egy föderatív monarchia elképzeléséhez. Így írt: „Nagyon szeretném látni, ha a mi jó magyarjaink föderációra lépnének egyenlő alapon a horvátokkal, románokkal és szlovákokkal, hogy ne is említsem az ausztriai csehek és lengyeleket. Egy nap megvalósulhat egy ilyen föderáció, és a magyarok elég ostobán tették, hogy a kezdeményezést az ausztriai reakciósnak hagyták, de a föderáció a dualizmus végét és a magyar állam szétzúzását fogja jelenteni.”¹² Steed tehát eljutott annak felismeréséhez, hogy a magyar politikai elit nem tudja betölteni régi funkcióját, az osztrák—magyar nagyhatalom legszilárdabb bázisának szerepét.

Steednek a magyarokkal kapcsolatos nézetei a válság alatt mély változásokon mentek keresztül. Ismeretei elmélyültek, illúziói jórészt szertefoszlottak, progresszív vonásokat is tartalmazó nézetei a nézetellenes brit imperializmus prizmáján nézve, Magyarországot mindinkább elmaradott, reakciós, külpolitikailag is gyenge országnak láttatták. Szubjektív érzelmeire kétségtelenül hatottak azok a támadások is, amiket kommentárjai a magyar lapokban kiváltottak. Még jóval a világháború kitörése előtt felmerült benne, hogy a német veszéllyel szemben a Monarchia federalizálása, a szláv vezetés lenne a legjobb ellenszer. Véglegesen még nem alakította ki a véleményét. Ahhoz az első világháború kitörésével felgyorsuló események után jutott el.

Azokban a napokban, amikor E. W. Steed megalapozott és szinte tudományos elemzést nyújtott a magyarországi állapotokról és a jövő egyik alternatív lehetőségéről, akadtak angol újságírók, akik védték a magyar politikát Béccsel szemben. A Scottish Review cikke szerint például Magyarország joggal harcol az önálló hadseregért, a fokozottabb szuverenitásért, és megállapítja, hogy Magyarország kinőtte már a kiegyezés kereteit. Majd reményeit fejezi ki, hogy „a nemzetek eme főnixje ismét diadalmasan fog föl-emelkedni, minden akadályt legyőzve.” A szerző neve: R. W., azaz Seton-Watson.¹³

Az ő személyével kapcsolatban azt szeretném hangsúlyozni, hogy nem becsülhetjük le azt a negatív hatást, amit — Wickham Steeden kívül — Seton-Watson gyakorolt publicisztikájában és politikai pamfletjeiben.¹⁴

A hivatalos Angliát azonban elsősorban a külpolitikai helyzet, az antantkapcsolat állította szembe Magyarországgal és a Monarchiával, másfelől még inkább a francia és az orosz politikához közelítette. Majd amikor a háború a végkifejlődés stádiumába jutott, az angol kormányzat fontos szerepet

szánt a két Monarchia-szakértőnek: Steednek és Seton-Watsonnak. Ugyanis Lloyd George háborús kabinetje 1918 februárjában létrehozta a Tájékoztatási (Propaganda) Minisztériumot, s a hivatal osztrák—magyar osztálya vezetőivé Steedet és Seton-Watsont nevezték ki. De az utóbbi egyidejűleg a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályának is osztrák—magyar szakértője lett.¹⁵ Az angol sajtót főleg az ő révükön elárasztó cikkek és titkos memorandumok érték, hogy 1918 késő tavaszára-nyarára a brit politikai vezetés és a közvélemény eljutott a Habsburg-monarchiával kapcsolatban évszázadok óta vallott külpolitikai doktrína feladására. A Monarchia emigráns politikusai szabad utat nyertek a Habsburg Birodalmat fölosztó terveik elvi jóváhagyásához. Steed, Seton-Watson és az ő írásaikon nevelkedett hivatalnokok és szakértők: publicisták, történészek, politikusok nagymértékben hozzájárultak a fölbomlási folyamathoz, és erjesztőleg hatottak a Monarchia belső mozgalmaira is. A közép-európai békerendezés, az új határok jelentős mértékben tekinthetők 1914 előtti és utáni munkájuk közös gyümölcsének.

*

Az angol hivatalos politika és közvélemény fent megrajzolt, magyar-ellenes irányban történt pálfordulása az európai politikában bekövetkezett változásokkal összefüggésben érthető csak meg. A két imperialista hatalmi tömb kialakulásában az első világháború küszöbén ugyanis a magyar politika nem játszhatott döntő szerepet.

A Habsburg Birodalom és benne Magyarország felbomlásának, a Trianonhoz vezető útnak okait kutatva, két alaptendenciát kell kiemelnünk. Mind Kossuth, mind Deák felismerte a soknemzetiségű Magyarország felbomlásának, vagy egy nagyobb egységbe való felolvadásának tendenciáját. Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc bukása után Kossuth és Deák is Magyarország helyzetének meghatározásában e két veszélyesnek vélt tendencia elhárításán fáradoztak. Kossuth a dunai kis népek párhuzamos és egymással is ütköző nacionalizmusának valamilyen kompromisszumát, Deák a létező nagyhatalmi realitással, a Habsburg Birodalommal való kompromisszumot tartotta a biztonságos jövő garanciájának.¹⁶ Mivel a deáki alternatíva valósulhatott meg, így lettek a Monarchia konszolidálásában a magyarok a Habsburg-dinasztia támaszai és az osztrákok partnerei. Ez a történelmi tény a későbbi győztes antant hatalmak szemében — nem beszélve az utódállamok képviselőinek ellenséges propagandájáról — kompromittálta Magyarországot, amely a Monarchián keresztül és a német császársággal szövetségben végzetes módon a vesztes imperialista csoport oldalára került. Mivel az európai események a leverte szabadságharc után a kossuthi alternatívának, a dunai kis népek valamiféle konföderációjának nem kedveztek, az 1867-es kiegyezéssel hatalomra került magyar politikai elitnek fel kellett adnia a hagyományos, évezredek függetlenségi koncepciót, és az osztrák uralkodó osztállyal együtt vállalni a hibás külpolitika és a helytelen nemzetiségi politika következményeit.

Habár az első világháborút megelőző másfél évtizedben, a század elején már kirajzolódott az Osztrák—Magyar Monarchia belső gyengeségének körvonalai, az elnyomott nemzetek és nemzetiségek politikusai változatlanul a Monarchián belül keresték a problémák megoldását. František Palacký még

1865-ben kiadta „Osztrák állameszme” című munkáját,¹⁷ amelyben a Monarchiát szövetségi állammá kívánta volna átalakítani — nyolc néprajzi csoportot véve alapul. Ő jelentette ki a sokat idézett mondást: „Ha Ausztria nem lenne, ki kellene találni.” T. G. Masaryk prágai egyetemi tanár alig néhány évvel a világháború kitörése előtt még változatlanul vallotta Palacký nézeteit, és mérsékelten nacionalista elveket hangoztatott. Még 1908-ban is utópisztikusnak tartotta egy független cseh állam létesítésének követelését. Aurel Popovici erdélyi román író 1906-ban Lipcsében kiadott munkájában a dunai kis nemzetek egyesítésének szükségességét hangoztatta a német és orosz nagyhatalmi törekvésekkel szemben. Palackýhoz hasonlóan kifejtette művében a „Nagy Ausztriai Egyesült Államok” gondolatát.¹⁸

A magyar Jászi Oszkár, a nemzetiségi kérdés magyar szakértője, aki a polgári radikalizmus eszméin nevelkedett, „Keleti Svájc”-cá kívánta volna átalakítani Magyarországot.¹⁹

A világháború kitörése azonban — mint Steed és Seton-Watson esetében — a nemzetiségi politikusokat is radikalizálta. Masaryk például már 1915-ben kezdte hirdetni az antantállamokban, hogy a világháború egyik fő célja az Osztrák—Magyar Monarchia felosztása. Tanítványa, a fiatal Eduard Beneš, 1916-ban Párizsban adta ki „Détruiser l' Autriche—Hongrie!” c. munkáját. Masarykék Párizsban, Londonban és Amerikában sikerrel törekedtek arra, hogy minél több befolyásos publicistát, politikusot és diplomatát nyerjenek meg a cseh törekvéseknek. Úgyanígy jártak el az utódállamok többi, emigrációban élő politikusai. Nem beszélve arról, hogy az ő helyzetük könnyebb volt: Szerbia a központi hatalmak agressziós áldozataként jelentette be igényeit, míg Romániának az 1916-ban megkötött bukaresti titkos szerződésben ígérték oda Erdélyt és más területeket.

Az utódállamok politikusainak a propagandájával szemben az antanttal rokonszenvező és háborúellenes magyar ellenzék passzívan várta az események alakulását. Pedig voltak elmulasztott lehetőségeik. Ismeretes, hogy Károlyi Mihály Kunfi Zsigmond szociáldemokrata vezető politikussal együtt 1914 nyarán — még a háború kitörése előtt — Amerikába utazott egy politikai propagandakörútra. A polgári demokratikus forradalom későbbi vezére elkövette azt a hibát, hogy a háború kitörésekor hazasielt. Ha ehelyett Párizsba teszi át székhelyét, előkelő családi kapcsolatai és jó politikai összeköttetései révén az antantbarát politikus hírében álló Károlynak jó esélyei lehettek volna arra, hogy élére álljon egy demokratikus emigrációnak egy független és antantbarát Magyarország létrehozása érdekében.

Károlyi, a Függetlenségi és 48-as Párt vezére a háború végén, az összeomlás időszakában döntő szereplőjévé vált az eseményeknek. Amikor 1918. október végén megalakult a Nemzeti Tanács, és győzött a polgári demokratikus forradalom, a Monarchia felbomlásának folyamatában Magyarország is visszanyerte nemzeti függetlenségét. Károlyi Mihályra, a későbbi köztársasági elnökre és a legnagyobb tekintélyű politikai személyiségre várt volna a feladat, hogy megteremtse a független államiság feltételeit, és megvédelmezze az országot a területeire törő cseh és román hódítókkal szemben. Károlyi azonban szabad utat engedve a pacifista illúzióknak, tehetetlenül túrta a magyar haderő szétzüllesztését, és képtelennek bizonyult arra, hogy élére álljon a honvédő harcnak.

Károlyi pacifista magatartásában döntő szerepet játszott Wilson amerikai elnök 1918. január 8-i üzenete az amerikai kongresszus mindkét házához, amelyben összefoglalta az Egyesült Államok háborús, illetve háború utáni törekvéseit. Az elnök által meghirdetett 14 pont közül a 10. foglalkozott a Habsburg-monarchiával, és így szólt: „Ausztria—Magyarország népeinek garantáljuk és biztosítjuk helyét a nemzetek között — kapjanak teljes lehetőséget az autonóm fejlődés számára”.²⁰

A 14. pont, a győzelem nélküli béke gondolata, az önrendelkezési jog stb. különösen az Osztrák—Magyar Monarchia népeire gyakoroltak nagy hatást. Az antant és közép-európai szövetségesei körében azonban már akkor tudni vélték, hogy ezek a szép elvek csak a nemzetiségekre vonatkoznak, az osztrákokat, és főleg a magyarokat nem illetik meg. De különösen 1918 novemberében számtalan tény bizonyította, hogy a wilsonizmust a győztesek idejétmúltnak tekintették.

A Monarchiára vonatkozó 10. pont „korszerűsítése”, az alapelvek korigálása Wilson július 4-i beszédében, majd szeptember 27-i megnyilatkozásában az alábbi lényeges változást hozta: Szlovákia a csehszlovák állam része, Erdély „kétségtelenül csatlakozik Romániához”.²¹ — A wilsoni elvek elavultságát a magyar vonatkozású események is mutatták: a páduai fegyverszünet el nem ismerése, a belgrádi katonai konvenció megkötése Károlyival, majd ennek sorozatos megsértése, s így a történelmi Magyarország jelentős részének megszállása.

Magyarországon a Nemzeti Tanács határozata Károlyi Mihály elnökletével és október 26-án kibocsátott kiáltványa még hitt az illúziókban. Ebben olvashatjuk: „a wilsoni elvek értelmében, attól a reménytől áthatva, hogy Magyarország területi integritását ezek az elvek nemcsak nem veszélyeztetik, de biztosabb alapokra helyezik”, Károlyi és Jászi „kulturális és helyhatósági önkormányzat” révén akarták megoldani a nemzetiségi kérdést.²²

A Károlyi-kormányzat hiába kísérelt meg megegyezésre jutni a nemzetiségekkel, elsősorban a románokkal és a szlovákokkal, azok képviselői minden javaslatot elutasítottak. Ugyanakkor folyt a Felvidéken és Erdélyben a cseh és román csapatok benyomulása. A tengeren túl is olyan eseményekre került sor, melyek halomra dönthették volna a hazai reményeket a wilsoni 14 pontot illetően. Ugyanis a november 5-i amerikai választásokon Wilson demokrata pártja a kongresszusban és a szenátusban egyaránt elvesztette addigi többségét, és a győztes republikánusok már hallani sem akartak a fennkölt elvekről. Károlyi Mihály azonban még ezek után is az alábbiak szerint tett hitet külpolitikájáról 1918. december 30-án a Függetlenségi és 48-as Párt gyűlésén elmondott beszédében: „Külpolitikánkat a wilsoni elvekre alapítom. Nekünk egy elvünk van: Wilson, Wilson és harmadszor is Wilson. Én biztosan hiszem, hogy Wilson nemcsak Amerikában, hanem Európában is hódítani fog. Amerikára az a feladat vár, hogy átgyúrja egész Európát, kiirtsa belőle a revans gondolatát, és olyan békét teremtsen, amely nem hagyja egyetlen nép lelkében sem a keserűség fulánkját”.²³ Így tehát Károlyi jellemző módon akkor hirdette meg külpolitikájának alapelveiként a wilsonizmust, amikor az már teljesen túlhaladott, időszerűtlen volt, ő maga már közel két hónapja bukott politikusnak volt tekinthető, és eszméi többé nem játszhattak szerepet a szövetségesek politikájában. Nem is beszélve arról, hogy a wilsoni pontokon — mint feljebb

láthattuk — maga Wilson több ízben is módosított, megfosztva azokat eredeti, vonzó és demokratikus tartalmuktól...

A Károlyi-kormányzatra nem csupán az volt a jellemző, hogy az összeomlás időszakában úszott a pacifizmus árháborújában, hanem szerencsétlen intézkedései is közrejátszottak Magyarországon — a korban példátlanul álló — önfegyverzésében.

Íme e katasztrófa-politika legfontosabb kronológiája:

1918. november 1.: Linder Béla hadügyminiszter elrendeli, hogy a magyar csapatok tegyék le a fegyvert. A kormány Pogány Józsefet kinevezi a katonatanácsok kormánybiztosává. (Külön tanulmányba kívánkozik Pogány és a katonatanácsok belső romboló munkája. Az ő bűnük a még nem demoralizált, a honvédelmi harcra kész magyar fegyveres erők szétzüllesztése.)

November 2.: Károlyi Mihály gróf miniszterelnök kiáltványa a „világ népeihez”. Ebből megtudjuk, hogy a magyar nemzet leteszi a fegyvert, belép a még nem létező Népszövetségbe, minden népnek egyenlőséget és testvériséget hirdet.

November 3.: Padovában az Osztrák—Magyar Monarchia nevében aláírják a fegyverszüneti megállapodást, amely szerint a Monarchia hadseregének vissza kell vonulnia az 1914-es határokra. Ugyanezen a napon a katonatanács elnökévé választja Pogány Józsefet.

November 5.: Az Est közli Linder Béla hadügyminiszter nyilatkozatát. Ígéretet tesz arra, hogy minden katona visszajut családjá körébe, mert ellenséges támadástól nem kell tartani, s az ország valószínűleg angol és francia megszállás alá kerül. Ugyanezen a napon — szinte Linder cáfolatára — Mišić vajda szerb vezérkari főnök hadparancsban utasítja az 1. és a 2. szerb hadsereget a Szerémség, Horvátország, Szlavónia, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Bánát és a Szabadkától délre eső bácskai rész megszállására.

November 8.: A cseh alakulatok átlélik a határt Nagyszombat—Trencsén térségében, és behatolnak Magyarországra. Ugyanezen a napon közzéteszik Linder hadügyminiszter rendeletét, amely november 11-i hatállyal leszereli az 1896 előtt született, nem tényleges állományú legénységet és tisztikart, azaz a 22 évnél idősebbeket, tehát a legharcedzettebbeket, a hadsereg zömét.

November 9.: A Román Nemzeti Tanács felszólítja a magyar kormányt a románlakta területek átadására, és ultimátumban követeli a központi hatalmak csapatainak kivonulását Romániából. Ugyanezen a napon lemondott Linder Béla utóda Bartha Albert lesz, míg Linder továbbra is tagja marad a kormánynak, mint tárca nélküli miniszter, és november 13-án Belgrádban aláírja a fegyverszüneti egyezményt.²⁴

Még a francia misszió budapesti vezetőjének, Armand Vix alezredesnek is feltűnt a Károlyi-kormány katonai tehetetlensége. Csak 1919. január közepétől, a Berinkey-kormány megalakulásától kezdve ítéli meg úgy a helyzetet, hogy a viszonyok az országban lassan a stabilizálódás felé haladnak, és megállapítja, hogy a kormány nagyobb határozottságot mutat, hozzájárul a hadsereg szervezéséhez, ezért visszakéri a franciáktól a laktanyákat.²⁵ Végre Károlyi is feleszmél, és 1919 januárjában Szatmárnémeti főterén honvédő háborút hirdet a román és cseh agresszió visszaverésére. Ezzel a bejelentéssel azonban Károlyi elkésett, mert az 1918 őszen elkövetett bűnöket már nem lehet jóvá tenni...

Ormos Mária írja „Padovától Trianonig” című kitűnő munkájában, hogy „a magyar véderő teljes hiánya valósággal provokálta az anarchisztikus, önkényes megoldásokat”. Ehhez tegyük hozzá a magunk részéről: provokálta a szomszéd nacionalizmusok egyre mohóbb megnyilvánulásait. Henrys francia tábornok is így jellemzi a helyzetet: „A csehek fait accomplit akarnak teremteni, míg a magyarok a probléma megoldását szeretnék kitolni a konferenciáig”.²⁶

Az eseményeket ismerjük: nem csupán a cseh, hanem különösen a román hadsereg teremtett kész helyzeteket — nem törődve azzal, mit szólnak hozzá Párizsban. Ami a katonai fait accomplikat illeti, legalább a Felvidéken lehetett volna ilyen akciókat végrehajtani Károlyiéknak. Ormos joggal hivatkozik ebben a tekintetben Clemenceau-ra, aki akkor — 1918 november végén — már nagyon jól tudta, hogy Szlovákia szövetséges vagy francia megszállására nem kerülhet sor. *Nem állnak rendelkezésre hozzá csapatok.*²⁷

Ugyanekkor Magyarországra a fegyverszünet aláírása után egyre-másra érkeztek vissza a különböző frontokról a csapatok. Julier Ferenc vk. ezredes írja „Az elmulasztott magyar függetlenségi harc 1918 végén” című cikksorozatában, hogy a kritikus hetekben: 1918 novemberében—decemberében a magyar nemzetiségű seregtestekből legalább egy, 300 ezer főnyi hadsereget lehetett volna felállítani. Gondoljuk csak el: egy összehasonlíthatatlanul rosszabb katonapolitikai helyzetben, 1919 tavaszán, a magyar Vörös Hadsereg — amelynek élelmezési létszáma negyedmillió volt — teljesen újonnan, szinte a semmiből került felállításra, és mégis képesnek bizonyult a csehek legyőzésére a felvidéki hadjáratban. A függetlenségi háború megvívása és legalább a magyarlakta területek megvédése a Károlyi-kormányzat feladata lett volna.²⁸

Visszatérve a magyar helyzet nemzetközi vonatkozásainak taglalásához, ezúttal csak utalni tudunk arra, hogy a Károlyi-kormány kísérletet tett az Olaszország és az új jugoszláv rezsim irányában kiépitendő külpolitikai orientáció létrehozására. Nem számoltak azonban azzal, hogy a jugoszláv—olasz ellentétek nem teszik lehetővé a kapcsolatok mindkét irányú és egyidejű kiépitését. Egyébként még az olasz közeledés érdekében tett kísérlet is csak felemás volt, mint ahogy azt Fülep Lajos, a kiváló művészettörténész, a Károlyi-kormány külügyminisztériumának akkori kormánybiztosa egyik visszaemlékezésében joggal panaszolta. Fülepet ugyanis Károlyiék csupán puhatolózással bízták meg. Korlátozott felhatalmazása nem tette lehetővé, hogy olaszországi tárgyalásai során — jó személyes kapcsolatai ellenére — nagyobb eredményt érjen el az olasz kormánytól.²⁹

A Károlyi-kormányzat némi mentségére legyen mondva, hogy a történelmi Magyarország sorsát még a háború alatt eldöntötték. A titkos diplomácia mindazt előkészítette, amit azután 1918-ban és 1919-ben tett különböző nyilatkozatokból és deklarációkból megismerhetett a világ. Így pl. a Monarchia felosztására irányuló politika döntő sikerét jelentette Balfour angol külügyminiszter 1918. augusztus 9-i nyilatkozata, amelyben kijelentette, hogy Anglia a csehszlovákokat szövetséges nemzetnek, a csehszlovák légiókat szövetséges hadseregnek és a csehszlovák nemzeti tanácsot a jövőendő csehszlovák kormány ügygondnokának (trustee) tekinti. Ezt a nyilatkozatot Lansing amerikai külügyi államtitkár 1918. szeptember 3-i deklarációja követte, amely a csehszlovák nemzeti tanácsot Csehszlovákia de facto kormá-

nyának ismerte el. Végül Wilson elnöknek október 19-i nyilatkozata, amely Ausztria—Magyarország békeajánlatára adott válaszáat foglalta magába, világosan kimondja, hogy az *Egyesült Államok megváltoztatták Ausztria—Magyarországról és annak az Egyesült Államokhoz való viszonyáról való fel-fogásukat*, úgyhogy nem elégednek meg többé a Monarchiát alkotó népek autonómiájával, és nem tehetik azt a békeszerződés alapjává.³⁰ Így tehát Ausztria—Magyarország felosztása elvileg már el volt döntve, mielőtt még a békekonferencia 1919 elején Wilson elnöklete alatt megkezdte volna az új határok megállapítását.

Miközben az antant fővárosaiban — de főleg Párizsban — megkondí-tották a halálharangot a Monarchia felett, a cseh és román imperialista haderők benyomulása következtében súlyossá vált a katonai helyzet a fiatal Magyar Köztársaság számára. Döntő katonai fejleménynek számított, hogy De Lobit francia tábornok egy jegyzékben megszabta a magyarországi sem-leges zóna felállítását. E szerint a párizsi békekongresszus felhatalmazza a román csapatokat, hogy vonalaikat a semleges zóna keleti határáig előre-tolják. A döntés — amely a Károlyi-kormány halálos ítéletét jelentette — még 1919. február 26-án született Párizsban, de csak egy március 19-i dá-tummal ellátott jegyzék tartalmazta. Magát a jegyzéket március 20-án Vix alezredes, a nagyhatalmak hivatalos budapesti megbízottja N. Rooseveltt amerikai kapitány kíséretében adta át Károlyi Mihálynak.³¹ Károlyi nyom-ban kijelentette Vixnek, hogy ezeket a követeléseket egyetlen kormány sem fogadhatja el, és ezért kénytelen lesz lemondani. Másnap, március 21-én Vix megkapta Károlyi elutasító válaszáat.

Így tehát március 21-ére megérlelődött és teljessé vált az újszülött pol-gári demokratikus rendszer külpolitikai csődje, amely szükségszerű követ-kezménye volt annak a politikának, amellyel a győztes nyugati antant az utódállamok imperialista mohóságának engedve, megbuktatta Károlyi Mihály antantbarát kormányát. Az más kérdés, hogy Károlyi kormányzatának bel-politikai gyengesége és külpolitikai hibái (vak hite a már nem létező wilsoni pacifizmusban) is hozzájárult a bukáshoz, a proletárdiktatúra kikiáltásához, a magyarországi tanács hatalom létrejöttéhez.

A párizsi békekonferenciát meglepte a Magyar Tanácsköztársaság kikiál-tásának a híre, és hajlandóságot mutatott a tárgyalásra. A Vix-féle politika csődje, a magyar forradalom és a környező országok viszonyának bizonytá-lansága óvatosságra intették a győzteseket. Ennek volt köszönhető, hogy a békekonferencia Smuts tábornokot, az angol hadikabinet és a békekonferencia tagját Budapestre küldte. Párizsban ekkor az angolszász politikai vonal volt fölényben, és a francia irányzat háttérbe szorult. Így került sor Jan Christian Smuts megbízására, aki április 1-jén különvonaton indult el Franciaországból, és Svájcban át érkezett Bécsbe április 3-án. Innen Bolgár Elek bécsi magyar követ kíséretében folytatta útját Budapestre, ahová ápr-ilis 4-én hajnalban érkezett meg. A tábornok és kísérete nem hagyta el a különvonatot, nem fogadta el a felajánlott szálláshelyet. Viszont a Kun Bélával folytatott megbeszélésein realista módon reagált a magyarországi helyzetre. Így pl. elfogadta Kun Bélának azt a javaslatát, hogy a közép-kelet-európai kormányok (magyar, osztrák, német, cseh, szerb, román) be-vonásával és a nagyhatalmak megbízottainak jelenlétében — főleg a gazda-sági együttműködés érdekében — tartsanak értekezletet. Kedvezőbb volt

a javaslata — a Vix-jegyzékhez képest — egy semleges zóna felállításáról, mert kb. 25 km-rel kelet felé tolta el a román csapatok állását. Ígéretet tett ezen kívül a gazdasági blokádnak feloldására és Magyarország képviselőinek a meghívására a békekonferenciára. Minderre azonban garanciát nem adott. Kun Béla a válaszijegyzékben nem fogadta el a nagyhatalmak feltételeit, és a belgrádi konvenció álláspontjára helyezkedett. Smuts ezzel a válaszijegyzékkel a zsebében két nap múlva elhagyta Budapestet.

A tárgyalások megszakadásában nem a Kormányzótanács ellenjavaslata játszott döntő szerepet, mert az alkalmas volt a további tárgyalásokra. A kedvezőtlen változás Párizsban következett be, amikor a franciák vezette csehszlovák és román agresszív körök intervenciót szorgalmaztak.³² Az amerikai béke delegáció azonban egyáltalán nem értett egyet a katonai beavatkozással, és nagyon rossz megoldásnak tartotta a cseh és a román csapatok felhasználását. T. H. Bliss tábornok határozottan leszögezte, hogy fenn kell tartani a kapcsolatot a tanácskormánnyal. Sőt, hozzátette: amennyiben a magyar kormány nem fogadná el a semleges zóna vonalát, és fegyverrel védené magát a román csapatok ellen, akkor meg kell vonni Romániától az antant támogatását. Ugyanis „a semleges zóna kijelölt vonala — hangoztatta — abszolút igazságtalan volt, s nekünk nem szabad tovább végrehajtanunk egy rendkívül igazságtalan döntést.”³³

Habár a román és a csehszlovák kormány az antant legagresszívebb szárnyát (Foch marsall, Franchet d'Esperey tábornok, W. Churchill) támogatva, az azonnali fegyveres támadás tervét szorgalmazta, végül is a nagyhatalmak nem a nyílt beavatkozás mellett döntöttek. Igyekeztek fenntartani a látszatot, mintha nem avatkoznának be a Tanácsköztársaság belügyeibe. Viszonylag „békés” eszközökkel, pl. gazdasági blokáddal akarták térdre kényszeríteni Tanács-Magyarországot.³⁴ Ez a politika viszont lélegzetvételhez juttatta a Tanácsköztársaságot, és lehetőséget biztosított arra, hogy hadereje megszervezésével harcot kezdjen az országba mélyen benyomuló román és cseh imperialista és inváziós erők visszaverésére. Ennek egyik frontszakaszán, északon, a cseh erők ellen sikerült is a veszélyt elhárítani, és messze északra visszavetni az agresszorokat.

A sikeres északi hadjárat során a békekonferencia június 7-én jegyzékben követelte a magyar Vörös Hadsereg hadmozdulatainak a beszüntetését, és ennek fejében ígérte, hogy Párizsban fogadják a Kormányzótanács megbízottait, ami a Tanácsköztársaság de facto elismerését jelentette volna.³⁵ Valójában itt arról volt szó, hogy 1919 júniusától a Magyarországgal szembeni katonai intervenciót a diplomáciai háború váltotta fel, és a kudarcot vallott csehszlovák szuronyok funkcióját a diplomáciai jegyzékek vették át — ugyanazzal a céllal. H. Nicolson ezt így fogalmazta meg: „They have decided to get rid of Bela Kun...”³⁶ (Elhatározták, hogy megszabadulnak Kun Bélától.)

A Kormányzótanács természetesen visszautasította ezt a jegyzéket, amelynek legfőbb célja a Vörös Hadsereg megállítására. Párizsban a Négyek Tanácsa június 9-én és 10-én kölcsönös szemrehányások közepette tárgyalta a magyar válaszijegyzéket. Wilson angol tábornok hangsúlyozta, hogy az első támadó lépést a csehszlovák hadsereg tette, ez váltotta ki a magyar ellentámadást. Lloyd George viszont a román kormány és hadsereg felelőségére mutatott rá, mivel a demarkációs vonal sorozatos megsértése, a tá-

madás és előnyomulás olyan helyzetet teremtett, amely — mint mondotta — Kun Béla mellé állította még a régi hadsereg tisztjeit is.³⁷ — A Négyek Tanácsa által június 13-án továbbított két-két távirat Magyarország, Csehszlovákia és Románia számára nem azonos nyelven íródott. Magyarországot felszólították arra, hogy a Felvidékről vonja vissza csapatait, és ennek fejében kilátásba helyezte a román csapatok visszavonását a Tisza-vonalról. Habár erre a tanácskormány semmi biztosítékot nem kapott, a Kormányzótanács — Kun Béla nyomására — elfogadta Clémenceaunak, mint a békekonferencia elnökének az ultimátumát. A következmények ismereteseek: a magyar Vörös Hadsereg kiürítette a Felvidéket, viszont a román csapatok nem hajtották végre a visszavonulást. Sőt. A Tisza vonalán kritikus helyzet állt elő, ami végül is a magyar Vörös Hadsereg vereségéhez, teljes felbomlásához és a Tanácsköztársaság bukásához vezetett.

A magyar fegyveres hatalom felbomlása és Szegeden egy olyan ellenforradalmi kormányzat létrejötte, amely egyrészt csak jelentéktelen katonai erők fölött rendelkezett, másrészt csak az antanthatalmak utasításainak végrehajtására korlátozhatta tevékenységét, már nem képezhette akadályát Párizsban annak az eredeti szándéknak, hogy végül is az antanthatalmak eleget tegyenek közép-európai szövetségeseik imperialista mohóságtól diktált követeléseinek: a történelmi Magyarország feldarabolásának.

Mégis, ha a Trianonhoz vezető úton végigtekintünk, hiba volna csak az utolsó útszakaszt látni, és csupán arról ítélkezve megvonni a tanulságokat. Habár jelenlegi történelmi irodalmunkban először kíséreltük meg felvetni Károlyi Mihály és a Károlyi-kormányzat felelősségét a fait accompli, egy honvédő háború megvívásának az elmulasztásáért, látnunk kell az előzményeket is, amelyek a történelmi Magyarország széteséséhez vezettek.

Nemzetközi, külpolitikai téren megszűntek azok a történelmi körülmények, amelyek a korábbi századokban, és még a századforduló táján is a Habsburg Birodalom, és benne a történelmi Magyarország fennmaradását elősegítették. Olyan új általános gazdasági és nemzetközi hatalmi erőeltolódások jelentkeztek Európában, amelyek egyre inkább a Monarchia felbomlásának irányában hatottak, és a nemzetiségek szeparatiztikus mozgalmainak kedveztek. Ráadásul Magyarországon belül a magyar nagybirtokos osztály gazdasági, társadalmi és politikai rendszerének elavultsága, a földkérdés megoldatlansága, a nem magyar népek és nemzetiségek elnyomása, a részben kivándorlásba menekülő néptömegek szociális nyomorúsága, az agrár- és munkásmozgalmak kibontakozása, mind-mind aláásták az amúgy is elavult kormányzati rendszert Magyarországon. Amikor pedig a kül- és belpolitikai okok negatív együtthatásához a világháborús vereség is hozzájárult, ez megpecsételte az Osztrák—Magyar Monarchia, és benne a történelmi Magyarország sorsát.

JEGYZETEK

1. Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv. II. 1938. 368—472. és Makkai László: Erdély népei a középkorban. Magyarok és románok. I. 314—440.

2. Minderről lásd elsősorban: Horváth Zoltán, Magyar századforduló. Bp. 1973. 651.

3. Ruttkay Vilmos: A világháború célja: Anglia kiválása Európából. Bp. 1915. Idézi Jeszenszky Géza: Magyarország megítélése Nagy-Britanniában. Bp. 1979. Kandidátusi értekezés. Gépírat, 126.
4. Magyar Figyelő, 1915, I., 390—391.
5. Ennek a folyamatnak angol nyelvű forrásait elemzi Jeszenszky G. i. m. 129—131.
6. Jeszenszky G. i. m. 143—145.
7. The Times, 1897. szept. 23., 7. Idézi Jeszenszky, i. m. 149.
8. The Times, 1898. máj. 31. 7.
9. The Quarterly Review, 1901. okt. 389.
10. Jeszenszky, i. m. 190—194.
11. Uo. 196—200.
12. Uo. 206.
13. Scottish Review, 1906. márc. 12. Idézi Jeszenszky, i. m. 209.
14. Scotus Viator: The Future of Austria—Hungary and the Attitude of the Great Powers. London, 1907.
15. Sir Cambell Stuart: Secrets of Crewe House. The story of a famous campaign. London, 1920; V. H. Rothewell: British war aims and peace diplomacy 1914—1918. Oxford, 1971. 207—208., 2.
16. Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok. Magyarország az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlási folyamatában. Bp. 1975, 445.
17. Palacký, František: Oesterreichs Staatsidee. Prag, 1866.
18. Popovici, Aurel: Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreichs, Leipzig, 1906.
19. Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője. Bp. 1911; Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok. Bp. 1918.
20. Papers, I. Washington, 1933, 15.
21. Uo. 270., 319.; Papers PPC. I. Washington 1942, 359. p. III. Washington, 1943, 333. p. és köv. oldalak.
22. Népszava, 1918. okt. 26.
23. Károlyi Mihály beszéde 1918. dec. 30-án a Függetlenségi és 48-as Párt gyűlésén. Pesti Hírlap, 1918. dec. 31.
24. Magyarország történelmi kronológiája. III. Bp. 1982. 842—844.
25. Ormos Mária: Padovától Trianonig. 1918—1920. Bp. 1983, 132.
26. Uo. 107.
27. Uo. 78.
28. Julier Ferenc: Az elmulasztott magyar függetlenségi harc, Előrs, 1928. máj. 27., jún. 4., jún. 11.
29. Talpassy Tibor személyes közlése a szerzőnek.
30. Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918—1920. Bp. 1935, 287—288.
31. Papers, PPC XII. 413—416. és Hajdú Tibor: Március huszonegyedike. Akadémiai Kiadó, 1959, 51. és köv. oldalak.
32. L. Nagy Zsuzsa: Smuts tábornok budapesti küldetése 1919 áprilisában. Történelmi Szemle, 1963, 6. sz. 195—214. és L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország. 1918—1919. Bp. 1965, 101—115.
33. Papers PPC. XI. 134—135.
34. L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia... i. m. 95.
35. Papers PPC. VI. 246—247.
36. H. Nicolson: Peacemaking 1919. London, 1934, 358.
37. L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia... i. m. 158—159.

A lényeg: hogy az esélyek legyenek vagy maradjanak egyenlők

DR. DEMETER JÁNOSSAL
A NEMZETISÉGEK ANYANYELVŰ OKTATÁSÁRÓL
BESZÉLGET SZOKAI IMRE

1987 decemberében azzal a kéréssel fordultam dr. Demeter János nyugalmazott kolozsvári professzorhoz, hogy mint az alkotmányjog szakértője, elemezze a negyven évvel korábbi történelmi esemény, a Román Népköztársaság kikiáltása összefüggéseit a nemzetiségi kérdés egyik fontos vonatkozásának, az anyanyelvű oktatás helyzetének alakulásával. Javasoltam, hogy kiindulópontként vázolja a nemzetiségi oktatás helyzetét az előző, két világháború közötti időszakban.

— Ha annak a kerekén negyedszázados időszaknak az általános vonásait vesszük szemügyre, kétségtelenül megfigyelhetünk egy alaptendenciát, amely a húszas évek első felére ugyanúgy jellemző, mint a harmincas évek egész folyamata, de ezen belül vagy ezen kívül, a törvény és a gyakorlat időnként eltérő arculatot is mutat: a helyzet hol nyomasztóbb, hol enyhébb, többnyire ellentmondásos, aszerint, ahogy a pártok és kormányok jöttek és mentek.

— *Milyen alaptendenciára utal, mi mondható többé-kevésbé általánosnak?*

— Az alaptendencia a magyar, német és a többi kisebbség anyanyelvű oktatásának akadályozása és fokozatos elsorvasztása volt. De — ismétlem — változó mértékben, változó módszerekkel, néha hosszabb-rövidebb szünetekkel. Ritkán arra is volt példa, hogy sikerült egy-egy gimnáziumot, szakközépiskolát vagy elemi megmenteni. Az ilyen szerény átmeneti sikereket azonban a legközelebbi politikai fordulat menthetetlenül elsodorta... Az 1940-es bécsi döntést követően Észak-Erdélyben a román tannyelvű iskolák kerültek válságba, Dél-Erdélyben pedig Antonescu terrorja súlyosbította a kisebbségi iskolák helyzetét.

— *Hol volt ennek a folyamatnak a kezdete? Milyen időpontra tehető az alaptendencia kikristályosodása, jellegzetes vonásainak kialakulása?*

— 1923-ban lépett életbe Románia háború utáni első alkotmánya, amelyre a tanügy újraszervezése és hálózatának az újonnan szerzett területekre való kiterjesztése támaszkodott. Ez az alkotmány már jelezte, hogy az oktatásnak sem a szervezete, sem a szelleme nem fogja figyelembe venni az 1918. december 1-jén Gyulafehérváron a nemzetiségeknek tett ígéreteket és az 1919. december 9-én Párizsban jóváhagyott kisebbségi egyezményt. Mindkettő helyi közigazgatási önkormányzatot, állami elismerést és költségvetési fedezetet helyezett kilátásba a nemzeti kisebbségek számára az iskoláztatás terén. A Ion Brătianu miniszterelnöksége idején megszavazott 1924. évi törvény az elemi iskolai oktatásról és a magánoktatásról szóló 1925. évi szabályozás értelmében (ez utóbbit később itt-ott toldozgatták-foldozgatták) az állami elemi oktatás egységesen román lett, de megengedte, hogy olyan helységekben, ahol a nemzetiségek túlsúlyban vannak, tagozatok (szekciók) létesüljenek saját nyelvükön is. Ehhez azonban nehezen teljesíthető feltételeket társítottak: magas tanulólétszámot követeltek meg speciális kurzusokon képzett és sikeresen le-

vizsgázott tanárokkal. Az a kikötés, hogy a román tanulók csak román tannyelvű iskolákba járhatnak, sok zaklatást, gyanúsítgatást és létszámproblémát okozó névelemzési és származáskutatási kampányt indított. el. A középfokú oktatást a nemzetiségek magánliceumok, illetve felekezeti iskolák útján igyekeztek megoldani, amiben a nagy egyházak jelentős szerepet tölthettek be. Állandó problémájuk a nyilvánossági jog elismertetése volt, amely a minisztérium hatáskörébe tartozott. A nyilvánossági jog hiányában a tanulóknak mindig baljós hangulatú vizsgákon kellett helytállniuk idegen bizottság előtt, csak így szerezhettek év végi bizonyítványt. Sok intézkedésre vallott arra, hogy a kormányzat nem tartja kívánatosnak a középfokú oktatást a nemzetiségek nyelvén, s már kezdetben előrevetette árnyékát a kiszorítás szándéka. A történelmi pártok lebecsülték a nemzetiségek tömegének társadalmi és politikai öntudatát, nem számoltak azzal, hogy az erőszakos asszimilációs politika és általában a nemzeti türelmetlenség ellenszenvet és ellenállást vált ki, hogy a nemzetiségek kitartanak iskoláik mellett. A két világháború közötti magyar és német tannyelvű oktatás nagy szerencséje volt, hogy a felekezeti liceumok: a kolozsvári, a marosvásárhelyi, a nagyenyedi és a sepsiszentgyörgyi református kollégium, a temesvári és a kolozsvári piarista gimnázium, a csíkszeredai és a székelyúdvárhelyi liceum, és folytathatnám a felsorolást szebeni, nagyváradi, zilahi, szatmári és más középiskolák említésével — hogy mindezek az oktatási intézmények mélyen a hagyományokban gyökerező magas színvonalat képviseltek. Apáczai Csere Jánossal kezdve, Brassai Sámuellel, a század eleji és a két világháború közötti sok-sok jeles tanárral folytatva, a nevelők hosszú sora munkálkodott azon, hogy az erdélyi iskolák színvonala lépést tartson a tudományok fejlődésével. Annak ellenére volt ez így, hogy az iskolák állandó, súlyos anyagi nehézségekkel küszködtek, és csak a társadalom áldozatkészségére támaszkodhattak.

— *Vagyis a hatóságok nehézséget nehézségre, akadályt akadályra halmoztak...*

— Az anyanyelvű oktatás lefokozásának és kiszorításának látványos eszköze volt Anghelescu liberális oktatásügyi miniszternek az a találmánya, hogy az úgynevezett nemzeti tantárgyak: a történelem, a földrajz, az alkotmánytan és az állampolgári nevelés még azokban az iskolákban is csak román nyelven tanítható, amelyeknek tannyelve hivatalosan is magyar, német vagy valamilyik más nemzeti kisebbség nyelve. Ezt a korlátozást a magánoktatásról szóló 1925. december 22-ei, és az 1928. május 8-ai 79. számú törvény, valamint a kettő végrehajtási utasításai írták elő. Minden más későbbi hivatalos rendelkezés azután megtartotta a korlátozásokat 1945-ig, amikor is az Országos Demokratá Arcvonal kormányának intézkedésére érvényességük több mint egy évtizedre megszakadt. Mondanom sem kell, hogy a rendelkezéseket a korabeli közvélemény nemcsak a nemzetiségi nyelv lefokozásának érezte, hanem a bizalmatlanság megnyilatkozásának s egyben sértésnek is.

— *Teljes joggal...*

— Mi sem jellemzőbb a liberális párti kormány iskolarendszerének tendenciájára, mint az a szenátusi vita, amely az 1924. évi elemi oktatási törvény tervezetének kidolgozása során lezajlott. A tervezet előírta, hogy az egyházi rendek nem tarthatnak fenn iskolákat a nemzetiségek nyelvén, és a római katolikus státusiskolákat állami eredetűeknek véelve a román tannyelvűek közé sorolta. Az elmérgesedett vita során Majláth Gusztáv püspök is felszólalt. Jellemző az akkori időkre, hogy francia nyelven mondta el beszédét, és az is,

hogy meghallgatták ugyan, de két szenátor (Bianu és Pangrati) leirredentázta a státusiskolákat, Lamoru tábornok pedig javasolta, hogy az elrománosítás érdekében küldjenek Erdélybe ókirályságbeli tanítókat. Ez az eljárás már az előző év óta folyamatban van — felelte Angheliescu közoktatási miniszter. És hogy ezúttal komolyan gondolta, amit mondott, azt a vitatott és megszavazott törvény szövege is tanúsította. A 159. szakasz ugyanis kimondta, hogy azok a tanítók, akik hajlandók bizonyos megjelölt besszarábiai, dobrudzsai és erdélyi megyékben legalább négy évig tevékenykedni, 50 százalékos pótlékot kapnak, valamint előléptetési és más kedvezményeket; amennyiben hajlandók végleg ott letelepedni, további kedvezményeket és 10 hektár földet. Ezek a „kultúrzonának” tekintett és törvényileg kijelölt megyék Erdélyben a következők voltak: Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csik, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Hunyad.

— *Ön a húszas évek vége felé érettségizett, ha jól számolok. Bizonyára nem csak törvénykönyvekből, parlamenti vitákból származó olvasmányélményei, hanem személyes tapasztalatai is vannak azokból az időkből.*

— A székelyudvarhelyi római katolikus líceumban végeztem 1927-ben. Hat osztályt Kolozsváron jártam, utána néhányadmagammal iskolát cseréltem. Érettségi vizsgára Brassóba mentek, ahol az Andrei Saguna gimnáziumban, bukaresti egyetemi tanár elnökletével, egy általunk ismeretlen román bizottság vizsgáztatta a székely és szász líceumok végzettjeit. Visszaemlékezésem szerint a bukás aránya 80 százalék fölött volt. Az én osztályom 15 jelentkezőjéből talán ketten mentünk át. A temesvári Takács Ferenchez hasonlóan annak köszönhettem szerencsém, hogy lakhelyemről én is magammal hoztam némi román nyelvismeretet. Az érettségi vizsgák eredménye akkoriban ilyen-szerű volt Erdély-szerte. A hivatalos intézkedések, rendeletek mélypontra jutatták a nemzetiségek szakmai továbbképzését.

— *Önnek mégis sikerült egyetemet végeznie...*

— Igen, mert azok számára, akik az érettségi akadályrendszerén mégis átvergődtek, a rendelkezések lehetővé tették, hogy beiratkozzanak az egyetemre vagy főiskolára. Kötelező felvételi nem volt akkoriban.

— *Persze bírni kellett valahogy anyagilag...*

— Ösztöndíj nemigen volt, s ha akadt is itt-ott valami, arra nem számíthattunk. A numerus clausus azonban egyelőre még csak egyik-másik párt politikai jelszava volt...

— *Milyen érveket vagy ürügyeket hozott fel Angheliescu elképzeléseinek alátámasztására? Mivel „indokolta” törvénytervezetének megkülönböztető intézkedéseit?*

— A miniszter nem egy alkalommal azzal védte vagy vélte igazolhatónak diszkriminációs intézkedéseit, hogy ezekkel végeredményben Apponyi nemzeti törvényeire válaszol.

— *Vagyis fogat fogért...*

— Apponyi Albert 1906 és 1910 között volt a magyar koalíciós kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere; ő valóban kötelezővé tette a magyar nyelvnek mint tantárgynak a tanítását a magyarországi elemi iskolákban, és egyidejűleg kötelezte azokat a nem állami iskolákat, amelyek államsegélyt élveznek (ezek sorában a román felekezeti iskolákat is, ha igényt tartottak az államsegélyre), hogy alkalmazzák az államilag előírt tantervet és tankönyveket. Ez azonban akkora megütközést váltott ki a nemzetiségek soraiban, hogy sok iskola inkább lemondott az államsegélyről. A háború után aztán Apponyi

maga is elismerte, persze későn, hogy jóvá nem tehető módon hibás iskolapolitikát erőltetett. Angheliescu elfogadhatónak találta, hogy évtizedek múltán Apponyi iskolapolitikájának többszörösen szigorított változatát alkalmazza annak a magyar népnek egy töredékével szemben, amely néhány évvel ezelőtt megdöntötte az arisztokrácia és a nagypolgárság uralmát, s amely igazán nem tehetett arról, hogy forradalmát a történelem végül elsodorta. A szemet szemért, fogat fogért útése ez esetben alaposan félretalált, ha egyáltalán ez volt a tét.

— *Az eljárás eléggé jellemző a nacionalizmus módszereire.*

— Megszokottnak, már-már hagyományosnak mondható, hogy a sovinizmus és általában mindenféle aktivizálódott nemzeti rendellenesség az ellenségnek kikiáltott áldozatban keresi a maga legitimitását. Tudatában van annak, hogy árt a másiknak, de úgy kell neki, miért zavarta meg a vizet lent a patakban. Magára vessen. Egy nép vagy népcsoport kollektív felelősségre vonása mindig bűn, különösen akkor, ha a tettes világosan azonosítható és körülhatárolható.

— *Hogyan igyekeztek a nemzetiségek kivédeni, vagy legalább enyhíteni a csapásokat?*

— A Magyar Párt és az iskolafenntartó egyházak gyakran fordultak ezekben az ügyekben nemzetközi fórumokhoz, arra hivatkozva, hogy a béketárgyalások során 1919. december 9-én aláírt kisebbségvédelmi szerződés 10. és 11. cikke értelmében a kormánynak kötelessége könnyítéseket tenni az anyanyelvű oktatás érdekében, s Románia ahhoz is hozzájárult, hogy az erdélyi székely és szász közületek, az állam ellenőrzése mellett, önkormányzattal rendelkezzenek vallási és tanügyi kérdésekben. Amint azonban előre látható volt, a panaszok pusztába kiáltott szónak bizonyultak. A nagyhatalmak nem azért társultak és tartották fenn a Népszövetséget, hogy kis népek és néptöredékek gondjával bajlódjanak. A nemzetiségi diszkrimináció elleni harc egyetlen reális és járható útja a magyar demokratikus népmozgalmak számára a szövetség keresése volt a demokrácia útját járó vagy kereső román szervezetekkel és tömegekkel.

— *Beszélgetésünk elején említette professzor úr, hogy időnként lélegzetvételnyi szünetek álltak be, sőt esetleg szerény átmeneti sikereket is el lehetett érni...*

— Egy ilyen rövid ideig tartó kedvezőbb időszak 1931 első felében következett be, amikor április végén megalakult az úgynevezett „nemzeti egység” kormánya. Élén a történész Nicolae Iorga állt, aki magának tartotta meg a közoktatásügyi és a kultuszminiszteri tárcát is. A minisztertanács mellett kisebbségi államtitkárságot állított fel Brandsch Rudolf államtitkár vezetésével, aki mellett Bitay Árpád miniszteri tanácsosi funkciót töltött be. Az államtitkárság rövid életű volt, de fennállása idején enyhült a nemzetiségek anyanyelvű oktatására nehezedő nyomás. Néhány év múlva, amikor Károly király és kamarillája versenyt futott a vasgárdával a szélsőjobboldali diktatúra kormánykerekéért, a helyzet a liberális éra alattinál is fenyegetőbbé vált. A leg súlyosabb helyzetbe a zsidó tanulók és tanárok kerültek, akik közül egyesek áldozatul estek az egymásra lícitáló diszkriminációk helyenkénti vérengző tettlegességeinek. 1938. január 28-án dekrétum mondta ki, hogy a román nyelv és irodalom, valamint a történelem szak úgynevezett képesítési (capacitate) vizsgáira csak román etnikai eredetű jelöltek iratkozhatnak be. A király, a miniszterelnök, a pénzügy- és az igazságügy-miniszter írta alá a törvényerejű rendeletet. Mít gondol, ki volt akkor a miniszterelnök?

— *Fogalmam sincs.*

— Octavian Goga.

— *Az ember tragédiáját románra fordító Goga?*

— Ő bizony, de ez persze költői nagyságát nem érinti, csupán emberi és politikai magatartását. Ezzel — mint mondani szokás — a keserúségek poharát még nem ürítettük fenéig. A Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial) I-ben, 1939. november 5-én újabb törvényerejű rendelet (decret) jelent meg, melynek 11. szakasza szerint az összes állami elemi és középiskolák tannyelve román, s más nyelv csak tantárgyként szerepelhet.

— *Az 1931-es rövid szakaszhoz hasonló enyhülés többé nem következett be?*

— De igen, vagy legalábbis időlegesen megteremtődött annak látszata. A két véstes dekrétum között, a hátrányosan megkülönböztető rendelkezések özönében ugyanis általános meglepetésre, 1938. május 4-én kisebbségi fő kormánybiztosság létesült a minisztertanács mellett, s működésének szabályozásával kapcsolatban augusztus 4-én minisztertanácsi határozat született egyes nemzetiségi igények elismeréséről. A határozat Minisztertanácsi Napló (Jurnal al Consiliului de Ministri) néven jelent meg, s előírnyozta — egyebek között —, hogy a községk által beszédett 14 százalékos adóból a kisebbségek magániskolái megfelelő hányadot kapnak; hogy vizsgálják meg és az érvényben levő törvények alapján intézzék el azokat a nyilvánossági joggal kapcsolatos kérelmeket, amelyeket a határozatok megjelenésének időpontjáig még nem oldottak meg; kimondta továbbá, hogy a gyermekek neveléséért törvényesen felelős személyek (apa, anya vagy gyám) egyedül jogosultak a gyermek etnikai hovatarozásának megállapítására, s ennek alapján annak eldöntésére, hogy milyen felekezeti vagy állami iskolába íratják őt; hogy az érettségi bizottságokba olyan tanárokat nevezzenek ki, akik ismerik azoknak a tanulóknak a nyelvét, akik bizonyos tantárgyakat anyanyelvükön tanultak (3., 4., 5., 8. cikk). Sőt nemcsak az anyanyelvű oktatásra, hanem a kisebbségek általános nyelvhasználatára is kiterjedt a határozat; használatát előírnyozta pl. a községi vezető tanácsok tárgyalásain, előírta, hogy a vegyes lakosságú községek tisztviselőinek ismerniök kell a kisebbségek nyelvét is, ott pedig, ahol „jelentős arányban élnek”, a bírót vagy a helyettesét az ő soraikból kell kinevezni (13—16—17. cikk). Továbbá a helységek nevének használatával kapcsolatos engedményekre, a napilapok és folyóiratok ezzel összefüggő könnyítéseire is kiterjedtek az előírnyozatok.

— *És mi rejlett a hirtelen megértőre fordult magatartás mögött?*

— Azoknak volt igazuk, akik az ígéreteket bel- és főként külpolitikai kérdésekkel összefüggő húzásoknak, taktikai fogásoknak tartották, és kezdettől fogva kétkedésekkel fogadták. Már az jogos bizalmatlanságot kelthetett és kellett is, hogy a rendelkezések nem a bevett, megszokott jogforrások (törvény, törvényerejű rendelet, minisztertanácsi határozat) formájában láttak napvilágot. A Napló (Jurnal) egyszerű emlékeztető vagy feljegyzés benyomását kellett, és semmi esetre sem helyezhette hatályon kívül a parlament által megszavazott törvényeket. Különben, aki a törvények dzsungelében tájékozódni tudott, rájöhetett, hogy a Napló, amely az első cikkben elismerte az állampolgároknak azt a jogát, hogy iskolákat, felekezeti és kulturális intézményeket létesítsenek, vezessenek és igazgassanak, a kijelentést azzal egészítette ki: „az 1925. évi, a magánoktatás szervezetről szóló törvény feltételei mellett”. Vagyis: neze semmi, fogd meg jól.

— *Hogy milyen állapotoknak vetett véget az augusztusi fordulat, az most már — gondolom — eléggé világos. Hogyan ítéli meg professzor úr az 1944. augusztus 23-ától a népköztársaság kikiáltásáig eltelt időszak eredményeit a nemzetiségi oktatás területén?*

— Az 1944. augusztus 23-át követő időszak sem tekinthető egyöntetű folyamatnak, de periodizálni más kritériumok alapján kell, mint a háború előtti időszakét. Az első, élesen elhatárolható periódus 1944 szeptemberével kezdődik és 1945 márciusáig tart, amikor is megalakul a Groza-kormány, és Észak-Erdélyt közigazgatásilag is visszacsatolják Romániához. Erre az időszakra a szeptember 12-én kötött fegyverszüneti egyezmény és a Román Kommunista Párt által vezetett Országos Demokratikus Arcvonal (ODA) növekvő befolyása nyomja rá bélyegét. A fegyverszüneti egyezmény 6. pontja értelmében a román kormány vállalta, egyebek között, hogy „hatályon kívül helyez minden faji megkülönböztetésen alapuló törvényt és ebből eredő megszorítást”. Ez a kötelezettség egyébként természetesen következett az augusztus 23-a után élvonalba került RKP és a vele szövetséges demokratikus mozgalmak eszmei és politikai alapállásából is. Az őszi és téli hónapok dekrétumai és miniszteri rendeletei nagytakarítást végeznek a korábbi nemzetiségi politika boszorkányműködésében. Nemzetközi kötelezettségeinek megfelelően a kormány a zsidó lakosokat sújtó sérelmek megszüntetésére koncentrált. A magyar nyelvű oktatás kérdése még nem volt időszerű, vagy legalábbis sürgős, egyrészt Észak-Erdély ideiglenes közigazgatási különállása, másrészt Magyarország sikertelen kiugrási kísérlete és katonai ellenállása miatt. Ekkor minden erőfeszítés — érthető módon — a háború megrövidítésére és a béke kivívására összpontosult. A Groza-kormány évei, amelyek ezután következtek, rendkívül aktív és termékeny időszaknak bizonyultak a nemzetiségi viszonylatok jogi és közigazgatási rendezésében. Ehhez az időszakhoz fűződik az ország magyar lakosságának széles körű mozgósítása, anyagi és erkölcsi tartalékainak csatornába állítása, és a magyar tannyelvű oktatás széles hálózatának kiépítése, amelynek ma is vannak nyomai.

— *Milyen széles volt ez a hálózat, vannak-e erre nézve megbízható adatok?*

— Hivatalos adatok tudomásom szerint nincsenek, de minden okunk megvan rá, hogy megbízhatónak ismerjük el azokat a számokat, amelyeket a Magyar Népi Szövetség 1947. november 21–22-én Temesváron megtartott harmadik kongresszusán Csákány Béla terjesztett elő főtitkári jelentésében. Eszerint az 1947–48-as tanévben 1790 magyar népiskola (elemi) és 173 magyar középiskola működött. (Gimnáziumok, főgimnáziumok, kereskedelmi, ipari líceumok, tanítóképzők tartoztak ezek sorába, munkájuk összefogásáról és irányításáról két magyar tankerületi főigazgatóság, s ezek keretén belül magyar tanfelügyelőségek gondoskodtak, s problémáikat a Nemzetnevelési Minisztériumban magyar államtitkár képviselte)¹. A jelentés örömmel és elégtétellel állapította meg, hogy az adatok — az akkori időkre jellemzően — jelentős növekedést mutatnak az előző évekhez képest. Az 1946-os nagygyűlési jelentésben ugyanis 110-zel kevesebb magyar népiskoláról és 46-tal kevesebb magyar középiskoláról számolhattak be, ezek a közben eltelt év során kezdték meg oktató-nevelő tevékenységüket.

— *Milyen volt az iskolák területi megoszlása?*

— A legtöbb természetesen Erdélyben működött, arányosan megosztva a magyar lakosság területi elhelyezkedése szerint, de lehetőséget adva arra is,

hogy a már említett több évszázados nagy hírű középiskolákba beiratkozhas-
sanak, és a bentlakásokban elhelyezést nyerhessenek lakhelyüktől függetlenül
mindazok, akik ott akarták folytatni tanulmányaikat. Ugyanaz a jelentés,
amelyre fennebb hivatkoztam, hirt ad arról is, hogy „...Bacău megyében rö-
videsen négy magyar állami elemi iskola nyílik ama magyarság számára, mely
nem jutott még hozzá, hogy anyanyelvén tanuljon meg írni és olvasni.” A fel-
szabadulás utáni szervezkedés és az 1946-os választási kampány ugyanis első
ízben nyitott lehetőséget, hogy a Magyar Népi Szövetség a csángóügy ugyanis első
nyomába lépve, intézményesen is tehesen végre valamit a moldvai csángók
kulturális felemelkedése, anyanyelvű művelődése érdekében. A Magyar Népi
Szövetség — emlékezetem szerint — 60 000-re becsülte akkoriban a Bacău
megyei csángó magyar lakosság számát.² A vezetőség részéről az ősbukaresti
Czikó Nándor tekintette kiemelt feladatának, fő szívügyének a kérdést. És a
sajtóban is több-kevesebb rendszerességgel jelentek meg az ötvenes évek közepéig
híradások, tudósítások az első óvodák és az időközben körülbelül százra
növekedett moldvai új magyar iskolák tevékenységéről, a kulturális vérkeringés
csángó vidéki megindulásáról. Jórészt ezekben az években, lészpedi tanító
korában jegyezte le Kallós Zoltán azokat a népköltészeti alkotásokat, amelyek
később két híressé vált munkájában, a *Balladák könyvében* és az *Új guzsalyam
mellett* címűben megjelentek. És ugyanekkor gyűjtötték össze a nyelvészek és
néprajzosok azt a hatalmas népnyelvi, etnográfiai és folklóranyagot, amelynek
kiadása jórészt a jövő feladata maradt.

— *Nem szólunk még a Bolyai Tudományegyetemről, amely szintén ezekben az években létesült, s amelynek megszervezése távolról sem jelenthetett egyszerű feladatot.*

— A magyar egyetem helyzete és beilleszkedése az újjászerveződő tan-
ügyi rendszerbe minden szempontból *különleges* volt. 1944. október 11-én,
amikor a szovjet és román csapatok felszabadították Kolozsvárt, hiánytalanul
működő magyar egyetemet találtak itt, annak ellenére, hogy a csapatok be-
vonulását hetekig tartó belövések előzték meg. Az egyetem ugyanis a gyára-
kat megszálló és a gépeket, felszereléseket elhurcolni nem engedő munkások
példáját követve, megtagadta a kiürítési kormánybiztos rendeletét, nem vonult
vissza a horthysta hadsereggel és közigazgatással, így tehát nemcsak az ob-
jektív szükségletek folytán, hanem bizonyos mértékben az ellenállás jogán is
folytatta tevékenységét. Ugyanakkor. Szébenben türelmetlenül várta a vissza-
térést a román egyetem, amely 1940 őszen odamenekült, s amely igényt tar-
tott a régi épületekre, klinikákra, laboratóriumokra, mellékintézményekre.
Nem nehéz elképzelni, milyen súlyos és főleg kényes kérdésekkel kellett
szembenézni. Részletes taglalásuk külön könyvet érdemelne. A lényeg az, hogy
a jó szándék, a kölcsönösen elfogadható kompromisszumok keresése és a kez-
detekre jellemző határtalan bizalom minden nehézségen átgátlott, a kedvező
politikai döntések láttán pedig a magyar lakosság legkülönbözőbb rétegei fog-
tak össze, hogy az egyetem minden szükségessel rendelkezék új épületeiben
is. 1945. június elsején törvény szentesítette a magyar tannyelvű állami egye-
tem fennállását, amely december 11-én a Nemzetnevelési Minisztérium ren-
delétével a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem nevet kapta.

— *A kölcsönösen elfogadható megoldások keresésével függött össze bizo-
nyára az orvosi és gyógyszerészeti kar Marosvásárhelyre költözése is...*

— Amikor az orvosi kar hírneves professzorait, Miskolczi Dezsőt, Hajnal

Imrét és több más társukat felszólítottuk, hogy ránduljanak át velünk együtt Vásárhelyre, tekintsék meg az ottani lehetőségeket, eleinte vonakodtak, hogy aztán a helyszínen egyikük meglepetésében összecsapja a kezét és felkiáltson: „Kész Cambridge!” Az orvosi és gyógyszerészeti kar az 1948-as tanügyi reform után marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Intézetté alakult. Első rektora Csögör Lajos volt, aki előzőleg a Bolyain is rektori tisztséget töltött be.

— *Az eddigiekhez hasonlóan bizonyára az országépítés külön kis hősi története fűződik a Mezőgazdasági Főiskola és a Magyar Művészeti Intézet létesítéséhez is...*

— Valóban így van, s külön kiemelendő az a rendkívüli odaadás, ahogyan neves írók, tudósok, művészek vállalták a szervezést, az építés gyakorlati feladatait. A mezőgazdasági főiskola magyar tagozatán tanított például Kós Károly is, az 1948-ban szintén Kolozsváron létesült Magyar Művészeti Intézet fáradtságot nem ismerő szervezője és első rektora pedig Kovács Zoltán, a kitűnő festőművész volt. A Művészeti Intézet a következő években aztán háromfelé oszlott. Kolozsváron maradt és román—magyar tagozatos főiskolává alakult a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet és a Gheorghe Dima Zeneművészeti Intézet, a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola pedig Marosvásárhelyre költözött.

— *Hogyan jellemezni összefoglalóan az építésnek ezt a szakaszát?*

— A felsorakoztatott tényekből és adatokból nyilvánvalóan kitetszik, hogy az óvodától az egyetemig és a főiskoláig terjedő hálózat kiépítéséről van szó, olyan intézményrendszerről, amely a gyakorlatban is képes volt biztosítani az anyanyelvű oktatás feltételeit. Ez az oktatási hálózat egészséges pezsgést hozott olyan vidéken is, ahol évszázados elmaradottságot és megfélemlítettséget kellett felszámolni. A Bolyai Egyetem pedig másfél évtizeden át történelmi jelentőségű munkát végzett a szellemi utánpótlás biztosításában, a magyar lakosság tudományos és közművelődési életének fejlesztésében.

— *Ugyancsak a fegyverszüneti egyezményt követő periódusra, a felszabadulást követő első időszakra tehető a Nemzetiségi Statutum megszületése. Ez mit tartalmazott az oktatás tekintetében?*

— A Nemzetiségi Statutum az első és a második periódus mezsgyéjén született, pontosan 27 nappal a Groza-kormány megalakulása előtt. A kormány akkor (február 7-én) Radescu tábornok elnökletével működött, s a Monarchia, amelyet a történelmi pártok konzervatív elemei vettek körül, még tartósnak tűnt. De a kormányban az Országos Demokratikus Arcvonal megfelelő súllyal rendelkezett és a továbbfejlődés útja is csak egy irányba mutatott. A Statutum kidolgozásában az észak-erdélyi magyarság politikai képviselője (a vázolt általános körülmények miatt) nem vehetett részt. Ez rányomta bélyegét a törvény tartalmára, amennyiben főként a nemzetiségileg súlyos helyzetben levő dél-erdélyi magyar lakosság lefokozott lehetőségeit és minimálisra redukált igényeit tartotta szem előtt. Hogy példával is érzékeltessem a dolgokat: a magyar egyetem helyzetéről, a reális szükségletekről, amelyekre megoldást kellett találni, az előbbieken már szoltam. A Statutum beírta azzal, hogy magyar és német nyelvű tanszéket irányozott elő a jogtudományi és bölcsészeti karon „a szükségletekhez képest, illetve a hallgatók nemzetiségi megoszlásának figyelembevétele mellett”. Észak-Erdélyben elvileg fel sem merült az a kérdés, hogy fennmaradjon-e vagy létesülhet-e magyar tannyelvű középiskola vagy szakiskola, itt inkább a négy év alatt válságosabb helyzetbe került román iskola-hálózatnak a szükségletekhez mért kiépítése, helyreállítása volt a probléma,

s jobbára csak olyan kérdések merültek fel: van-e ennek vagy annak az iskolának a működésére igény, megfelelő épület, tanszemélyzet vagy költségvetési fedezet? Az Antonescu-rendszer hagyatékának felszámolásában viszont a dél-erdélyi magyar iskolarendszernek a nullpont közeléből kellett elindulnia, nem is szólva a csángó lakosság iskoláiról. A Statutum jótékony hatása azonban nem merült ki az azonnal lehetővé vált lépésekben és változásokban. Már a Groza-kormány idején, 1948. február 6-án, a Statutumra való hivatkozással, miniszteri határozat jelent meg, Miron Niculescu közoktatásügyi miniszter aláírásával (a 39 326-os számú), amely hatályon kívül helyezve az Anghelescu-féle törvény rendelkezéseit, előírta, hogy „a magyar tannyelvű középfokú és elemi oktatásban minden tantárgyat, beleértve a történelmet, földrajzot és az ország alkotmányát, magyar nyelven tanítsák”. Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy „a román nyelv tanítása az elemi oktatás harmadik osztályával kezdődik”. De aki ma olvassa a Statutum szövegét, a közbejött sok-sok változás ellenére is világosan láthatja, hogy az valóban fordulatot jelentett a nemzeti-ségi oktatási rendszerben. Az 1948. évi tanügyi reform nem helyezte hatályon kívül a Statutum rendelkezéseit, és az Igazságügyi Minisztérium nemrég kiadott kimutatása, az érvényben levő törvények repertórium (Repertoriul General al Legislatiei in vigoare) a Statutumot is érvényben levőként tartja nyilván.

— *A történelmet, a földrajzot és a társadalmi-politikai ismereteket ma-napság tudomásom szerint . . .*

— Részben anyanyelven, részben románul tanítják a nemzetiségi iskolák-ban. Anyanyelven az egyetemes történelmet és az általános földrajzot, román-
ul meg az ország történelmét és földrajzát.

— *Hadd kérdezzem meg nyíltan: a Groza-kormány időszakára és a hat-
vanas évek végére, a hetvenesek elejére tett előbbi megjegyzését úgy kell ér-
telmezni, hogy közben vagy a később történt változásokkal, vagy a változások
egyikével-másikkával szemben fenntartásai, kritikai szempontjai vannak?*

— A Groza-kormány éveit két vonatkozásban találjuk — azt hiszem, fenn-
tartás nélkül mondhatom többes számban — kiemelkedő időszaknak. A kor-
mány, mint az előbbiekből is kiderül, nem érte be az örökölt helyzet taga-
dásával, a hátrányos megkülönböztetések hatálytalanításával. Változtatási
szándékait egyrészt törvényekkel támasztotta alá, másrészt építő tevékenység-
get fejtett ki a reálisan jelentkező hiányok pótlására, a fejlődési tendencia és
a korszerű igények kielégítésére. Ennek titka a jó szándék és az elvszerűség
mellett a nemzetiségek reprezentatív képviselői szerveivel fenntartott állandó
kapcsolat és együttműködés volt. A Magyar Népi Szövetség és a többi tömeg-
szervezet képviselőinek álláspontját gyanakvás és előítélet nélkül meghallgat-
ták megyei és országos szinten is, és nem zárkóztak el az alulról jövő kezde-
ményezések elől. A Groza-kormányt követő években valahogy az a hivatalos
álláspont kerekedett felül, hogy a nemzetiségi kérdés egyszer s mindenkorra
megoldódott, ezen a téren nincs és nem is lesz több teendő, az állandóan vál-
tozó körülmények között immár nem is nagyon kell figyelni az anyanyelvű
oktatás alakulására, folyamatosságának biztosítására. A hatvanas évek végét
azért emeltem ki pozitív értelemben, mert kitartó igénylés és hosszas vita után
megjelentek az első szakmai tagozatok magyar nyelven is néhány foglalkozási
ágban. Mint az oktatásügyi miniszter akkori tanácsosa, közvetlenül is tapasztal-
hattam, hogy a párbeszéd azokban az években és a hetvenes évek elején is
magas szinten, döntő fórumokkal folyt. Meggyőződésem, hogy ha végig az az

igazgatási és ügyintézési szellem és módszer uralkodott volna, meglepéssel s mindenestre bizalommal szólhatnánk a Groza-kormány éveit követő időszakról, a hetvenes évek második feléről és a továbbiakról is. Sok zavaró, lehangoló esemény elkerülhető lett volna. A probléma sajnos ma az: hogyan tartóztatható fel a magyar tannyelvű oktatás válsága, hogyan lehet feltölteni a réseket és biztosítani a korszerű fejlődést, ötvözve a nemzeti és népi hagyományokat a tudomány legújabb eredményeivel.

— *Milyen résekre, zavaró és lehangoló eseményekre céloz?*

— Mindenekelőtt az iskoláskorú magyar fiatalok anyanyelvű tanulási lehetőségeinek csökkenésére. Az anyanyelvű oktatás válságát tovább mélyítik azután a magyar szakemberek és tanügyi káderek utánpótlásában mutatkozó hiányosságok, a főiskolák végzettjeinek kihelyezésében észlelhető hibák és zavarok. A példák folytathatók, a kijelentés alátámasztására mindenki fel tud hozni eseteket saját maga, ismerősei, barátai tapasztalata alapján, de — országos adatok hiányában — összefüggő képe közönséges halandónak nemigen lehet.

— *Professzor úr, Ön nem sorolható ebben a vonatkozásban a közönséges halandók közé, épp ezért megkérem, hogy körvonalazza kissé közelebből az említett kérdéseket, még ha értesülései nem is mondhatók teljesnek...*

— Az ötvenes évek közepétől — mint ismeretes — több ízben is sor került líceumok, tanítóképzők, szakiskolák összevonására, átalakítására, profiljának megváltoztatására a tanügy egységesítésének jegyében. Mintegy tizenöt—húsz éve ez a törekvés a modernizálásra tett fokozott erőfeszítésekkel egészült ki, ami főként a nagyarányú szakosításban és a gyakorlathoz, a termeléshez való szorosabb kapcsolódásban nyilatkozott meg. Az egyesítésnek, a román és a magyar iskolák összevonásának indokaként eleinte nem, vagy csak nagyon kis mértékben szerepeltek gazdasági megfontolások, takarékosági szempontok, és sohasem kimondottan az anyanyelvű oktatás megszüntetése. Az „elvi alap”, a fő „érv” az volt, hogy a lépés elmélyíti, szorosabbra vonja és kiteljesíti a román és magyar fiatalok összetartozását, a román nép és a magyar nemzetiség barátságát és testvériségét. A végrehajtás során, a gyakorlatba ültetés eredménye azonban sajnos a magyar nyelvű közoktatás fokozatos sorvasztása volt. Elsőként a moldvai csángó magyar gyerekek számára létesített óvodákat, elemi iskolákat szüntették meg az ötvenes évek végén, és bezárta kapuit a bákói tanítóképző magyar tagozata is. Utóbb ez a folyamat tovább növekedett, mind több és több iskolára terjedt ki. A hetvenes évek második felében, egészen pontosan az 1970—77-es tanévben a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium adatai szerint 33 155 megfelelő korú magyar gyerek folytatta líceumi, szakiskolai vagy technikai tanulmányait román iskolában, és 34 738 tanult anyanyelvén. Ezek közül azonban 15 591 olyan iskolába járt, ahol a szaktárgyakat csak románul adták elő. Vagyis mindössze 19 147 magyar líceumi tanuló részesült teljes egészében anyanyelvű képzésben, oktatásban és nevelésben.³ Hogy az ilyen helyzet milyen mértékben használ a barátság és testvériség elmélyítésének, mennyire szolgálja az eredetileg deklarált célokat — azt nem nehéz elképzelni. 1973-ban lépett életbe az a tanügyi rendelet, amely előírja, hogy magyar nyelvű ötödik osztály indításához 25 tanuló szükséges, líceumi osztályhoz pedig 36. Ugyancsak 1973-ból származik a 703-as dekrétum (ez utóbb az 1974. évi 26. számú törvénnyé változott), amely előírja, hogy azokban a községekben, ahol az együtt élő nemzetiségek nyelvén működő isko-

lák léteznek, román előadási nyelvű tagozatok vagy osztályok létesítendőek, függetlenül a tanulók számától. A nagyarányú szakosítás, amiről már említést tettem, tovább bonyolította az iskolák átszervezésével, profilváltozásával, az új iskolák létesítésével és a régiek átalakításával járó folyamatot. A kívülálló számára a helyzet még áttekinthetlenebbé vált. Hogy milyen eredményekkel járt és jár a szakosítás, beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket, vagy sem — azt csak alapos, körültekintő, a távlati célokat is figyelembe vevő elemzés derítheti ki. Személyes benyomásom, hogy az átalakítás meglehetősen prakticista jellegű volt, kevés súlyt fektetett és fektet mind a mai napig magának a tanulásnak a megszerettetésére, a gondolkodási készség kialakítására. A szakosítás ürügyén ugyanakkor felszámoltak több olyan magyar nyelvű évszázados iskolát és iskolai intézményt is, amely megbecsült nemzeti és humán hagyományokkal rendelkezett, s amelynek átszervezése a nevelés és oktatás általános ügyének is vesztesége. Ezek a túlzott szakosítási tendenciák rosszul értelmezett homogenizálási törekvésekkel is bonyolódtak. Mindenesetre a jelzett válságnak egyik tünete, megnyilatkozási módja, hogy magyar nyelvű közoktatásról lehet még beszélni, noha az — mint az elmondottak jelzik — rendkívül hézagos, nagy űröket tartalmazó; összefüggő iskolahálózatról, intézményi rendszerről azonban már nem.

— *Mi a helyzet az egyetemi és főiskolai oktatással?*

— Amikor 1959-ben többé-kevésbé ismert körülmények között sor került a két egyetem egyesítésére, a kiindulópont az volt, hogy a Babes—Bolyai Tudományegyetem a jövőben kétnyelvű, egységes intézményként fog működni. A döntést Gheorghiu-Dej elnökletével párt- és kormánybizottság hagyta jóvá, s az okmány pontosan meghatározta azokat a diszciplínákat, tudományágakat, amelyeken magyar nyelven is előadnak. A neveléssel, oktatással, a tanárképzéssel és a közművelődéssel összefüggő tudományágak voltak ezek, és a kurzusok nagy többségét tették ki. Voltak aztán olyanok is, amelyek a hallgatók viszonylag szűkebb körét érintették (azokat, akik a tudományos kutatást választják életcélul, vagy akik közvetlenül az államapparátusban, az igazságszolgáltatásban kívánnak elhelyezkedni), ezek részére a dokumentum román nyelvű előadásokat irányzott elő. A történelem—filozófiai karon létező három szak közül például a döntés értelmében Románia történelmének és az Egyetemes Történelemnek a kurzusait román nyelven tartották (az egyetemes történelmet, mint tárgyat, magyarul is előadták), a tanárokat képező harmadik szaknak (a filozófia—pedagógia—történelemnek) a kurzusait viszont párhuzamosan románul és magyarul is. Ugyanez az elv érvényesült a többi karon is. A magyar kurzusok száma az egyesítéskor mintegy 80-at tett ki, s ha ehhez hozzávesszük, hogy a határozat értelmében a magyar hallgatók számára minden karon és szakon anyanyelven kellett előadni a társadalomtudományi ismereteket (a tudományos szocializmust, a politikai gazdaságtant, a dialektikus és történelmi materializmust), hogy a természettudományi és jogi karon lektorátusokat kellett szervezni a szakkifejezések anyanyelven való elsajátítása érdekében, nos, akkor számuk megközelítette — ha épp nem haladta túl — a százat.⁴ Jelenleg a filozófia—történelem karon nincsenek magyar előadások. A 86/87-es tanévtől minden tárgyat románul tanítanak, beleértve a társadalomtudományi és pedagógiai ismereteket is. Nem tartanak magyar nyelvű előadásokat a természettudomány—földrajz karon sem. Akadnak még helyel-közzel a matematika—fizikán s a kémián, és vannak aztán a filológián, a magyar nyelv és irodalom szakon — bár a tendencia itt is a csökvényesedés felé mutat.⁵

Mindent összevetve: az 59/60-as tanév mintegy száz magyar nyelven tartott kurzusához viszonyítva a maiak száma nem haladja meg a tizenötöt.

— *Hogy csökkent le ilyen nagymértékben a kurzusok száma?*

— Ne felejtjük el, hogy az egyesítés közel harminc évvel ezelőtt történt. Az akkori tantestület jelentős része kioregedett, nyugdíjba ment, sokan el is haláloztak, s a fiatalok előléptetésénél, a tanársegédek toborzásánál, a lektorok, előadótanárok kinevezésénél sajnos nem ügyeltek eléggé arra, hogy az egyetem továbbra is kétnyelvű, egységes intézményként fejthesse ki tevékenységét. Arra gondosan vigyáztak, hogy a különböző átszervezések, alakítások, átcsoportosítások során az érintettek ne kerüljenek előnytelenebb besorolásba, ne részesüljenek anyagi vagy másfajta hátrányba. Arra már kevésbé, hogy az alapelvek se szenvedjenek csorbát. Csupán két példát hozok fel az előbbieket illusztrálására: a történelem szakon (nem a történelem—filozófia karon, mert akkor a filozófiai és a pedagógiai kurzusokat is ide kellene számítani, hanem csupán a történelem szakon) egyesítéskor 43 volt a tantestületi tagok száma, ezek közül 14-en jöttek a Bolyairól. Időközben az összetétel érthető módon megváltozott, számos új tantestületi tag kinevezésére került sor. A tanszéken pillanatnyilag csupán két magyar tantestületi tag van: egy, aki az egyesítés óta ott fejt ki tevékenységét, és egy újabban kinevezett fiatal. Mindketten románul adnak elő. A kémia karon egyesítés előtt az 58/59-es tanévben 45 román szakember volt a Babesen, 35 magyar a Bolyain. Itt is megtörténtek a megfelelő változások, de az utánpótlás biztosításánál több mint harminc ifjú román szakember és mindössze egy magyar fiatal kinevezésére került sor. És a példák száma tovább szaporítható.

— *A többi egyetemen és főiskolán is hasonló a helyzet?*

— Nagyon valószínűnek tartom, de ezek helyzetét nem ismerem. Azt tudom, hogy amikor a döntés a két kolozsvári egyetem egyesítéséről megszületett, bejelentették, hogy a Kolozs Tartományi (akkor még tartományok voltak) Pártbizottságtól javaslat érkezett, hogy a román és magyar szakkal működő Mezőgazdasági Főiskola kurzusait egységesítsék, és vezessék be egyöntetűen a román nyelvű oktatást. Azt is tudom, hogy a vásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolára, amely 1975 óta kétszakos (román—magyar előadási nyelvű) intézetté változott, a 87/88-as tanévre már csak 3 magyar főiskolást vettek fel, két fiút meg egy leányt.

— *Mi a helyzet a felvételi vizsgákkal?*

— Három éve meglehetősen sok találgatás kíséri a felvételi vizsgákat. Hogy lehet-e vagy sem a filológián kívül más karokon is magyarul felvételizni, hol lehet és hol nem lehet? Eleinte akadtak egymásnak ellentmondó esetek is. Kihirdették például, hogy lehet magyarul is dolgozatot írni (a felvételik mind írásban történtek), de a tétéleket nem írták fel magyarul, s ebből értelmezési zavarok keletkeztek. Másutt felírták. Utóbb a szempontok egységesebbé váltak. Még hozzá olyan értelemben, hogy tisztázták: az a felvételiző írhat magyarul, aki liceumi vagy szakiskolai tanulmányait is anyanyelvén folytatta, s az egyetemre vagy főiskolára is olyan szakra jelentkezik, ahol léteznek magyar kurzusok. Annak viszont, hogy valamelyik karon, illetve szakon létezzenek, az a feltétele, hogy a hallgatók között legalább heten akadjanak, akik ezt kifejezetten kérik. És — manapság ez a hetes csoportlétszámnál is hangsúlyosabban kerül szóba —, hogy létezzenek előadók, akik a kurzusokat a nemzetiségek nyelvén megtartják.

— *A végzetek elhelyezésében mutatkozó hibákról és zavarokról is említést tett az imént, professzor úr...*

— A kolozsvári és marosvásárhelyi egyetemek, főiskolák végzettjeinek és a szülőknek döntő többsége évek óta panaszolja, hogy az elhelyezésnél többnyire a Kárpátokon túli területeken (Moldva, Munténia, Olténia), nem szülőföldjük, hozzátartozóik közelében jelölik ki a munkahelyüket, a bukaresti, iasi, craiovai egyetem végzettjei meg többnyire erdélyi helységekben dolgozhatnak. A meghirdetett helyek közül nagyjából tanulmányi eredményeik alapján választhattak a hallgatók. (Azért csak nagyjából, mert a közösségi munkában kitűntek, a családosok, a zárt városokba szülő személyazonossági igazolvánnyal rendelkezők előnyben részesültek.) Utóbb a telekommunikációs elhelyezési rendszer megszűnt. Az is előfordult nem egy esetben, hogy a filológusok közül a magyar főszakos — idegen nyelv (angol, francia stb.) mellékszakos hallgatókat nem a fő-, hanem a mellékszakjuk alapján osztják be valamelyik moldvai vagy olténiai iskolába.⁶

— *Újabban hallani (egyszer-máskor nemzetközi fórumokon is) olyan intelmeket és figyelmeztetéseket, hogy rendben van, meg kell adni a nemzetiségeknek az őket megillető jogokat, de nem többet, nem pluszban valamit az ország többi lakosához képest. Mi az Ön véleménye erről?*

— Ez az okoskodás fogalomzavarban szenved. Igaz ugyan, hogy a nemzetiségek a nemzeti egyenlőség jegyében más jogokat is kérnek, mint amelyekkel a többségi állampolgárok rendelkeznek, de ezek más jogok és nem többletjogok. A nemzeti egyenlőség értelmében a többség szabadon használja a maga többségi nyelvét, s azon valósítja meg önmagát. Az anyanyelv szabad érvényesítésének joga, a nemzeti egyenlőség elve alapján, a kisebbség számára más nyelvnek, a maga kisebbségi nyelvének a szabad használatát jelenti. Ez nem több, mint a többség joga, gyakorlatilag valójában még mindig kevesebb, mivel szűkebb az a kör, amelyben nyelvhasználati jogát érvényesíti. Plusz jogot — a minden lakosnak kijáró egyenlőséggel szemben — az igényel, aki anyanyelvét nemcsak a maga számára akarja biztosítani és érvényesíteni, hanem rá akarja oktrojálni más közösségre is. Áll ez a társadalmi viszonylatok más területére is. A lényeg, hogy az *esélyek* legyenek vagy maradjanak egyenlők. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy vegyük tudomásul: a társadalom bizonyos dolgokban differenciált, és vannak olyan közösségei, amelyek ezekben a bizonyos dolgokban *mások*. Mások, de nem ellentétesek. Viszont éppen, mert mások, a meghirdetett általános jogokat csak a maguk másságán, másféleségén (nyelvén, zenéjén, szokásain, körülményein) keresztül élvezhetik. Ennek a kérdésnek a vizsgálatánál ütközünk bele a társadalomtudománynak abba a mulasztásába, hogy nem mélyült el kellőképpen a nemzeti identitás társadalmi funkciójának tanulmányozásában a vegyes nemzetiségű országrészek, vidékek feltételei között.

— *Egy másik, napjainkban szintén többször felmerült szempont szerint a nemzetiségeket, népcsoportokat aszerint illetné meg több vagy kevesebb jog, hogy milyen számszerű arányt képviselnek. Létezik a jogban valamiféle kis nép vagy népcsoport — kis jogok; nagyobb népcsoport — nagyobb jogok elv? Ha igen, mi az a nagyságrend, amittől felfelé egy népet megillet az anyanyelv szabad használatának és az anyanyelvű oktatásnak a joga, lefelé pedig nem?*

— A nemzetiségi harcok irodalmában és a napi sajtóban felbukkan az a tendencia, hogy egyik vagy másik nemzeti közösség igényeinek alátámasztá-

sára kritériumokat kovácsoljanak az illető nemzetiség társadalmi és politikai súlyának kidomborítására, követeléseinek alátámasztására. Mint ahogyan újabban az eset fordítottjával is találkozunk: hasonló hivatkozásokra jogos igények visszautasítása érdekében. Gyakran ismétlődő kritérium például a létszám, a közösség nagysága, amivel szemben többnyire a létszám alacsony voltát (kis nép, népcsoport) szokás felhozni. A számbeliség mellett azonban gyakori a fejlettségre, kompaktságra, szórvány-mivoltra, elmaradottságra, magas, alacsony vagy kialakulatlan politikai öntudatra való hivatkozás. Sokféle népcsoport, nemzetiség vagy nemzeti kisebbség él manapság is más nemzeti államokba élkelten, a legkülönbözőbb körülmények között. Éppen ezért az esélyek egyenlőségének biztosítása — amiről az előző kérdésre adott válaszómban szó volt, s ami vezérelv a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásában — a különböző helyzetektől és körülményektől függően különböző kell hogy legyen. Vannak kisebbségek, amilyenek például a svédek Finnországban és az olaszok Svájcban, amelyek számbelileg kicsik, de (hála történelmileg kialakult életfeltételeiknek) kultúrájuk és hagyományaik révén súlyosan esnek latba. Köztudomású, hogy Finnországban nemcsak a nemzetiségi oktatás kérdéseit oldották meg példamutató módon, hanem a helységek neveit is kifüggesztik svéd nyelven ott is, ahol nem élnek, vagy csak elenyésző arányban élnek svédek, s a feliratok még a pénzen is kétnyelvűek. Pedig az ország összlakosságához viszonyítva a svédek számaránya mindössze 7%-ot tesz ki. Hasonlóképpen az is közismert, hogy a hozzánk földrajzilag is közel fekvő Svájc azzal járt és jár rendületlenül az élen, hogy nem csak a közoktatást, hanem az államigazgatásának szerkezetét is a nemzetiségi struktúrához idomította, s a kölcsönös megértés olyan légkörét tartja fenn, hogy a 0,81%-ot kitevő rétorománok olyan kantonokban és kantoni székhelyeken (például Zürichben) is korlátozás nélkül használhatják nyelvüket, ahol csak elszórtan fordulnak elő. Nem csak a személyes, hanem a hivatalos érintkezésben is. Ez a két példa rávilágít annak jelentőségére is, hogy az adott kisebbség nyelvileg egy szomszédos ország nyelvéhez kapcsolódik.

— *Az ellenkező példák bizonyára jóval meghaladják ezeket...*

— A kurdok például világviszonylatban élvonalban állnak, de számbeli nagyságuk ellenére nem csak a nemzetközi porondon, hanem saját körükben sem tudták eddig számbeliségüknek megfelelően elismertetni nemzeti törekvéseiket. Megosztottságuk, amelyet bizonyos erők fenntartanak és ápolnak, megakadályozza őket ebben. Európa nagy kisebbségeinek számítanak a spanyolországi katalánok és baszkok, s még csak kísérlet sem történt, nem is történhet arra, hogy a maguk számára azonos státust ismertessenek el. És Európa legnagyobb nemzetiségi, nemzeti kisebbségi csoportjai közé számítunk mi, romániai magyarok is. A nagyság szerinti osztályozásnál, a kis, közepes és nagy csoportok méricskélésénél, a kritériumok boncolgatásánál tudományosabbnak és célravezetőbbnek találom, hogy minden nemzetiség helyzetét a maga sajátos körülményei szerint vizsgáljuk és ítéljük meg, de minden esetben tartuk szem előtt az esélyek egyenlőségét biztosító feltételeket és a fejlett modern társadalmi berendezkedés szempontjait. Ha egy kisebbség nemzeti törekvéseinek megfogalmazásában és képviselésében történelméből és adott körülményeiből indul ki, és előretételező, modern berendezkedésre és kapcsolatrendszerre törekszik, akkor valószínűleg számíthat a nemzetközi elismerésre is, és eséllyel léphet fel igényei kivívásában. Persze nem feledkezhetünk meg arról, hogy ítéleteinkben, állásfoglalásaikban mások is többnyire a maguk érdekei

szerint osztanak és szoroznak, s arról sem, hogy az igények kivívása, a jogok érvényesítése rendszerint nem könnyen, nem önmagától és nem automatikusan megy végbe.

JEGYZETEK

1. A demokratikus erők győzelme szempontjából döntő fontosságú 1946-os választások előestéjén a magyar tanfelügyelők kiáltvánnyal fordultak a választókhoz. „A Magyar Népi Szövetség harcában — szólt a brassói *Népi Egység* november 6-ai számában megjelent felhívás — kezdettől fogva legelső helyen állott a magyar iskolakérdés. Biztosította iskoláink fennmaradását, új iskolák felállításával lehetővé tette, hogy minden magyar gyermek magyar iskolában anyanyelvén tanulhasson. Kiszéközlte a kormánytól állami és felekezeti tanítóinknak és tanárainknak a fizetését...” (Az első időkben ugyanis — mint ugyancsak a Népi Egységből, az erdélyi magyarsághoz intézett 1945. június 28-ai felhívásból tudható meg — az MNSZ által létesített Petőfi-alapból, majd a Magyar Segélyező Bizottsághoz befolyt összegekből fizették őket.)

2. Néhány forrás és tájékoztató adat a moldvai csángó magyarok lélekszámáról: Koós Ferenc (1828—1905) bukaresti református lelkész és tanító 1890-ben Brassóban megjelent *Életem és emlékeim* című munkájának II. kötetében beszámol egyebek között a rendkívül szapora csángóknál tett 1859-es látogatásáról, s megállapítja, hogy a szereti, besztercei és a tatrosi kerületben már akkor „...negyvenezerre tehetjük a római katolikus magyarok számát” (257. old.). Ugyanebből az összeírásból kiderül, hogy a román nyelvű katolikus csángók száma mintegy tízezer volt. Abban az évben az eklézsiákban három magyar és huszonhárom román pap szolgált. Csaknem egy évszázaddal később Kovács György arról ír *A szabadság útján* című irodalmi riportkönyvében, hogy „...a kiteljesülő nemzeti jogegyenlőség kézzelfogható bizonyítékaként megszületnek az első magyar nyelvű iskolák a szolgaság bilincseibe vert, antoneszkánus orvosok által vizsgálatot, fajlelemzéssel rettegésben tartott, csendőrszuronyokkal megkínzott csángó falvakban”. (Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1950.) Az 1954-ben ugyanott megjelent *Moldvák csángó népdalok és népdaladák* című gyűjtemény bevezető tanulmánya megállapítja: „...ma Moldovában, közel kilencven falut lehet számon tartani, amelyekben kis részben, jelentős százalékban vagy többségben magyarul beszélő csángók élnek. (7. old.) Beke György 1971-es utazása során megpróbálta *helyszíni* adatközlő segítségével felmérni az elnémult Bákó környéki csángó magyarok lélekszámát. Ha összeadjuk a számokat, szintén hatvanezer körüli adathoz jutunk. (A Hét, 1972. február 18.) Szabó T. Attila *Nyelv és múlt* című kötetében (1972) részletes beszámoló található a csángók földrajzi elhelyezkedéséről és nyelvjárási sajátosságairól. Újabban Gunda Béla próbál összefoglaló képet adni *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások* című munkában közölt tanulmányában. Az ötven—hatvanezres lélekszámot minimumnak mondja. „Ez a szám — írja — nem fejezi ki azt a népességet, amely már csak a nagyszülők, a szülők révén magyar. A különböző hatósági intézkedések következtében, ha ez a csoport nyelvét nem is veszítette el teljesen, de magyar öntudatát igen, s ezért kerüli — legtöbbször félelemből — mindazokat a tényezőket, amelyekkel kapcsolatban magyarságát kifejezhetné. Még a kutató magyar nyelvészeket és etnográfusokat is. Ha ezek lélekszámát is tekintetbe vesszük, akkor 70—80 ezer, közel százezer a moldvai magyarok száma. Domokos Pál Péter még legutóbb is 120 ezer lélekről beszél. A Moldvát jól ismerő Halász Péter 60—80 ezer magyart tart számon. Ebből a közel 100 ezernyi népességből — megfelelő intézkedéssel — kb. 50—70 ezret meg lehetne menteni a magyarság számára...

Mindenképpen az a tapasztalatom, hogy még ma is jelentékeny lappangó magyar népesség él Moldvában.” (TIT kiadása, 1984. 69. old.)

3. Abban a memorandumban, amelyet Takács Lajos 1977-ben az RKP központi vezetőségéhez intézett, s amely később szélesebb körben is ismertté vált, ugyanezek az adatok szerepeltek.

4. Filozófia—pedagógia—történelem karon 22 kurzust tartottak magyarul, a matematika—fizika kar négy szakán 18-at, a kémia karon 6-ot, a természettudományok karon (idetartozott a biológia is, mint fősza, a földrajzzal párosítva, vagy a földrajz fősza biológia mellékszakkal) 19-et. A filológián, akárcsak a történelem—filozófián három szak szerepelt, ezek között a magyar nyelv és irodalom külön önálló szakként és idegen nyelvekkel — franciával, angol, némettel, oroszal párosítva. Ez újabb 15—20 kurzust tett ki. Vegyük hozzá ezekhez a már említett filozófia—társadalomtudományi jellegű kurzusokat és a lektorátusokat, s számuk mintegy százra kerekedik, sőt meg is haladja azt.

5. A két egyetem egyesítésekor a magyar szakon 39 fősza és 40 mellékszaos hallgató tanult, 1968-tól kezdve a felvett hallgatók száma 25-re, 1975-től 15-re csökkent, 1985-től pedig heten folytatják tanulmányaikat a nappalin, nyolcan pedig a levelezőin. Nem megy ritkaságszámba az sem, hogy váratlan módon megváltoznak a fő- és melléksza kombinációs lehetőségei. A 85/86-os és 86/87-es tanévben például a magyar szzaos hallgatók csak a román nyelv és irodalmat vehették fel mellékszaakként, mert francia—angol stb. nyelv- és irodalomkurzusok nem indultak az elsőszaesek számára. Ha viszont a 87/88-as felvételire készülőök közül valaki az előző két év tapasztalatai alapján magyar—románra készült, pórul járt, mert ezúttal mellékszaakként a magyar mellé csak az angolt lehetett választani. Ezek a lehetőségek többnyire akkor derültek ki, amikor átváltani már késő volt.

6. A *Köznevelés* 1987. október 2-ai számában a *Román pedagógusok a magyar iskolákban* c. cikkben ez olvasható: „Kovácsna megyébe az utóbbi két évben 220, magyarul nem tudó fiatal román pedagógust (Hargita megyébe még többet), frissen végzett matematikusokat, fizikusokat, biológusokat, zeneszaosokat stb. helyeztek, valamennyit magyar tannyelvű iskolába. Ugyanakkor a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom szzaának végzettjei évek óta csak moldvai, munténiai, kárpátontúli iskolát választhatnak, ott pedig második szzajukat, angolt, franciát stb. tanítanak román gyermekeknek — románul. Nem jöhetnek el állomás-helyükről, mivel a romániai törvények szerint a fiatal pedagógusoknak az első három évben a kinevezési helyükön kell tanítaniuk, különben végképp elvesztik tanárként való véglegesítésük jogát. A három esztendei gyakornoki idő elteltével pedig nemigen találnak tanári állást magyar helységek magyar iskoláiban, mivel időközben azokat oda kinevezett román kollégáiuk foglalták el, akik legtöbbszaor később sem akarják otthagyni a számukra gyakran igen előnyös állásokat”. (Szerk. megj.!)

Utóirat: Hogy az 1984-től kezdve életbe léptetett rendelkezések (román anyanyelvű szaktanárok magyar iskolákba való tömeges kinevezése, az általuk tanított tárgyak „nyelvcseréje”, a magyar végzeteknek a Kárpátokon túli területekre való rendszeres kihelyezése, egyetemi szinten pedig a magyar nyelv idegen nyelvvé nyilvánítása) egy nagyarányú tervnek, a magyar anyanyelvi oktatás végleges felszámolását célzó intézkedéssorozatnak a szerves részét jelentik, azt az 1988 nyarát, Demeter János professzor hirtelen halálát követő események cáfolhatatlanul bizonyítják. Az 1988—89-es tanév kezdetén a hatóságok immár nem elégedtek meg a román „misszionárius” pedagógusok újabb évjázatának munkába állításával, hanem egész osztályközösségeket telepítettek át idegen nyelvi környezetbe. Kárpátokon túli román osztályokat helyeztek át vegyes lakosságú erdélyi, illetőleg magyar többségű székelvöldi helységekbe, és magyar iskolai osztá-

lyokat moldvai, havasalföldi, olténiai, legjobb esetben bánági vidékekre. Egy évekkel korábban is létezett, keveseket érintő és szörványosan előforduló gyakorlat vált ezzel természetellenesen felduzzasztottá, abszurd módon, kórosan kiterjedtté. Az ugyanis nem egyszer előfordult már, hogy bizonyos speciális szakmák elsajátítására (például rádió- és tévészerelők, telefonműszerészek vagy más hasonló szakemberek kiképzésére) a túlnyomóan magyarul beszélő megyékből is Bukarestbe vagy más regáti városokba irányították tanulmányaik idejére a jelölteket, kiképzésük után azonban rendszerint visszavárták és visszahelyezték őket előző munkahelyükre. Ezt a helyzetet 1988-ban tarthatatlan egyoldalúságnak minősítették, mondván: egyes megyék csupán hasznot húznak a szakképzésből, a terheket meg mások viselik. És a manipulált premisszákból homogenizáló következtetést vontak le: Kovásznának, Hargitának és több más megyének cserébe Kárpátokon túli megyék tanulóinak szakképesítését kellett vállalnia. Így kerültek át teljes román osztályok a Székelyföldre, olyan ritkának semmiképp nem mondható szakmákra, mint a fafeldolgozás, textilipar, mechanika stb. Az áttelepített tanulókkal arra is szerződést kötöttek, hogy az iskolát patronáló ipari egységben fognak dolgozni, vagyis véglegesen letelepednek az őket befogadó megyében. Ez Kovásznában évente 10—12 osztályt (400—500 tanulót jelent), Hargita megyében ennek több mint kétszeresét. (Többek között a sepsiszentgyörgyi textilipari és kereskedelmi, a kovásznai faipari líceumba telepítettek át román osztályokat.) Ugyanakkor jó szakmák ígéretével próbáltak és próbálnak rábírní magyar osztályokat, hogy távoli román megyékben folytassák tanulmányaikat. Hogy az elképzelés milyen mértékben valósul meg, mennyire lanyhul vagy enyészik el a szülők mindkét részről fellángolt ellenkezése — arról egyelőre korai még véleményt mondani. Egy dolog bizonyos: a hatóságok nem tettek le terveikről, a kérdés nem került le a napirendről.

Valószínűleg az elképzelések folytatásához és kiegészítéséhez tartozik az az 1989 nyarán született rendelkezés is, amely három évre kötelezővé teszi az egyetemre be nem jutott érettségizettek munkába állását. A be nem jutottak sorában több ezer magyar fiatalnak kellett már az év második felében elfoglalnia kijelölt munkahelyét, főként román bányavidékeken, országos munkatelepeken, beilleszkednie az ottani élet- és munkakörülményekbe.

Az 1989—90-es tanév kezdetén bekövetkezett a teljes tankönyvválság is. A magyar nyelvű tankönyvek úgyszólván teljesen eltűntek (a tankönyvkiadó kolozsvári részlegét már két évvel korábban felszámolták), de román tankönyvekhez is csak kivételes esetben jutnak hozzá a tanulók. Az évről évre öröklődő, zilált állapotban leledző könyvek száma egyre fogy (ezek között még akadnak magyar nyelvűek is), a személyi igazolványra, pénzért vásárolható új könyvekből két-három példány jut egy-egy osztályra.

A hivatalos megnyilatkozások ugyanakkor a tanügy nagy feladatait, az oktatási rendszer világszínvonalra emelésének szükségességét hangoztatják.

Kisebbségi magyarok történelmi tudata

A statisztika szerint mintegy 15 millió magyar él a világon. Sorsunkat a legújabb kori történelem tényezői úgy alakították, hogy — miként egykor az egész finnugorság — szétszóródott népe lettünk a világnak. Minden harmadik magyar határainkon kívül más, kisebb vagy nagyobb népek közé ékelődve, szórványokban vagy tömbökben, de mindenképpen kisebbségben él. Egy részüket az európai történelem általánosan ható tendenciái (kivándorlás a századfordulón), illetőleg történelmünk sajátos hullámverései (emigrálások, disszidálások) szakították el hazájától és sodorták el Európa nyugati térségein át távoli földrészekre. Az országhatárokon túlra került magyarság döntő többsége, becslések szerint mintegy 3,5 millió azonban történelmileg kialakult helyét meg nem változtatva maradt és él a velünk közvetlenül szomszédos országok területén. Az utóbbi igen fontos körülményt ez esetben nem ok nélkül kellett kiemelni. Amíg ugyanis a világgá ment, de anyanyelvüket ma is beszélő magyarokat — a halványuló emlékeket, foszló rokoni kapcsolatokat, s a mind ritkábban sajtó nosztalgiát nem számítva — a közös nyelv egyébként igen erős szálai kötik csupán az „óhazához”, addig az utóbbiak magyarságtudata sokkal összetettebb, a nyelven kívül még számos más forrásból táplálkozik. Közülük a közös kultúrából, az azonos történelmi múltból eredő szálak és gyökerek a legerősebbek.

Ha lennének szociológiai felmérések, azoknak birtokában sem nyílna lehetőség e cikk keretében arra, hogy lemérjük: miként formálta és deformálta az egyes nemzedékek történelmi tudatát az elmúlt 50—60 év történelmi valósága. Általánosságban annyi mégis tényként szögezhető le: hatások és ellenhatások, hamis illúziók és meghamisított tények alakították ki és kuszálták össze az egyes, ma is élő nemzedékek történelmi tudatát. Határainkon belül és azon túl. Minthogy a felnövekvő újabb nemzedékek történelmi ismereteik legjavát ma már az iskolarendszerek különböző fokozataiban sajátítják el, éppen ezért pusztán az újabb magyar kisebbségi tananyag futólagos áttekintése alapján is kiszűrhető a történelmi tudat néhány főbb komponense.

Mielőtt átadnánk a szót a tankönyveknek, a szemelvények kiválogatásával kapcsolatos eljáráshoz kell néhány megjegyzést fűznünk. A Kárpát-medence történelmének egységes és azonos folyamata ugyan egy évezredet ível át, e cikk keretében mégis a XV. század közepétől indulva azokra a sorsdöntő fordulókra kívánunk koncentrálni csak, amikortól bajaink forrása valóban közös, egymásrautaltságunk pedig szinte történelmi szükségszerűség lett — annak kellett volna lennie. Nem foglalkozunk tehát azokkal az egyébként is homályban derengő, bár igen fontos ún. őstörténeti kérdésekkel, amelyeknél az egyes történetírások ezen a tájon még ma is elsősorban a legendák és a mondák világából merítenek, másfelől bizonyos, mindenképpen vitatható nyelvészeti és régészeti eredmények erősen ingatag talaján állva szövik meg az etnogenezisek romantikus szötteését. Máig sem kellően tisztázott felületeket érintenénk a honfoglalás, az államalapítás, de

legfőképpen a magyarság Kárpát-medencei terjeszkedésének problémakörével, nem is szólva a vele párhuzamosan zajló dinasztikus jellegű hódításokról.

A XV. században Közép- és Délkelet-Európa országait is népeit nagyméretű társadalmi és ideológiai (eretnek) mozgalmak rázzák meg. Csehországon és Magyarország nagy részén a huszita mozgalom, Erdélyben parasztháború szánt végig, a Balkánon pedig még mindig sok gondot okoznak az eretnek bogumilok. A muzulmán török Nikápolynál összemérte erejét a kontinens keresztény seregével, a Habsburgok pedig már szemet vetettek a cseh és magyar trónra. Közép- és Délkelet-Európa, Bizánc és a Német-római Császárság helyett sokkal szívósabb és könyörtelenebb hatalmi erők játékanak s hódító szándékának került az ütközőpontjába. S éppen akkor, amikor a letűnt századok során magának helyet vert s az európai fejlődés útján már elindult e népek és államok csoportja. Ebben a helyzetben lobbant magasra — talán utoljára — annak az államnak, a Hunyadiak Magyarországnak az ereje, amely erősen központosított hatalmával, kitűnően szervezett hadseregével és hadvezetésével, a társadalmi feszültségek erejét a haladás irányába terelve és okosan felhasználva, rendkívül nagyvonalú külpolitikával egyszerre tudott szembenézni a létét fenyegető külső és belső veszelmekkel.

Mit tanítanak e korszakról a magyar nyelvű tankönyvek? „A törökök egyformán veszélyeztették a szerbeket, magyarokat és a románokat, ezért ezek a szomszédos népek egyesült erővel küzdöttek ellenük” — írja az 1967-es kiadású jugoszláviai tankönyv, noha a bolgárokról és az albánokról ők is megfelelkeznek. A 10 évvel később kiadott tankönyv viszont azt írja már, hogy Hunyadi János korában ismét felmerült a törökök elleni harc szükségessége, „a magyarok, szerbek, románok, albánok és más népek összefogásának gondolata”. Elismerő szavak következnek Hunyadi Jánosról, aki felismerte a veszélyt, szervezte és vezette a harcot. „Hunyadi János — folytatja a könyv — akit mind a három nép magáénak tart (utalva a valóban bizonytalan származásra), már kora ifjúságában zsoldosként, később pedig a zsoldosok parancsnokaként harcolt a törökök ellen Szerbiában..., hamarosan hatalmas birtokokat szerzett Bánátban és Erdélyben, és magas tisztségeket kapott Magyarországon.” Hasonlóan mutatja be pályafutását az 1979-es kiadású tankönyv is, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy a magas magyarországi tisztségei közül ezúttal a legmagasabbat nevének megmondja: „Magyarország kormányzója lett”. Felsorolja ugyan a könyv — két bekezdéssel alább — valamennyi lényeges hadjáratát és ütközetét, köztük az annyira sorsdöntő nándorfehérvárit is, minthogy azonban azoknak jelentős része ugyancsak a Balkán térségein folyt, így e bevezető után a tanuló bajosan tud eligazodni azon, hogy ez a „később” meddig tartott, s hogy Hunyadi, ha már róla, mint zsoldos vezérről esik szó, vajon harcolt-e másutt is ebbeli minőségben (pl. Cseh- és Olaszországban is), s egyáltalán volt-e más minőségben is vezetője, vezére e harcoknak. A tankönyv sajnos ezt mind homályban hagyja. Sokkal nyilvánvalóbb azonban a szándék a birtokszerzésre és tisztségviselésekre vonatkozó mondatban: mert birtokait a Bánságban és Erdélyben szerezte, magas tisztségeit viszont Magyarországon viselte. Mintha három, egymástól teljesen különböző országról lenne szó! Birtokainak zömét ugyan ténylegesen a Bánságban és Erdélyben szerezte,

de ezek éppoly integráns részei voltak annak az országnak, mint azok a magas tisztségek, amelyeket viselt. (Történelem az elemi iskolák VI. osztálya számára. Novi Sad, 1967. 185—186. p. Történelem az általános iskolai oktatás és nevelés 6. osztálya számára. Újvidék, 1979. 99—100. p.)

Merőben mást tud meg azután Hunyadi Jánosról az erdélyi tanuló, anynyira mást, hogy a következő, viszonylag bőséges idézeteket — úgy vélem — magyarázni sem igen szükséges, nincs mit magyarázni rajtuk. „Azokban a nehéz időkben — szól a negyedik osztályosoknak készült romániai magyar nyelvű tankönyv (1968) — tett szert hírnévre egy érdemekben gazdag ember. Jánosnak (Jancu) hívták. Voicu Hunyad vidéki román kenéz fia volt (a származás itt tehát vitathatatlan). A magyar király vitézi tetteiért sok birtokot és a vajdahunyadi várat adományozta Voicunak. (Az önálló lecke egyetlen magyar vonatkozású utalása!) A fiú ... Itáliában tanulta meg a fegyverforgatást (tehát nem Szerbiában...). Amikor visszatért Erdélybe, megértette, milyen nagy veszedelmet jelent a török elnyomás a románok és Európa e részén élő minden nép számára”. Miután rövid idő alatt bebizonyította, hogy milyen „hozzaértő harcos és igen tehetséges vezető...”, megválasztották Erdély vajdájának”. (Minden országos tisztséget az időben királyi kinevezés útján töltöttek be.) Kitűnő hadsereget szervezett, felvette azokba a parasztokat és a városok lakóit is. Biztosította a jobbágyok szabad költözködését. „Hunyadi azonban még ennél is többet tett. Szoros baráti kapcsolatot tartott fenn Havasalföld és Moldva uralkodóival. Őket is veszélyeztette a törökök pusztítása. S csak együttesen, a Duna egész hosszában... lehetett gátat vetni a török hódításnak. Hunyadinak sikerült szétzúznia egy Erdélybe behatolt török hadsereget. S amikor a törökök, mint áradat előzönlöttek Havasalföldet, segítségére sietett az ottani románoknak, s megnyert egy nagy csatát a Jalomița folyónál... A törökök megérezték akkor, milyen erőt jelent, ha a román nép egyesül egy vitéz vezér parancsnoksága alatt.” A következő években a Dunától délre harcolt, s a törököknek „meghiúsította minden arra irányuló próbálkozásukat, hogy leigázzák a román népet”. Abban az időben Mohamed szultán „Belgrádnál akart átkelni a Dunán, hogy meghódítsa Európát. Itt azonban Hunyadi János hadaival találta magát szembe.” Győzött. „Így a Hunyadi János vezetésével egyesült erdélyi, havasalföldi és moldvai román seregek megvédték népünk és az összes európai népek szabadságát.” A győzelem után röviddel meghalt Hunyadi „az Alba-Júlia-i templomban temették el, sírkövére vésve: Kialudt a világ fénye”. Az 1980-as évek elején kiadott, legfrissebb tankönyv egy-egy ponton tovább torzít, egy-két helyen pedig valamivel árnyaltabb a korábbi beállításoknál. Torzít a tekintetben, hogy elhallgatja: Hunyadi Itáliában tanulta meg a korszerű fegyverforgatást; nem tesz említést a jobbágyok számára biztosított szabad költözködési jogról. Árnyaltabb azzal, hogy a törököket nem csupán a román nép, hanem Európa leigázására törő szándékukban akadályozta meg a belgrádi győzelemmel. Változtatlanul azt hangsúlyozza ugyan a tankönyv, hogy Hunyadi vezetésével „az erdélyi seregek együtt harcoltak a havasalföldi és moldvai seregekkel” (ti. a nándorfehérvári csatában); hozzáteszi azonban, hogy „ezekhez a románokból, magyarokból alakult seregekhez csatlakoztak később más balkáni népek katonái is”. (Hazánk története. Tankönyv a IV. osztály számára. Bucuresti, 1968. 110—112. p.; Hazánk története. Tankönyv a IV. osztály számára. Bucuresti, 1982. 45—47. p.)

A tananyagegység csak valamivel hosszabb ennél. Minden lényeges moz-

zanatát idéztük. Az itt vázolt Hunyadi-képhez annyit mégis hozzá kell tennünk: ugyanennek a tankönyvnek két évvel (1966) korábbi kiadása még a következőket említi meg: a vajdai tisztségen kívül Hunyadi a „Magyarország kormányzója” címet is viselte; nagy örömmel fogadták csapatait Szerbia és Bulgária népei, s ők is csatlakoztak seregéhez. 1456-ban Mohamed szultán nem Európa, hanem Magyarország meghódítására indult; s végül Hunyadi „bátorsága fellelkésítette a románokat, magyarokat és a többi Duna menti népet is, akik élő falként álltak a törökök előnyomulása útjába”. Akkor tehát a románokon kívül még más népek is, két évvel később azonban kizárólag csak a „három Román Ország” népei, pontosabban: csak a románok védték meg Európa összes népeinek szabadságát... Itt már — ugyebár — nemcsak a nézőpont vitatható, de az elemi tények körül sincs minden rendjén. (Ua., Bucuresti, 60—62. p.)

A Csehszlovákiában magyar nyelven tanuló diák, noha könyvében külön fejezetek foglalják össze Magyarország történetét, vajmi keveset tud meg Hunyadi Jánosról. Az I. Lajos után fellépő belső anarchia „kitűnő alkalmat szolgáltatott az Európát fenyegető törököknek, hogy megkezdjék Magyarország területeinek támadását. A XV. század derekán Hunyadi János, »a nagy törökverő« ideiglenesen megakadályozta a törökök magyarországi hódítását” — eddig a félmondat, mert annak másik fele már fiát, Mátyás királyt intézi el ugyanilyen lakonikus tömörséggel. (Csehszlovákia története. Bratislava, 1966. Tankönyv a középiskolások második és harmadik osztálya számára. 80. p.)

János fia, Mátyás, aki — amint ez köztudott — nemcsak ennek a térségnek, de a reneszánsz korának is egyik legnagyobb formátumú uralkodója volt, a jugoszláviai tankönyveken kívül szinte alig, vagy egyáltalán nem is kap helyet a „történelemben”. A jugoszláviai tankönyvek érthető okokból, elsősorban a törökellenes harcokat emelik ki: Mátyás alatt „ismét együtt harcoltak a szlovákok, csehek, szerbek és románok a magyarokkal”. Híres fekete seregében „sok cseh és szlovák huszita, valamint szerbek és románok is harcoltak”. Felsorolja győztes ütközeteit, szól a halála után kiújuló belső anarchiáról. (I. m. 1968. 186—187. p.) A különböző népek összefogását, együttes katonai erőfeszítését az újabban kiadott tankönyvek nem említik. Helyette, jogosan, külön foglalkozik a Mátyás korabeli román és albán törökellenes próbálkozásokkal. (I. m. 1979. 100—101. p.) Más összefüggésben ugyan, de méltó teret szentel a kor kimagasló szellemi alkotásainak is, „A humanizmus és reneszánsz Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában” cím alatt. Bár a főcímben hiba csúszott: még a csehszlovákiai tankönyv is mindig és következetesen, a történeti tényekhez közelebb állva a felföldi eseményekről csak mint a „Szlovákia területén” zajlókról ad számot, mint-hogy külön Szlovákia akkor nem létezett. Mindenképpen pozitívuma az újabb kiadású tankönyvnek, hogy mellőzi a mából visszavetített területi felosztást s a korabeli tényeknek megfelelően a humanizmus és reneszánsz nagy áramlatait kizárólag Magyarország, a korabeli egységes magyar királyság keretei között vizsgálja. A főcímben nem szerepel tehát „Csehország” és „Szlovákia”. (I. m. 119. p.)

A csehszlovákiai tankönyv a már említett félmondaton kívül Mátyás király korának csupán annyi figyelmet szentel, amennyit a Podjebrád Györggyel, illetőleg a huszitákkal viselt háborúk megkívánnak. (I. m. 71—74. p.) Konzekvenciái mértéktartóak. A magyarországi huszita mozgalmat azonban

csak a mai Szlovákia területére szűkítve tárgyalja, és ezzel — akarva-akaratlanul — ezt az igen progresszív és egyik legjelentősebb közép-kelet-európai vallási és társadalmi mozgalmat mintegy kizárólagosan cseh és szlovák nemzeti mozgalomnak állítja be. Husz János tanai, mint a történelem során valamennyi igazán eretnek és forradalmi tan, ha csak rejtve és szivároghatva is, de áttörték a nyelvi és nemzeti határokat, s nálunk nemcsak a Felföldön, de az ország déli és keleti részében is bőségesen akadt akkor dolga az inkvizítoroknak.

Mátyás korát — sajnos — a romániai tankönyv említetlenül hagyja, Mátyás királynak még a nevét sem említik.

Az összhang Dózsa György parasztháborúja kapcsán csendül fel először — és majdnem utoljára. A szemléletben és a konklúziókban persze akadnak vitatható pontok. A csehszlovákiai összefoglalás szabatos, logikus és részletező, noha szemlélete talán kissé sematikus, s leginkább árnyaltnak a jugoszláviai bemutatás látszik. Az előbbi kifejezetten a magyar jobbagység harcáról beszél, az utóbbi — egész koncepciójához híven — főként a Dunavölgyi nemzetiségek és nemzetek parasztságának (magyarok, szerbek és románok) közös összefogását domborítja ki, azt sem hallgatva el, hogy a felkelés hírére ugyanilyen egységbe tömörült a korábban egymással civakodó nemesség is. „Mindannyian egységesek voltak, ha a szegény nép ellen kellett fellépni, legyen az magyar, szerb vagy román, egyre ment.” (Történelem az elemi iskolák 7. osztálya számára. Subotica, 1966. 48. p.) A címadásban azonban itt is a „láadás” nem éppen pontos fogalmának alkalmazásán kívül szemet szűrhat a szokásos területi különhatárolás: „Paraszt-lázadás Magyarországon, Erdélyben és Vajdaságban”. (Az újabb kiadásban a „Vajdaságban” már elmaradt, s a cím így hangzik: „Parasztfelkelések Magyarországon, Erdélyben, Szlovákiában és Horvátországban”.) Sokkal hamisabb ennél azonban — minthogy a szemlélet itt még erősebben torzít és az alapvető tények bemutatásával is baj van — a romániai tankönyv fejezetcíme: „A Dózsa György vezette erdélyi parasztháború”. Tegyük hozzá gyorsan: a ma használatos tankönyvben a címadás már pontosabb: „A Dózsa György vezette 1514-es parasztháború”. A tanuló pontosan megtudja ugyan, hogy Dózsa György származását illetően székely volt, a Dózsát ábrázoló egykorú metszet után készült képen — tehát nem alatta vagy mellette — (mintha az is egyidős lenne az eredetivel) olvasható: GHE. DOJA. A felkelő szerb parasztokról nem esik szó, annál inkább hangsúlyozza a tankönyv a szembenálló nemesség kizárólagosan magyar nációját. Valamelyest javult a helyzet e tekintetben is. Az arckép mellett ugyanis Dózsa György neve magyarul szerepel, s a szerb parasztok részvételét kétszer is megemlítik. (I. m. 1982. 62—63. p.) A továbbiakban azonban az újabb tankönyv szövege szóról szóra egyezik a korábbival. Mindkét tankönyv helyesen hozza összefüggésbe a parasztfelkelés elfojtását a röviddel utána bekövetkezett mohácsi tragédiával. A következő mondat viszont megdöbbeníti a tények ismerőjét: „A törökök elfoglalták Magyarországot” — pont és nincs tovább. Ha tudomásul vesszük is, hogy Erdélyt kezdettől a Román Országok egyikének tekinti a román történetírás, de a történelmi Magyarországból még akkor, még azon kívül is maradt Mohács, pontosabban Buda elfoglalása után egy igen jelentős, Máramarostól Zaláig terjedő hol öblösebb, hol keskenyebb félköríves országcsík, területét tekintve a réginek éppen egyharmada, még

pontosabban: ugyanannyi, mint a mai Magyarország. S ezt az országcsíkot, ezt az egyharmados töredéket hivatalosan és minden valamirevaló történelmi könyvben „királyi Magyarországnak” nevezték és nevezik!

„Az erdélyi vajdaság önálló állam maradt, csak arra kötelezték, hogy — akárcsak Moldva és Havasalföld — adót fizessen a töröknek. Elnevezése Erdélyi Fejedelemség lett.” Figyelni itt legfőképpen a „maradt”-ra kell. Mert mit ír erről az elfogultsággal ez esetben nehezen vádolható Petit-Larousse 1960-as kiadása a megfelelő címszó alatt? „La Transylvanie, qui a fait partie, de le XIe s., du royaume de Hongrie, a été principauté indépendante de 1526 a 1686; a cette date, elle dut ne connaître la domination des Habsbourg. En 1918 elle fut rattachée a la Roumanie.” (Erdély, amely a XI. századtól a magyar királysághoz tartozott, független fejedelemséggé vált 1526-tól 1686-ig; ez időtől elismerni kényszerült a Habsburgok uralmát. 1918-ban Romániához csatoltatott.) A „csak” is lényegyet fed el: azt a temérdek seregjárást, törökök, császári zsoldosok és mindenféle, magyar, román, rác zsoldosok hajdúk vonulásait, akik a XVI. század második felében — ki tudja, hányszor — végigdúlták, fosztogatták és perzselték Erdély földjét, falvait. Egészen Bocskai Istvánig, amíg belső és külső egyensúlyát, bár nem hosszú időre, valahogy mégis megtalálva „tündérkertté” nem változott (és nemcsak az utókor szemében!) ez a kicsi országrész. „Elnevezése”... „akárcsak” a Moldvai vagy Havasalföldi Fejedelemség? Látni fogjuk rögvest, hogy a tankönyv valóban nem tekinti többnek, nem tekinti másnak az Erdélyi Fejedelemséget sem. Előbb azonban idézzük még e fejezet záromondatát: „Az 1514-es parasztháború a román nép történetének nagy tettei közé sorolható”. A kizárólagosan románok érdeméért emlegetett parasztháború értékelése újabban a „nagy társadalmi harcok” síkjára tolódott át, olyan harc volt ez — írja a tankönyv —, amelyet „minden kizsákmányolt egységben és önfeláldozóan vívott”. (I. m. 1982. 64. p.)

A Kárpát-medence népeire Mohács — illetőleg Buda eleste — után igen nehéz másfél század következett. Nehéz és zűrzavaros idők voltak azok. E táj utótörténete mintha mindazt örökölte, továbbvitte volna, amit akkor ránk mért a történelem.

Egyszerű és radikális megoldást választ a romániai tankönyv: mint-hogy — láttuk — Magyarországot a törökök elfoglalták, az oly hosszú másfél századot is megduplázva, több mint háromszáz évnek kellett leperegnie a történelem „homokóráján”, hogy (1848 kapcsán) az erdélyi diák újra megtudjon valamit Magyarországról. Közben két alkalommal is — önálló tanegységként — foglalkozik ugyan a könyv Erdellyel, a három román ország koncepciójához híven, mit sem szólva Magyarországról. Ellenkezőleg. A havasalföldi Vitéz Mihály fejedelem alig egyéves (1600) erdélyi regnálását külön fejezetben himnikus szárnyalással méltatja annak okán, hogy a három román ország először egyesül a történelem során egy közös fejedelem jogára alatt. „Mihai tetteiben a román nép saját szabadság- s egyesülési vágyainak megtestesítőjét látta.” (I. m. 123—126. p.) „Mihai halála — így az újabb kiadású tankönyv — megrendítette a román szíveket. Hősként áldozta fel magát a Román Országok egységéért és szabadságáért. Kardja győztesen ragyogott a Duna és a Kárpátok felett.” (I. m. 1982. 71—72. p.) Sajátos azonban, hogy — Erdélyről lévén szó — Bocskainak, Bethlennek, s Rákócziaknak még csak a nevét sem említi a tankönyv, Erdély törté-

netéből Vitéz Mihály regnálása után a Horia—Closca-féle parasztfelkelés körülményeit és lefolyását tartják csupán tanításra érdemesnek. (I. m. 145—148. p.)

A Csehszlovákiában kiadott — igaz, középiskolai — tankönyv összehasonlíthatatlanul részletesebb emennél. Tényszerűbben hangzik már maga az indítás: „A törökök 150 évig uralkodtak Magyarország területének nagy részén” (valójában jó egyharmadán). A törököktől meg nem szállt terület, „Csehország és Ausztria egy uralkodó vezetése alá került”. Nem tudni azonban, hogy a lassan formálódó erdélyi fejedelemséget hódoltsági, vagy egyszerűen Magyarországtól függetlenül területnek tekintik-e a könyv. Pedig fontos lenne tudni róla, ha másért nem; pusztán didaktikai-logikai szempontból is. Hiszen szerepéről még Csehország területének korabeli történetében is, s annak épp a legsorsdöntőbb pillanataiban (Fehér-hegy!) nem szólni lehetetlen lenne. Erdély, a Felföld (Felső-Magyarország) és a Cseh—Morva-médenca történelme sohasem fonódott össze annyira, mint a XVII. század első felében. Mohácstól Bocskai és Bethlen koráig majd egy század telt el, s a tankönyv lapjain egyszer csak váratlanul tűnnek fel a magyar függetlenségért Bécs ellen háborúzó erdélyi fejedelmek. Igaz, a mű Magyarország történetének egy nagyobb szakaszát összefoglaló fejezetében e mulasztást pótolják a szerzők. A fogalmazás itt igen tömör és világos: Mohács „szomorú következménye lett az ország három részre szakítása. A három rész...: 1. A királyi Magyarország... 2. Erdély török hűbéres fejedelemség volt, politikai jelentősége mégis igen nagy. Erdély volt ugyanis a Habsburg-politika ellensúlyozója, fél évszázadon keresztül a függetlenségi harcok bázisa, a magyar kulturális fejlődés központja. 3. A hódoltsági terület...” (I. m. 104. p.) De mennyivel világosabb kép rajzolódna a tanuló történelmi tudatában, ha mindezt idejében s a maga helyén tudná meg. A könyv egyébként részletesen leírja Bocskai István szabadságharcának történeti körülményeit s elért sikereit — jóllehet, küzdelmének színterét a „Habsburg-ellenes felkelések a mai Szlovákia területén” alcím alá zsugorítja. Nevének és működésének ható- és fényugara pedig ennél jóval nagyobb országrészeket ölelt át, hajdú- és jobbágykatonái, élükön Magyarország és Erdély választott fejedelmével a Hódoltságon kívül eső félkörívben, Zalától Brassóig hirdették és biztosították a kor egyik leghaladóbb gondolatát: a vallás, modernebb fogalmat használva: a lelkiismeret szabadságát.

A csehek Mohácsa a fehér-hegyi csatamező volt (1620). A protestáns csehek küzdelme az ellenreformátor és idegen Habsburg-házzal Közép-Európa legpusztítóbb és leghosszabb — harminc évig tartó — háborúját hozta (1618—1648). A detronizált Habsburg- király helyére a protestáns, bár ugyan csak német Pfalzi Frigyeszt ültették. Tették ezt abban a reményben, hogy „az angolok belépnek a Habsburgok elleni háborúba. Azonban sem Anglia, sem pedig Németalföld nem küldte el a várt segítséget.” De cserbenhagyták Pfalzi Frigyeszt a német választófejedelmek is. „A csehek egyetlen támogatója Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (egy rövid időre magyar király) volt.” Seregei már körülzárták Bécsset, a császári csapatok egyik váratlan támadása azonban „visszavonulásra kényszerítette... ezzel is magyarázható, hogy Bethlen csapatai későn, csak a döntő fehér-hegyi csata lezajlása után érkeztek a csehek segítségére”. A cseh történelem sorsdöntő óráiban tehát az egyetlen baráti jobbot a szövetségi hűségét nemcsak deklaráló, de a saját

népe: sorsán annak szükségét megtanult Bethlen Gábor nyújtotta. Szándékának őszinteségéhez és tisztaságához a gyanú árnyéka sem férhet — ha eredménye sajnos el is maradt.

A jugoszláviai tankönyv külön alfejezetben szinte dramatizálja a Mohács körüli állapotokat s a tragikus csatavesztést. Ezzel „a magyar—horvát királyság megszűnt létezni... Míg Európa népei szabadon fejlődhettek, népeink (a délszláv népek csakúgy, mint a magyar nép) örökös véres harcot voltak kénytelenek vívni puszta létük fenntartása érdekében”. (I. m. 191. p.) A következmények vázolása amennyire igaz, annyira ködös is. A tényleges körülményekről azután többet tud majd meg a következő évben a 7. osztályba lépett tanuló. Pontos leírást kap arról, hogy Mohács után „harc folyt Zápolya és Ferdinánd között”, míg végül is az utóbbi győzedelmeskedett. „A Habsburgok tehát a XVI. század első felében Magyarország és Horvátország királyaivá váltak s azok is maradtak egészen 1918-ig.” És az erdélyi fejedelemség? Az egyébként kitűnő térképillusztrációk egyike jelzi csak, hogy a satírozott Törökország csikjai éppúgy elnyelték, mint az egész Balkánt és Észak-Afrikát. De a rajzoló ceruzája alá csapta még — mindenképpen tévesen — a Felföld nagyobbik hányadát is. (6. osztályos tankönyv, 199. p.) Ám ez a „térsemlélet” nagyot változott a rá következő időkben. A ma is használatos tankönyvben a térkép pontosan ábrázolja a három részre szakított történelmi Magyarországot: a Habsburg-főség alatt álló úgynevezett királyi országrészt, a török hódoltságot és az erdélyi fejedelemséget. (I. m. 1979. 103. p.)

A Habsburgok — önmagában nézve korszerű — XVII. századi abszolutista törekvései kapcsán, mintegy bevezetve a bőségesen részletezett kuruc-kort, a korabeli Erdélyről és szerepéről szóról szóra ennyi áll a tankönyvben: „Volt rá eset, hogy a hatalmas főurak hajdúcsapatok segítségével harcoltak a Habsburg uralkodók abszolutista törekvései ellen (Bocskai István és Bethlen [sic! „m”-mel!]) Gábor erdélyi vajda, Zrínyi és Frankopán, Thököly és Rákóczi). A feudális urak hatalmaskodása akkor már nem volt haladó, mert az erős központi hatalom jobban szolgálta a fejlődést. Mégis Magyarországon az említett főurak harca pozitív volt”, mert többnyire a népre támaszkodva harcoltak az idegen német elnyomók ellen. (7. osztályos tankönyv, 51. p.) Ennyi és nem több. A történész kénytelen arra gondolni, hogy e „besorolás” helyett jobb lett volna talán még az elhallgatás is, kevesebb indulatot kavarna. Eszerint mindaz, amit tettek ők, Bocskai és Bethlen, Zrínyi és Frankopán, Thököly és Rákóczi, nem lett volna egyéb, mint a feudális oligarchiák afféle hatalmaskodása? S csak annyiban ütöttek el a néhány sorral feljebb emlegetett „Csák Máté felvidéki (Szlovákia) főúr”-tól, hogy a progresszív abszolutizmus, amellyel szembeszálltak, idegen volt, s harckat a nép is támogatta? Az igazságnak annyival mindenképpen tartozunk, hogy a könyv azután hosszan és szépen írja le „A Rákóczi-féle felkelés” egész lefolyását, bukását és a vezérlő fejedelem önként vállalt szomorú száműzetését.

Egy másik alkalommal merőben más összefüggésben helyeződnek el a Zrínyiek. A Habsburgok hatalma előtt Közép-Kelet-Európa népei — írja a könyv — valójában azért hajtottak fejet, mert külön-külön nem bírván megbirkózni a törökökkel, tőlük várták a janicsárhatalom visszaszorítását. S amikor a XVII. század közepén épp a szentgotthárdi győzelem, s a

győzelmet sietve követő „szégyenteljes” vasvári béke után (1664) napnál világosabbá vált, hogy reményeik nem válhattak valóra, „a horvát és magyar nemesség emiatt nagyon elégedetlen volt... ,egy része úgy határozott, hogy a Habsburg-házat megfosztja trónjától. A leghatalmasabb horvát nemesek, Zrínyi Miklós horvát bán és testvére, Péter, továbbá Péter sógora, Frankopán, valamint több magyar főúr összeesküvést szőtt”. Lehet, hogy a szervezkedést Zrínyi Miklós, aki horvát bán is volt, indította el, fő szervezője és vezetője azonban a „többi magyar főurak” nem is akármelyike, Wesselényi Miklós nádor volt. De azt sem tudja meg a jugoszláviai magyar tanuló, hogy az összeesküvők között olyan hatalmas és neves főurak is voltak még, mint Nádasdy és I. Rákóczi Ferenc.

Szavá tennünk mégis elsősorban Zrínyi Miklóst kell. A család eredete horvát, s törzshelye Horvátország volt ugyan, a szigetvári hős dédunokája azonban horvát származása és bánága mellett korának legnagyobb magyarja is volt. (Ha a vér szerinti származást tekintenénk döntő kritériumnak, szükségképpen a fajelmélet talajára csúsznánk át.) A költő és hadvezér, a hadtudomány első honi művelője, a magyar barokk írásművészet mestere, akiből ilyen mondatok szakadtak fel: „íme kiáltok, íme üvöltök, halld meg oh élő magyar, ihon az emésztő tűz, ihon a nagy veszedelem” (Az török áfium ellen való orvosság), s akinek eszményképe dédapja és Korvin Mátyás volt, nem lenne szabad, hogy egymás közti áldatlan vitáinknak gyűjtőpontja legyen. Zrínyi összefűző kapocs népeink között, személye és sorsa századok távlatából is ragyogva példázza népeink egymásrautaltságát.

Ahogy az előbb említett „térzsemlélet” kérdésében, nagyot változott a jugoszláviai tankönyvek felfogása mind a Habsburg központosítási törekvések és az ellenük fellépő magyar politikusok, mind pedig a „horvát—magyar” főnemesek, köztük is a Zrínyiek megítélésében. Az említett főurak és erdélyi fejedelmek küzdelme távolról sem minősül valamiféle retrográd törekvésnek, nem foglaltatik a „feudális urak hatalmaskodása” címszó alá. Ebből eredően a velük szemben álló bécsi abszolutista törekvések nem minősülnek egyértelműen pozitívnak. Az erdélyi fejedelmek és a királyi országrész főurainak tevékenysége sokkal árnyaltabb és sokkal tárgyyszerűbb elbírálásban részesül, mint a 70-es évekig használatos tankönyvekben. Újabban két tanegység foglalkozik a XVII. századi Habsburg—magyar—horvát viszonyokkal. Kifogásolni főként azt lehetne, hogy az erdélyi fejedelemség történeti rajza rendkívül elnagyolt, a tananyag mindössze egyetlen bekezdésbe zsúfolja össze, azaz éppen csak érinti a XVII. századi Erdély roppant fontos szerepkörét. Nem csoda, ha nagy fejedelmeinek (Bethlen, I. és II. Rákóczi György) csupán név szerinti felsorolására jutott hely.

Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a korabeli magyar—horvát kapcsolatokról — szemben a megelőző kétes értékelésekkel — igen elismerően és példamutatóan írnak. Épp a Zrínyiek kapcsán ez olvasható „A magyar és horvát nemesség sorsközössége” alcím alatt: „A magyar és horvát nemesek egymásra voltak utalva a törökök, majd a Habsburgok elleni harcban. Birtokaik magyar és horvát területen voltak. Házasságkötés révén rokoni szálak fűzték őket egymáshoz. A legjobb példa erre a Zrínyi család, amelynek Magyarországon és Horvátországban is hatalmas birtokai voltak, mindkét államban magas tisztségeket töltöttek be, mindkét területen harcoltak a törökök ellen, mindkét nyelvet beszélték, rokoni kapcsolatban álltak

számos magyar főnemesi családdal. A Wesselényi, Nádasdy és más magyar főnemesekkel szövetkezve szembefordultak a Habsburgok önző politikájával... Erős Magyarországot akartak létrehozni, amely eredményesen harcolhat a törökök és a Habsburgok ellen.” (I. m. 1979. 144—150. p.)

A szóban forgó korszak megítélésében megmutatkozó jugoszláv, vajdasági „minta” arra int bennünket: a sorsközösség visszamenőleges vállalása, a tárgyyszerűség és a tisztesség etikai-történelmi követelményének alkalmazása távolról sem egymást kizáró, ellenkezőleg: egymást nagyon is feltételező, egymással kölcsönösen kapcsolatban álló alapelvek. A „jugoszláv modell” magyar vetülete akár példamutató is lehetne egész térségünkben.

A romániai tankönyv „tematikáját” követve időben 1848-ig lépünk előre. Közös történelmünk fontos csomópontja volt az Európa tavaszán itt is fellángoló polgári forradalmak és a szabadságharcok kora. Köztudott, hogy 1848/49-ben a magyarországi — tehát nem a szorosan vett erdélyi — románok, a ruszinok s a szigeteken élő (nem szász) németek s a szlovákok nagyobb hányadának kivételével a Kárpát-medencében élő nemzetiségek a magyar forradalom és szabadságharc ellen fordultak, így akarva-akaratlanul a bécsi reakció szolgálatába szegődtek. Ez a történelmi körülmény volt az egyik alapvető belső oka annak, hogy a másfél éves küzdelem és az erőfeszítések végül a világosi fegyverletételhez vezettek. Azok, akik nálunk az elmúlt 25 év során szerezték meg — pusztán csak elemi fokon is — történelmi ismereteiket, s a történettudomány könyvtáryira duzzadt idevágó irodalmából egyetlen darabot sem vettek a kezükbe, a Duna-völgyi tragédia kettős okára könnyedén, szinte hadarva tudnának rámutatni. Tudják és tudjuk, hogy egyfelől a polgári nemzetállam francia koncepciójától szabadulni nehezen tudó 48-as magyar vezetés — a horvátok kivételével — a nemzetiségeknek mint kollektív etnikai egységeknek csak későn volt hajlandó engedelményeket adni. Eleinte elégségesnek vélték, ha a polgári egyenlőségből fakadó egyéni szabadságjogokat a nemzet valamennyi polgárára kiterjesztik. Amikor viszont e polgári doktrína merevsége fellazulóban volt, a szabadságharc ügye már megpecsételődött. Másfelől viszont a nemzetiségek — nacionalista elvakultságukban — a szorult helyzetben levő kamarilla ígérgetéseinek felülve, a forradalom ügye helyett a nemzetközi reakció magyarországi bázisai lettek. A valóságban persze mindez jóval bonyolultabb volt, számtalan tényező színezte és árnyalta, esetenként egyenesen módosította e fővonalakat.

Hogyan tükröztetik mindezt a vizsgálat alá vett tankönyvek? A romániai külön fejezetben foglalkozik a „Román Országokban” lezajlott forradalommal. A forradalom érelődéséről szólva írja: a „három román országban” a polgárság arra törekedett, hogy átvegye az ország vezetését „a román bojároktól és az erdélyi magyar nemesektől. Az erdélyi románoknak, annak ellenére, hogy ők voltak ezeknek a területeknek — ismétlik ezúttal is, immáron sokadjára — a legrégebb és legszámosabb lakói, nem voltak az Osztrák Birodalom többi lakóihoz hasonló jogaik és szabadságuk”. Viszont a román népben igen mélyen élt az egység utáni vágy. Mindezzel „magyarítható, hogy 1848-ban a polgárok, a tanult emberek, a kézművesek, a munkások és parasztok az egész román földről egy emberként emelték fel a harci zászlót, hogy az ország éléről elűzzék a bojárokat és a nemeseket”. (I. m. 1982. 90—91. p.)

A bombasztikus és alaptalan szóhalmazt aligha szükséges kommentálni. Lépünk tovább. Az ottani románok — írja a régebbi és a ma is használatos tankönyv — a magyar forradalom hírére „abban reménykedtek, felkel az igazság napja a románok számára is. A magyar kormány azonban azt tervezte, hogy Erdélyt Magyarország részévé teszi.” Az újabb tankönyv még jobban ködösít, amikor ezt írja: „De a forradalmi magyar kormány (ebben a tankönyvben mindössze ennyi utalás történik a magyar forradalomra!), ahelyett, hogy hagyta volna, hogy a románok saját maguk döntsének sorsukról, azt tervezte, hogy Erdélyt Magyarországhoz csatolják.” (I. m. 1982. 95. p.) Vagyis: elveszi, de kitől? A Rákóczi-szabadságharc leverése után a Habsburgok — a rebellis ország erőit megosztandó — az akkor szervezett déli határőrvidékkel együtt különálló tartományként közvetlenül Bécs alá rendelték Erdélyt is. A magyar kormány ily módon nem el-, csupán visszavenni akarta az átellenes oldalon álló császári háztól. De azt sem szabad elfelednünk: Erdélyben szép számmal éltek-laktak magyarok is, akik viszont önként, és — a szó itt helyénvaló — lelkesen támogatták az anyaországgal való uniót. Mint ahogy a magyar kormány „tervezgetésén” kívül egyenesen ezt „kivánták”, követelték azok a márciusi ifjak is, akik Pesten Párizs és Bécs után „csinálták” a forradalmat. S akiknek vezetője az elvitatathatatlannul plebejus és nem nemesi származású — idézem a tankönyvet — „lángoló forradalmár Petőfi Sándor volt”.

Magyarok és románok megbékélését tragikus haláláig őszinte szívvel egyengető I. Tóth Zoltán, a kiváló történész így ír posztumusz kötetében erről: „Az unió követelése 1848-ban a haladás kérdése volt, arról volt szó: Erdély a forradalmat vagy az ellenforradalmat erősíti-e? Az unió tehát akkor valóban annyit jelentett, hogy a haladás vagy a reakció kerül-e felül Erdélyben?” (Magyarok és románok. Bp., 1966. Sajtó alá rendezte: Csáttári Dániel. 208. p.) Révai József, akit nacionalizmussal aligha lehetne vádolni, fő művében így ír: „Hogy a forradalmi Magyarország nem adott autonómiát a szerbeknek, hogy nem mondott le az Erdéllyel való unióról, azt 90 év távlatából sem lehet hibáztatni. A szláv népek és a román nép nemzeti mozgalmainak kapcsolata a Habsburg-reakcióval és a cárizmussal akkor eleven és fájdalmas tény volt... A forradalmi Magyarország nem járulhatott hozzá, hogy a szláv és a román autonómia leple alatt berendezkedjék az ellenforradalom.” (Marxizmus, népiesség, magyarság. 3. kiad. Bp., 1949. 208. p.) De bármilyen egyetemes távlatokból nézzük is: az 1918/19-es magyar forradalmak kivételével nem volt egyetlen olyan forradalma sem az újkori emberiségnek, amelyben a radikális átalakulásért s a vívmányok megtartásáért harcoló forradalmi erők önszántukból pusztán egyetlenegy esetben is utat engedtek volna bármilyen szeparatista törekvéseknek. Súlyos mulasztás volt a nemzetiségek alapvető jogainak ki nem elégítése, de ugyanolyan bűn lett volna akkor — amíg a forradalom ügye kockán forgott — szabad folyást engedni a szeparatista áramlatoknak.

A tankönyv következő lapján a 48-as erdélyi „forradalom” nagyjainak albuma tárul a tanuló elé. Közöttük látható Petőfi Sándor is. Arcképmásolata — egyenesen megdöbbenő — egy sorba, egy tablóra került pl. Simion Barnutiú és Stefán Ludwig Róth arcképmásolatával. Az egyik az erdélyi románság, a másik az ottani szászoknak Béccsel összejátszó, tehát ellenforradalmi szárnyának ideológusa és főalakja volt. De idézzük a képekhez a

szöveget is. „Amikor a románok tudomást szereztek a magyar kormány szándékáról (ti. hogy Erdélyt Magyarország részévé akarja tenni), elhatározták, hogy kivívják maguknak a társadalmi egyenlőséget és nemzeti szabadságot. A harc élére számos tanult ember, lelkes fiatal és hazafi állt, mint Avram Jancu, Georghé Barițiu, Simion Barnuțiu és Eftimie Murgu.” Közvetlenül ezután új bekezdésben: „Az osztrák zsarnokság ellen fellázadtak a székelyek, akik közül Gábor Áron vált ki, valamint a szászok Stefán Ludwig Róth-tal az élen.” (I. m. 165—167. p.) Változás az újabb tankönyvekben csupán annyi, hogy a szövegbeli névsor kiegészült Balcescu, Magheru, Kogaliceanu, Alecsandri és Cuza nevével. Am az arcképcsarnok változatlanul a régi. (I. m. 1982. 91—93. p.) A felnövekvő erdélyi magyar nemzedékek történelmi tudatában így kerülnek lassan egymás mellé azok, akik hajdanában a barikádok ellentétes oldalain állva fordították egymásra fegyvereiket. Petőfi a legendás Bem oldalán a segesvári csatamezőn, Stefán Ludwig Róth pedig Puchner generális által kinevezett császári biztosként a magyar forradalmi bíróság előtt végezte be pályafutását. Ha Avram Jancu a magyar kormány, Gábor Áron és S. L. Róth pedig az osztrák zsarnokság ellen keltek fel, akkor a haladásnak Erdélyben, az elbeszélés logikája szerint, mindkettő s láthatólag egyforma mértékben ellensége volt. Nyilvánvaló tehát, hogy pl. a román Simion Barnuțiu, a székely Gábor Áron és a szász S. L. Róth egyaránt és egyformán kimagasló alakjai és hősei voltak az 1848-as „erdélyi” forradalomnak. A történelmi valóság körül nagyobb károszt kavarni, az egymást többszörösen keresztező, egymással homlokegyenest szembenálló frontokat jobban összezavarni és elködösíteni talán már nem is lehetne. Ha S. L. Róth nem az osztrák zsarnokság ellen valóban „fellázadó”, vagyis a forradalmi magyar seregekben hősiesen harcoló Gábor Áron partnereként szerepelne, hanem, mondjuk, Barnuțiu oldalán foglalná el helyét, akkor — de csak akkor — a könyv addig, hogy ki ki ellen harcolt, az összefüggéseikből kiszakított, pusztán önmagukban szemlélt tényeknek minden tekintetben megfelelné. De nem az igazságnak.

1848—49-ben itt a Kárpát-medencében mindenki — nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül —, mint minden forradalomban, két út között választhatott: vagy a forradalmi magyar kormány oldalán harcolt az osztrák, majd a vele szövetséges cári zsarnokság ellen, vagy — miként a „hős forradalmároknak” mondott erdélyi románok tették — Bécs szolgálatába szegődve a forradalmi magyar kormány ellen. Avram Jancu tiszta szándékú és tragikus alakját kiemelve szinte érthetetlen, miért kell a hősiesség koszorúját fenni azoknak a feje köré, akik akkor — politikai vak-ságból vagy indulatból — lepaktálva és összefogva az ellenforradalmi erő-
kel, az erdélyi románságnak és szászságnak is alapvető érdekei ellen fordultak?

Nincs olyan filológus vagy lélekbúvár, aki a tankönyv vonatkozó szövegéből ki tudná deríteni, hogy kikkel is kerültek egy táborba éppen az erdélyi románság „forradalmi” vezetői. Ellenkezőleg! A beállítás igen egyértelműen azt sugallja, azt erősítgeti — esetenként képtelen bakugrásokkal és nyaktörő logikai mutatóványokkal ugyan —, hogy az erdélyi románság is kitartóan és mindvégig a forradalom és a szabadság nagy ügye mellett hadakozott. A frontvonalak képtelen összekuszáltságából szükségképpen következik, hogy semmivel sem világosabb a forradalom és szabadságharc

elbukását ecsetelő passzusa a könyvnek. Amikor a magyar kormány 1849 nyarán — a 48-as román forradalmi mozgalmak legnagyobb alakja, Balcescu lankadatlan közvetítésének eredményeként — elismerte volna „a románok jogait és szabadságát, ... akkor már késő volt. Ausztria császára megegyezett közben Oroszország cárijával, s együtt erős hadsereget indítottak Magyarország és Erdély ellen. A forradalmat leverték. Számos vezetőjét megölték.” Mind igaz, de egyetlenegyét sem azok közül — bármennyire is ezt sugallaná a könyv, s következne logikusan az előadás vonalvezetéséből —, akik addig a magyar kormány ellen harcoltak. „Mások idegenben kerestek menedéket és folytatták a harcot a románok szabadságáért és egységéért.” Kik és kik közül kerestek annyian idegenben menedéket? És kiknek a „szabadságáért folytatták a harcot”? (Barnuțiu pl. a bécsi egyetem jogtudományi karára, Barițiu pedig — némi kitérő után — a zernyesti papírgyár igazgatói székébe került.)

Az elmondottak alapján azon sem lehet megütköznünk már, hogy a tankönyv annyi mindenki mással együtt Kossuth Lajos nevét is említetlenül hagyja.

Ezek után szinte üdítően csap ránk a tárgyilagosságnak az a friss és tisztító légjárása, amely a csehszlovákiai tankönyv lapjairól árad. A felvilágosodástól a forradalom küszöbéig oldalakon át rendre-másra sorolja mindazokat, akik a magyar történelem és magyar kultúra kibontakozásáért oly sok áldozatot hoztak. Az alkotók élvonala sorakozik elő, mindazok, akiknek szellemi vagy politikai teljesítménye beépült az európai kultúra boltozatába is. Korabeli szellemi életünk protokollja (hogy csak a csúcsokat említsem: Besse nyei, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, másfelől Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös stb.) szinte hiánytalan. Ezzel az alapossággal hazai tankönyveink sem nagyon versenyezhetnek. Valamivel lehangolóbb viszont, hogy a polgári átalakulást érlelő történelmi körülmények részletezése után a könyv igen szűkmarkúan fogja össze a betetőzést jelentő 1848/49-es időket. Mindazt, ami 1848 nyarától-őszétől 1849 augusztusáig történt, három felszínes mondatban intézik el a szerzők. Jellasic horvát bán szeptember 11-én megindította támadását a magyar kormány ellen. „Ezzel tulajdonképpen a magyar szabadságharc meg is kezdődött. Azonban majdnem egy évig tartó politikai és katonai küzdelmek sorozata zajlott le, míg a reakciós osztrák s cári csapatok előtt Görgey 1849. augusztus 13-án a világosi síkon lerakta a fegyvert. Ezzel a magyar szabadságharc véget ért.” Sajnálatos, hogy a tankönyv beszámolója is.

Sokkal részletesebbek és alaposabbak ennél a magyar forradalom és a szlovákok között támadt konfliktusról szóló fejtegetések. A magyar kormány-
nak a politikai nemzet koncepciójával kapcsolatos álláspontjáról és a szlovák „nemzeti” mozgalom forradalomellenes útjáról a könyv tisztán és félreérthetetlenül fogalmaz. Idézem: „A magyar kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy Magyarországon csak egy politikailag teljes jogú nemzet van, a magyar, s elutasította a jogos nemzetiségi törekvéseket.” Igen reálistan hozzáteszi azonban: „Egyébként is nehezzé tette a kölcsönös megértést sok korábbi sérelem, s a nemzetiségek többségének nyílt osztrák orientációja.” A tankönyv határozottan és nyíltan szól „a magyar forradalom ellen támadó szlovák önkéntesekről”, akikhez Bécsben „csehek is csatlakoztak”, „A forradalomellenes szlovák csapatokat a cseh burzsoázia és a bécsi kormány is nagy előszeretettel támogatva, az önkéntesek vezetését osztrák katonatisztekre bízta. Így a szlovák

katonaság az osztrák reakció eszköze lett a magyar forradalom elleni harcokban." (I. m. 146—147. p.) Aki ennél többet vagy mást kívánna, a megcáfolatlan történelmi tényeket venné semmibe.

Az egyébként is szépen illusztrált jugoszláviai tankönyv 1848—49-es tablóján Petőfi került az első helyre. Őt követi Táncsics, majd Stur és Jancu arcképe után Kossuth, azután Jellasic, s a sort végül „a szerb származású hős honvédtábornok”, Damjanich zárja le. Ne késlekedjünk leszögezni: Jellasic — szól a kép alatti magyarázó szöveg — „a bécsi udvar hű embere volt”, a többiek viszont vagy a magyar forradalom, vagy mint Stur és Jancu, a szlovák „nemzeti”, illetőleg a román „nemzetiségi” mozgalmak élén álltak. Szó sincs tehát arról, hogy ne kapná meg ki-ki a szerepének megfelelő titulust, következőképpen a frontok sem zavarodnak össze.

Jóval szélesebb horizontú ennél az a Duna-völgyi körkép, amelyet a szöveges rész fest. A francia, német és olasz események futólagos áttekintése után külön-külön kerülnek sorra a Habsburg-monarchia kötelékében élő és keretein kívül álló Duna-völgyi népek forradalmi — természetesen a már ismert területi különválasztásban. Önálló egységként tárgyalja a könyv az ausztriai és magyarországi helyzetkép után a felföldi eseményeket: Forradalom Csehországban és Szlovákiában cím alatt. „A román forradalmi mozgalmak 1848-ban” c. fejezetben Moldvával és Havasalfölddel együtt az erdélyi, kizárólagosan csak román mozgalmakkal foglalkozik, és végül különválasztottan a szlavóniai és horvátországi eseményekhez kapcsolva tárgyalja a vajdasági eseményeket. Az utólagos területi felosztás visszavetítésével az egymáshoz egykoron szorosan kapcsolódó, egységet alkotó történelmi valóság ily módon csorbát szenved, és szétdarabolt csonkok laza halmazává válik. Ettől eltekintve azonban minden tény hiteles, a szereplők és népcsoportok a történelmi igazságnak megfelelő méltatásban részesülnek. A forradalmi magyar kormány álláspontját illető bíráló hangvétele még a magyar történetírásnál is szelidebb és lágyabb, majdnem megbocsátó. Ízelítőül néhány kiragadott idézet: „Őszinte hévvel harcolt Kossuth a magyar nép szabadságáért és függetlenségéért Ausztriával szemben, viszont nem ismerte el ugyanezt a jogát az akkori Magyarország területén élő szerbeknek, románoknak és szlovákoknak. Ezzel ezeket a népeket is elidegenítette a magyar forradalomtól és szabadságharctól, pedig márciusban és áprilisban még teljes volt az együttműködés.” A szlovákok lipótszentmiklósi követeléseit a magyar kormány visszautasította, üldözött vezetői Csehországba menekültek. „A csehek és szerbek segítségével, valamint a császár és király tudtával és beleegyezésével Bécsben felkelésre szervekedtek a magyar kormány ellen... Így a szlovákok is a császár oldalán harcoltak... Ellenforradalmi magatartásukat a bécsi udvar még az addiginál is durvább elnyomással hálálta meg.” Erdélyben és a Bánságban is kiéleződtek a magyarok és a románok ellentétei, s emiatt az együttműködés meglazult, sőt megszűnt. Mire a forradalmi demokraták eszméi „diadalmaskodtak, akkorra már minden veszve volt. Csak a bánáti románok maradtak továbbra is a magyar forradalom oldalán”. 1848 őszén, miután a bécsi udvar leverte az olasz és cseh forradalmakat, támadást indított a magyar forradalom ellen. „Ebben a válságos helyzetben, mikor a magyar nép ellen fordult a monarchia területén élő többi nép is (kivéve a lengyeleket és a bánáti románokat), Kossuth állt a magyar forradalom élére. 1849 tavaszán a magyar forradalmi seregek több fényes győzelmet arattak a császáriak felett.” Amikor a Habsburg-házat megfosztották a magyar tróntól és a forradalmi demokraták egyre na-

gyobb szerephez jutottak, „akkor hozták meg — Európában az első — nemzetiségi törvényt is, amely azonban már nem elégitette ki sem a szerbeket, sem pedig a románokat.” A tankönyv nem hallgatva és kendőzve el a tragikus valóságot, láthatóan mégsem a konfliktusokra, az egyoldalú és ingerlő szemrehányásokra helyezi a hangsúlyt. Éppen ellenkezőleg: a sajnálatosan elmaradt együttműködés fájlalása csendül ki minden egyes sorából.

Szellemükben hasonlóak a későbbi kiadású vajdasági tankönyvek is. Néhány ponton pedig jóval árnyaltabban fogalmaznak, mint a korábbiak. A benünket közvetlenül érintő tájak forradalmait most két tanegységre bontják: előbb a „Forradalmak a Habsburg-birodalomban” címszó alatt az ausztriai, aztán a magyarországi eseményeket, ezt követően — az alcímekben is pontosan fogalmazva — „A csehek és szlovákok a forradalomban”, majd „A románok a forradalomban” címszó alatt külön-külön és igen tárgyilagosan veszik vizsgálat alá az ott történeteket. Ezt követően külön tanegység foglalkozik a délszláv népekkel „A délszláv népek az 1848—49-es forradalmak idején” címmel. Szó sincs tehát arról, hogy a fehéret feketére vagy a feketét fehérre próbálnák átfestetni. Szóvá tenni legfeljebb az egykoron szervesen összetartozó földrajzi-történelmi részesegségek erőltetett, mesterséges és utólagos szétválasztását, az egységes keretek felbontását lehetne.

Azok a keretek, amelyek közt a Kárpát-medencében élő népek mintegy ezeréves pályájukat megfutották, 1918 őszén szétestek. A központi hatalmak veresége maga alá temette az Osztrák—Magyar Monarchiát. A darabjaira hullt Monarchia romjain önálló és független államok egész sora keletkezett. Közülük 3 többé-kevésbé csakugyan nemzetállamnak (Ausztria, Magyarország és Lengyelország), 3 pedig — a „kisantant” — továbbra is jelentékeny nemzetiségekkel rendelkező államnak tekinthető (Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia). Az 1849. évi nemzetiségi törvény megkésett, de nem fogadták el azok sem, akiknek szólt, jobban hittek a bécsi ígéretésekben. Később Kossuth nehezen járható s igen rögzös konföderációs ösvénye helyett a magyar uralkodó körök a bizonyára kézenfekvőbb és tágasabb utat, a kiegyezést választották. A kossuthi gondolatot azonban nemcsak a magyar uralkodó körök vetették el, de nem talált kellő visszhangra az elszakadni vágyó nemzetiségeknél sem. Fennhéjázó és alattomos, vagy éppen naivan romantikus nacionalizmusok keresztüze pásztázta a Duna völgyét. És bár ezeknek eredőjeként, de végző fokon mégiscsak az első világháború közvetlen következményeként alakultak meg azután az új Duna-völgyi államok.

Valamennyi tankönyv, egybehangzón a magyarországiakkal, szinte ünnepelesen deklarálja, hogy az első világháború a világ újrafelosztásáért folyt, s az imperialista nagyhatalmak háborúja volt. „A háború — szögezi le a magyar nyelvű szovjet tankönyv — mindkét fél részéről imperialista, hódító, igazságtalan háború volt.” (Az újkor története. II. rész. Középiskolai tankönyv. Kijev—Uzsgorod, 1966. 761. p.) Ugyanezt állítja — egyszerűbb fokon ugyan — a romániai is: a nagyhatalmak „tökései között fokozódott a harc a föld és a föld kincseinek birtoklásáért”, s ezért tört ki a háború. (I. m. 123. p.) Sajátos módon az újabb kiadású tankönyv a tőkés érdekekről már mit sem szól, így készíti elő a román nép első világháborús nagy és igazságos küzdelméről zengedező tirádákat. (I. m. 1982. 122. p.) „Az első világháború imperialista, igazságtalan jellege kétségtelen” — szövegez a leghatározottabban a csehszlovákiai. „A szembenálló két szövetségi rendszer a világ újrafelosztására törekedett és a háborúval elejét akarta venni a forradalmi mozgalmaknak.” (I. m.

206. p.) Hasonló a summázata a jugoszláviai tankönyv hosszabb és leíróbb jellegű fejtegetésének (Történelem az elemi iskolák 8. osztálya számára. Novi Sad, 1966. 12—14. p., ill. a 7. osztály számára, uo. 1977. 172. p.), noha itt s a szovjet tankönyvben már találunk egy-egy feloldó megjegyzést. A jugoszláv tankönyv — Szerbia és Crna-Gora háborús harcainak hősiességét mintegy jó előre indokolva — arra utal, hogy a nagyhatalmak háborúja rabló és igazságtalan, a megtámadott, országukat védő, főként szláv kis népek háborúja viszont igazságos volt. (I. m. 15. p.)

Ami a kis népek „védelmi” háborúját illeti, már ebben is van némi következetlenség, s a megállapítás túlságosan általánosnak tűnik. Ezen az alapon igazságosnak kellene ítélnünk a Nyugat- és Kelet-Európában élő valamennyi kis népet, a románok, belgák és bolgárok háborúját is, jóllehet, egymással ellentétes szövetségi rendszerek oldalán léptek hadba. Hiszen Belgiumot éppúgy megtámadták a központi hatalmak, mint a szerb királyságot. Bulgária több mint egy-, a királyi Románia pedig kétévi szemlélődés után Németország, illetve Oroszország biztatására ugyan, de önként lépett a hadviselő államok sorába.

Ezen az úton haladva tehát csak zsákutcába juthatunk, s a frontok ugyanolyan kuszáltak és ködösek maradnak, mint egy-egy véres roham után voltak akkor, s mint amilyenné a két háború között az uralkodó körök szándékosan torzították azokat. Az igazság az — amit pl. Lenin annyi cikkében és beszédében megfogalmazott —, hogy ez a háború minden tekintetben rabló és igazságtalan volt.

Keleten és nyugaton, a hadviselő államok mindkét táborában a kis és nagy országok népei végső fokon — és szükségszerűen — egyformán áldozatai lettek a saját és idegen „burzsoázia profitétségének”, a különböző — kis és nagy — imperializmusok területszerző mohóságának.

Az „egyetemes” felelősség kimondása az egymás ellen uszított népek egyetemes legyilkolásáért önmagában véve is nagyon fontos ugyan, mégsem pusztán emiatt időztünk a kérdés körül ennyit. 1917 nyarán — olvassuk a román tankönyvben — a marosesti csatában „a román katonák ragyogó győzelmet arattak. Az ellenség dühe katonáink elszántságába ütközött, akik — miután töltényeik elfogytak — kirohantak a lövészárkokból és puskatussal harcoltak. A történelem feljegyezte a 32-es ‚Mircea’ ezred, Ignat kapitány, Musat tizedes és sok ezer hős katona nevét, akik a bátorság és vitézség ragyogó példáit mutatták.” (I. m. 125. p.) Az újabb kiadású tankönyv, igen jellemzően, tovább fokozza a hősiesség helytállásáról szóló fejtegetéseket. Ezt írják: a román katonák közül „sokan ingben harcoltak és mert golyóik elfogytak, a puskatussal ütötték agyon azokat, akik leigázni jöttek az ősi földet. Katonáink ilyen elképzelhetetlen áldozatokkal több mint két héten keresztül éjjel-nappal harcoltak. Grigore Ignat kapitány, csakhogy megakadályozza a németek előretörését, egész géppuskás századával együtt feláldozta magát. Ignat kapitányt egy német szurony döfte át, úgy halt meg, hogy átölelve tartotta a géppuskáját. . .” Tán nem ennyire dagályosan és — mondjuk ki — banálisan, de hasonló szelvényben szól a szerbek háborújáról a jugoszláviai tankönyv is. (I. m. 16—20. p.) „Szülőföldjét védve — írja az újabb tankönyv is — a szerb katonaság hősi ellenállást tanúsított.” (I. m. 1977. 180. p.) Ne idézzük azonban tovább a hősiességről zengedező sorokat. Ne idézzük, mert a 40 éven felüli nemzedékek nálunk igen jól ismerik az Isonzónál, a Doberdón, a „muszka-fronton” és más helyen őrt álló, vagy szuronyrohamban gázoló magyar baka véréből szűrt

népbódító pátoszt, s kedvünk sincs, de nem is szabad szomszédaink és a magunk rettenetes vérvesztéseit érvek és ellenérvek könnyed játékszerévé tenni. Tiltja a humánus, de tiltja az elemi igazság is. A halottak emlékét tisztelni kell, de a leplezetlen imperialista érdekek áldozatairól meg kellene mondanunk, hogy áldozatok. A hősöknek díszpompás temetést, az áldozatoknak szomorú gyászmisét celebrál az emberi morál immáron évszázadok óta, amikor tudja, mit művel.

A „saját háború” apologetikája persze nem önmagáért szerepel az említett két tankönyvben. Tudatos „eszmei” előkészítése ez a háború után bekövetkező alapvető területi változásoknak. A megérdemelt győzelmet sugallják, s annak gyümölcseit a véráldozatokkal megpecsételt hősiességek jogos eredményének akarják mindenáron feltüntetni. Annyira, hogy a romániai tankönyv a Párizs környéki békekötéseket, azoknak jellegét s a Duna völgyében addig eltelt hónapok sorsdöntő eseményeit még csak meg sem említi. Viszont annál élénkebb színekkel ecseteli a Gyulafehérváron 1918 novemberében lezajlott nagygyűlést, értékeli határozatait és történelmi jelentőségét. (I. m. 208—211. p., ill. 126—129. p.) A jugoszláviai könyv már kimondottan békediktátumról beszél, általánosságban arra is célozva, hogy a meghúzott új határok között továbbra is maradtak megoldatlan nemzetiségi kérdések. (I. m. 42. p.) A velünk kötött békeszerződésről pedig az újabb kiadású tankönyv ezt írja: „1920. június 4-én a Párizs melletti Trianon kastélyban a győztes hatalmak megkötötték Magyarországgal a békeszerződést. A soknemzetiségű Magyarország felbomlott. A nemzetté érett szerbek és horvátok Jugoszláviához csatlakoztak, a szlovákok és kárpátukránok a csehekkel együtt megalkották Csehszlovákiát, az erdélyi románok Romániához kerültek. Szükségszerű történelmi folyamat volt ez. Igaz, a békeszerződés értelmében magyar lakosság is került a szomszédos államokba. Ezt aényt használták ki az ellenforradalmi erők, és 25 éven keresztül féktelen nacionalista és sovinszta propagandát fejtettek ki szomszédainkkal szemben.” (Történelem és a Jugoszláv Szocialista Szövetség. Köztársaság társadalmi berendezése. Tankönyv az általános iskolai nevelés és oktatás 8. osztályos tanulói számára. Újvidék, 1978. 5—6. p.) Szinte löknék egymást a kérdések: A felbomlasztást miért mondjuk „felbomlásnak”? És az elcsatolt magyarok nem voltak „nemzetté érettek”? Miért nevezzük „szükségszerűnek” egy háborús aktus — ránk nézve negatív — következményét? Csak a Horthy-rendszer uralkodó körei fejtettek volna ki „féktelen nacionalista és sovinszta propagandát”? És így tovább, a kérdéssort hosszan lehetne folytatni, ám most nem ez a feladatunk. Visszatérve eredeti tárgykörünkhöz, a csehszlovákiai tankönyv ha lehet, még nagyobb általánosságban ugyan, de igen határozott és kemény szavakkal bélyegzi meg az imperialista békediktátumokat. (I. m. 207. p.) Talán mondanunk sem kell, annyira „természetes”: az elítélő deklarációt senki sem magára, mindenki a másokra vagy másokra vonatkoztatja csak. Félreértés ne essék: a szentistváni Magyarország s benne a magyarság szupremációja fölött — alakuljon bárhogy is a Duna-völgyi népek jövője — átlépett a történelem, s a dák—római—román kontinuitás meghatározó romantikus történelmi „csodáját” aligha ismétli meg még egyszer. Nem mindegy azonban, hogy a ténylegesen kialakult helyzet történeti eredőit honnan származtatjuk, hogyan magyarázzuk, s adjuk tovább nemzedékről nemzedékre, hogy a szépen csengő és igaz elvek hogyan ültetődnek át a gyakorlat során az annyira fontos történelmi tudatba. A magyarságnak, mint Európa legnagyobb kisebbséget adó népének ma egyenesen létkérdése, hogy közös dolga-

ink rendezése során múltunk megítélésében is egyenlő felekként tudjuk ki-nyújtani egymás felé baráti jobbunkat.

•

Vizsgálódásaink során ötszáz esztendő fontosabb, esetenként sorsdöntő fordulót tekintettük át. Összegezésként néhány konklúzió szinte magától kínálkozik.

1. A Kárpát-medencében területi elhelyezkedését, abszolút és viszonylagos lélekszámát tekintve ugyan változó módon és arányokban, de több mint ezer éve él a megtelepedett magyarság, s éltek vele együtt ugyanitt — hosszabb vagy rövidebb idő óta — szlovákok, románok, szerbek, horvátok, ukránok (ruszinok), németek s még néhány, számbelileg náluk jóval kisebb népcsoport. A több mint ezeréves múlt az első világháború végéig azonos és közös volt, még akkor is, amikor az ország nem sokkal a végzetes mohácsi csata után közel 150 évre három részre szakadt. Érthető tehát, hogy a történettudománynak, ha e le-tűnt évezred problémáit kívánja megközelíteni, szemhatára körébe az ún. történelmi Magyarország egészét kell bevonnia. Nem ezt tennie az elemi tények és összefüggések semmibevételét jelentené. Ez az ezer esztendő itt a Kárpát-medencében távolról sem csak a magyar nép, de mindenképpen Magyarország történelme volt. Következésképp a közös és egységes múltrol — a történettudomány eredményeire épülő — történelmi tudatnak, a magyarság tudatának alapjaiban egyezőnek vagy hasonlóknak kellene lennie. A magyar nyelvű történelmi tankönyvekben s így a felnövekvő nemzedékek történelmi tudatában is azonban — amint láttuk — történelmünk valójában többféle, de legalábbis ötféleképpen tükröződik. Vajon közelebb hozza-e egymáshoz a minden tekintetben egymásra utalt Duna-völgyi népeket, ha az egynyelvű és egymúl-tú, de más-más országban élő magyarok történelmi tudatában is ennyire di-vergens erők munkálnak?

2. Természetes és magától értődő, hogy egy kisebbségben élő nép anya-nyelvű történelmi tankönyveiben a többségi nemzet történelme dominál, his-zen mai hazájának múltjában döntő és meghatározó szerepe nem neki, „a törpe minoritásnak”, hanem az illető ország gerincét alkotó népcsoportnak volt. Csakhogy, a kárpátaljai területet nem számítva most, az ún. utód-államok területeinek jelentős hányada (egész Szlovákia, Erdély a partiumi ré-sszekkel, a Bácska és a Bánság, de részint Horvátország is) Magyarország ke-retei között futotta be közel ezeréves pályáját. A kapcsolat azonban ennél jó-val tágabb és átfogóbb volt. A havasalföldi és moldvai román fejedelemsége-ket kivéve a Duna völgyében élő, vagy ide települt népek nagyjából az első évezred táján jutottak el az önálló államalapítás, s a kor színvonalán álló gaz-dasági és társadalmi berendezkedés: a feudalizmus fejlődési fokára. Túl a di-nasztikus kapcsolatokon, a gazdasági, kereskedelmi és kulturális élet meg-annyi csatornája fűzte eleven áramába ezeket a népeket. Közös volt a két leg-főbb ellenségük is: egyként és egyszerre fenyegette őket előbb a Bizánci és Német-Római Császárság, majd a Habsburg-ház és a török szultánság. Mint ahogy — történelmi méretekkel mérve — együtt estek végül valamennyien áldozatául e két utóbbi idegen nagyhatalomnak. Ahogy a két hatalom ereje lát-hatóan hanyatlani kezdett, nyomása és szorítása enyhült, s a vele egy időben előtérbe nyomuló tőkés fejlődés a polgári nacionalizmus zászlaját bontogatni kezdte, a gyűlölködés emelt jogos vagy vélt sérelmek miatt egyre növekvő választfalakat közéjük.

De ez már a lefolyt évezred utolsó századának a történelme csupán. A bajok és viszályok gyökere azonban itt is azonos és közös. Ha ennyire egy pá-

lyán haladtunk, ha a Duna-völgyi történelem, a megfelelő távlatokból tekintve, a sokféleség egysége volt, vajon helyes-e, ha mindezt ma többféle, egymásnak egyenesen ellentmondó módon tükröztetjük. Vajon a magát tudományának tekintő történelem hitelrontásán túlmenően az ellentmondó értékelések nem okoznak-e szükségképpen igen súlyos károkat az eltorzuló és eltorzító történelmi tudat síkjain is?

3. A történelmi tudat — tanítja a szóban forgó országokban eddig kizárólagosan uralkodott marxista ideológia — felépítmény jellegű, szoros összefüggésben áll a mindenkori alappal, annak, ha nem is egyszerűen, hanem bonyolult áttételek útján bár, de mindenképpen szellemi vetülete. A nyugati országokban, ott, ahol nagyobb tömbben élnek magyarok, szintén tanítanak történelmet anyanyelvünkön, mint ahogy tanítottak 1945 előtt a Duna-völgyi polgári államokban is. Számon kérni azonban ezektől az értéktételekben bármiféle közös alapállást is, merő botorság és történelmietlen igény lenne. Az ún. munkásosztály hatalomra jutása ebben a térségben gyökeres változást idézett elő. Történelemszemlélete valamennyinek a dialektikus és történelmi materializmus lett. A kutató történészek, a tankönyvírók, s azok is, akik a könyvek alapján tanítják a történelmet, marxisták, értékrendszerük és módszerük azonos, vagy azonosnak kellene lennie a történelmi materializmusával. A történelmi tudatnak tehát mindnyájuknál, a nemzeti sajátosságok eltérő jegyei ellenére, lényegében azonos alapokra kellene felépülnie. Mindez persze nem zárhatja ki a viták és eltérő álláspontok lehetőségét. A tankönyv azonban nem tudományos vitafórum, hanem a leszűrhető legbizonyosabb eredmények foglalata. A történelem lényeges kérdéseiben tehát a tények és az ún. sorsfordító tényezők megítélésénél legfeljebb csak árnyalati vagy hangsúlybeli, de semmiképpen sem lehetnének alapvető különbségek. A proletariátus ún. internacionalista programjából, de a marxizmus—leninizmusból is fakad, hogy az ún. burzsoá nacionalizmus elleni engesztelhetetlen harcot elsősorban épp az új történelmi tudat formálására hivatott tankönyvek lapjain kellett volna megvívni. Nem ez történt, hanem ennek épp az ellenkezője!

4. Ötféle történelmi tudat kialakulásáról beszélünk, és mégis hárommal foglalkoztunk csupán. A kárpátaljai magyarság vonatkozó problémáit sajnos azért nem tudtuk bemutatni, mert a történelmi tankönyvek magyar nyelvű változatainak csupán az egyetemes történelemmel foglalkozó darabjai álltak rendelkezésre (az egyikből idéztünk is). Mert ti. más magyar nyelvű történelemtankönyvek egészen napjainkig nem voltak, nincsenek. De nem szólunk a magyarországi tankönyvekről sem. Okkal. Egyfelől, mert azokat bárki könnyűszerrel kezébe veheti, másfelől pedig valamennyi vitatott kérdés kapcsán többnyire a bennük megfogalmazott tények és szemléleti módok zsinór-mértékéhez tartottuk magunkat. De a tankönyveket lapozgatva, azt sem szabad elhallgatnunk: tennivalók akadnak a mi portánkon is szép számmal. A jugoszláviai és részint a csehszlovákiai példákön okulva sokkal nagyobb teret kellene szentelnünk tankönyveinkben a Duna-völgyi népek történetét annyira egybefűző közös szálak és kapcsok felrajzolására, a közösen ható tényezők bemutatására. Így tágulna igazán szélesebb horizontúvá Közép- vagy Délkelet-Európa népeinek csakugyan egymedrű történelme. Formálva és segítve ezzel is az oly szükséges és közös történelmi tudat kialakítását.

5. Az is kitűnt talán, hogy a vitatott részeknél az álláspontok között a távolság nem egyforma. Az ún. marxista történetírás megállapításaival leginkább összecsengő a jugoszláviai tankönyvek tartalma, nagyobb a távolság

Csehszlovákiában tanított tananyag és a hazai között, s azokkal számos ponton gyökeresen ellentétesek a Romániában kiadott tankönyveké. A sorrend kialakulásának több oka is lehet, közülük itt mégis kettőt emelnék ki. A szóban forgó szomszédos államok közül kétségkívül Jugoszlávia — számra és számarányra egyaránt — a legnagyobb nemzetiségű ország. Sorrendben utána viszont Csehszlovákia következik, s a legkevésbé tekinthető annak Románia. De ugyanez a sorrend alakul ki akkor — s a kérdésnek ez a másik igen döntő oldala —, ha a magyarság lélekszámát nézzük: Jugoszláviában él a legkevesebb (mintegy 500 ezer), valamivel többen Csehszlovákiában (700 ezer), a legtöbben — és jelentős hányaduk egy tömbben — viszont Románia területén lakik. A többi között alighanem ezzel magyarázható az is, hogy a tárgyilagossá szemlélet tekintetében az eltelt évek során épp a jugoszláv tankönyvek vizsgálata mutathat fel több ponton is javulást, míg a Romániában használatos tankönyvek szemléletére, igen lehangoló módon, az egyoldalú elfogultság fokozódása, a sovén uszítás fölerősödése a jellemző.

Sokszor elhangzott már, hogy a kisebbségbe került magyarok hidat alkotnak a Duna-völgyi népek, nemzetek és államok között. Annyiszor, hogy lassan elhasználódnak ezek a szép és kifejező metaforák. Ha tejtestvérek nem is lettünk, de a hidakat, melyeket századokon át a történelem rakott, és közös sorsunk nehéz megpróbáltatásai alatt építgettünk fel, ne aknázzuk alá. A pillérek úgylis gyakran meginognak a nehezebb terhelések alatt. Megszilárdulásuknak a friss kapcsolatok és a múlt józan, hiteles értelmezése egyenértékű feltételei.

* A tanulmány első változata 1970-ben íródott. Az elmúlt évben egészítettem ki az újabb kiadású tankönyvek anyagával. Szomorú és egyben intő figyelmeztetés is, hogy húsz évnek kellett eltelnie, hogy az írás Magyarországon is megjelenjen.

CSEH GUSZTÁV RÉZKARCA

Másodelemzés

VÁROSI ÉS NEMZETISÉGI LÉT MAGYAROK ÉS „JUGOSZLÁVOK” KÖRÉBEN¹

A jugoszláviai soknemzetiségű föderációban a felszabadulás utáni időszakban az összlakosságnak mintegy húsz százalékát teszik ki a *kisebbségek* (1982), s a teljes népesség 22,7 milliójából alig több mint félmillió a magyar kisebbség létszámaránya (SZÉKELY A. B. 1984; REHÁK L. 1967). A források változó számadatai, empirikus és statisztikai, reprezentatív és szociológiai vizsgálatok tanúságai nehezítik a jugoszláviai magyar nemzetiség háború utáni sorsának tanulmányozását, s különösen akkor nehéz a kutatónak eligazodnia, ha az elmúlt négy évtized etnikai-politikai viszonyait, migrációs folyamatait vagy a gazdaság térbeli átrendeződésének kérdéskörét veszi szemügyre az urbanizációs folyamatok szempontjából.² A föderatív államszerkezetben élő populációban fel-felburjánzó etnikai, gazdasági vagy politikai konfliktusok szinte minden kutatási nézőpontot félrevisznek a távolságtartó objektivitástól, így e jugoszláviai magyarság léthelyzetét analizáló munka sem lehet mentes a politikai beállítódástól.³ A sajátos összefonódásban, problémagubancban megmutatkozó kérdéseket ezért elsősorban a helyi sajtóban és tudományos kiadványokban megjelent dolgozatok alapján vizsgáltam, s csupán kontrollképpen használtam magyarországi vagy nyugati szakirodalmat. A hivatkozott források szerint a magyar nemzetiségnek 89 %-a (= 449 586 lélek) él a Vajdaság Autonóm Tartomány területén. 35 000 horvátországi és 9496 szlovéniai magyarról szólnak a kimutatók.⁴ Mivel az adatok és a tájegységi jellegzetességek alapján a Vajdaság a legmértvadóbb terület, s e térség etnikai-politikai-gazdasági folyamatai a legizgalmasabbak a hazánkkal szomszédos nemzetiségi területeken, elsősorban erre a területre koncentráltam, mely századunk első negyedében az ország egyik gazdaságilag legfejlettebb vidéke volt,⁵ s Szabadka az egyik legnagyobb városnak minősült (VARGA D. 1970), ma pedig a legfejlettebb szlovéniai, horvátországi térség, valamint a közepesen fejlett Ó-Szerbia között található, még hozzá csaknem szabályosan kiegyenlített három gazdasági szektorral (mezőgazdaság 33 %, ipar 30 %, terciér szektor 37 %) és olyan rangos szerepkörrel, mint Jugoszlávia agrárexportőre és éléskamrája (KOC SIS K. 1985; VUJKOV, S. 1987).

Az alábbiakban a jugoszláviai magyarságot érintő kérdéseket mint *kisebbségi* kérdéseket vizsgálom, s ebben az értelemben beszélek *nemzetiségről*, nemzetiségi *léthelyzetről*. Itt hivatkozni lehetne a nemzetközi szóhasználatra (JOÓ R. 1984/a), de számomra fontosabb, hogy az egyénre koncentráló társadalomkutatást tartom célravezetőnek. Nehezíti ennek a szemléleti alapállásnak érvényesítését, hogy konkrét és alapos terepmunka nélkül kell képet alkotnom a jugoszláviai urbanizációs folyamatok és a magyar népcsoport kölcsönviszonyáról. Mindaddig, amíg számos szükséges kontrollelemzés el nem készül, me-

lyek esetleg elbizonytalanítják vélekedésemet, úgy gondolom, hogy a kisebbséget mint *identitását közösségi csoportminőségekben megőrző kulturális egységet* kell tekinteni, melynek a *politikai egyenjogúság* kérdése nem szociológiai adottsága, hanem sajátos *szubjektív viszony* a történő történelemhez (REHÁK L. 1967). A jugoszláviai magyarságot körülírható egységeiben (ingázók, értelmiségiek, nyelvszigeten élők, archaikus szakmát művelők, vallási szekularizációba szorultak stb.) mint *lokális közösségeket* vettem szemügyre a publikációk szemlézésekor, tudatosan vállalva, hogy nem egy „idegenbe szorult” magyar népcsoportként (etnosz) foglalkozom velük, hanem egy-egy *helyi társadalom* változatos megjelenésmódját keresem. Olyan országban, ahol az alkotmány (1963) és a politikai alapelvek (1944, 1949, 1953, 1974) az országot alkotó népeiséget nemzetek és nemzetiségek „szocialista öngazgatási közösségeiből” alkotják meg, s ahol a pártszervek nyílt, monolitikus diktatúráját az öngazgatási közösségekbe „decentralizálják”, ott nehéz is a kisebbséget sújtó diszkriminatív intézkedések elleni küzdelem, s még nehezebb az ideológiában vagy a nyilvánosság előtt megjelenő kompromisszumos megoldásokban meglátni a nacionalizmus vagy az erőszakos asszimiláció jeleit. Csupán egy példa erre: ugyanakkor, midőn Tito halmozza nem csak a vezetői címeket, de a külföldön vállalt „el nem kötelezett vezéri” szerepeket is, és midőn a ljubljanai vagy az ohridi konferencián reprezentatív minőségként vezetik elő a jugoszláviai kisebbségvédelem eredményeit, ugyanazokban az években tele van a nemzetiségi sajtó a sérelmek és problémák taglalásával. De ugyanígy a nemzetiségi problémákat és a regionális zűröket a „társult munkán alapuló öngazgatás” szlogenje alól kell kibányászni, mint a nemzetiségi lét mindennapjainak formáit, változatait (KÖVÁGÓ L., 1987; JOÓ R. 1984/a; KLEIN, G., P. 1981). Magyarán: amikor a jugoszláviai nemzetiségek, s köztük a magyarság sorsának megoldottságáról, sőt példázatosságáról szóló közlemények tömegével találkoztam, egyre csak kétely halmozódott bennem a meglévő kételyekre, mert nem csupán a jugoszláv párt- és államigazgatási bürokrácia hangzatos kihívóan elégedett véleményeket (sőt nem ritkán önkritikusakat is), de a szaktudományos és a publicisztikus megközelítések is hasonló hangneműek (REHÁK L. 1963, 1967, 1979; SZÉKELY A. B. 1984; VARGA D. 1970; GYAPAY D. 1987; KÖVÁGÓ L. 1987; MITA, M. 1949; CSOLÁKOVICS R. 1950. stb.). Közben azonban a nemzetiségi lét kemény válságfolyamatairól időben párhuzamosan és retrospektíve is számtalan elemzéssel találkozunk, nemegyszer dicshimnuszok felhangjai közt vagy olyan szövegkörnyezetben, amely első olvasatban „megoldottságot”, problémamentességet sugall (KÖVÁGÓ L. 1987; REHÁK L. 1967/b; „Anyanyelv — államnyelv” 1976; A nemzetek közötti viszony..., 1969; JOÓ R. 1984/b; KARDELJ, E. 1977 stb.). Nem beszélve itt most arról, hogy a nemzetiségi kérdés jugoszláviai problematikáját jobbra inkább a külföldi irodalom taglalja kritikusan — és olykor elfogultan is persze — (KLEIN, G. 1981; VARSÁNYI, J. 1982; FÜR L. 1986. stb.), a jugoszláviai kiadványok olvasója nem tehet mást, mint hogy kritikus mérlegeléssel, másodelemzéssel „nyeri ki” információit a közlemények tömegéből. A legnagyobb magyar nemzetiségi népesség a Vajdaságban lévén, ezek a publikációk elsősorban a Vajdaságot érintik, s ezért is kell kiemelten kezelni ezt a terrénomot, melyben meglehetősen jól adminisztrált a nemzetiségi élet, s úgy tűnhet, hogy a pusztulásfolyamat, a nehezen bizonyítható erodálódás kimutatására nincs is lehetőség. Azonban a stílárís-publicisztikus burokból kihámozott mikroinformációk fáradságos munkával, de segítenek megtalálni a rendszerti-

pikus konfliktusok között megbúvó nemzetiségi problémákat, s ezeknek a jugoszláviai urbanizációval, területi folyamatokkal, demográfiai és migrációs trendekkel való összefüggéseit.

A BALKÁNI MODERNIZÁCIÓTÓL A RENDSZERINTEGRÁCIÓIG

Az urbanizáció folyamata Közép- és Kelet-Európa történeti régiójában határozottan modernizációfüggővé vált az elmúlt másfél évszázad során. A „preindusztriális” városoktól a „városi-ipari társadalmak” felé megtett úton (SJOBERG, G. 1973; RIESMAN, L. 1973) a népesség aggregációja és a társadalmi-gazdasági munkamegosztásban bekövetkezett változások a mezőgazdasági túlsúly felől az ipari jelleg felé tolták el a térség jellegét, s a foglalkoztatottsági adatok ma már egyre erőteljesebb jeleit mutatják a terciér szektor növekedésének is. A foglalkozási rétegződés módosulása főleg Kelet-Európa országaiban mutatta a gazdasági növekedésnek a területi folyamatokkal való szoros összefüggését. A mezőgazdaság rovására intenzíven és politikai erőfölény nevében telepített ipar egy szinte „új népvándorláskori” mobilitást eredményezett Jugoszláviában is, mégpedig avval a többlettel, hogy a gazdaság térbeli átrétegződését masszív etnikai-politikai felülrétegződés kísérte a második világháború utáni korszakban. A Vajdaság, amely a XIV. század végén magyar lakosságú volt, a XIX. század végére valósággal Európa nemzetiségi kohója lett, s a XVIII. század óta tartó mesterséges telepítési hullámok elszívódásaként ma huszonhat népcsoport életterét adja (KOC SIS K. 1985; GYAPAY D. 1987; VARSÁNYI, J. 1982).

Az ipartelepítés erőltetett menete és az átütő erejű migráció a foglalkozási átrétegződés mellett az urbanizáció elősegítője volt Jugoszláviában is. A területi politikát ebben a szocialista szövetségi köztársaságban az alkotmányosan meghatározott egyenlőségelvek mentén szabták, még a második világháború befejezése előtt. A nemzetiségi jogegyenlőség köntösébe öltöztetett ideológiai tételek már a húszas években megjelentek a kommunista pártsejtek irányelvei között, s ennek megvolt a történeti oka a korábbi évszázadok telepítési politikájának és a Habsburg birodalmi érdekek érvényesítésének tényeiben: a Trianon utáni Jugoszláv Királyság is saját érdekeinek rendelte alá a betelepítéseket, ahogyan a századvég magyarelles politikai akciói szintén létszámarányok manipulálásával dolgoztak. A faszálódás, a bukovinaiak telepítése és a földreformból kizárt magyar és német nemzetiségiek ellehetetlenítése szinte már jelezte a végjátzmát, mely a „hideg napok” és a nagyarányú német kitelepítés eseményeihez vezetett. Az „oszd meg és uralkodj!” elve csak részben sikeredett, hiszen az 1948-as és az 1981-es adatok szerint is viszonylag egységes tömbökben maradtak meg a nemzetiségek a vajdasági településeken, de a 300 000 német kitelepítése községek tucatjainak megüresedésével járt, s az ezekbe átvándorló délszláv népek (többnyire szerbek = 31%, boszniaiak = 30%, horvátországiak = 20%, crnagoracok = 7%, makedónok = 6%) révén a bácskai—bánsági területeken jócskán megnőtt a szerbhorvát lakosság túlsúlya. A húszas évek végén 28% volt a magyarok aránya, s mintegy fél évszázada már 40% volt a szerbeké, 1981-ben pedig már 18,9% magyar kisebbség mellett 54,4% szerbhorvát lakosság élt a Vajdaságban. (Hozzá kell tenni, hogy fogytak a szlovákok, horvátok, ruszinok, románok is ebben az idő-

szakban, megduplázódtak és megkétszereződtek viszont a makedón és orngorai bevándorlók, elsősorban a magas természetes szaporodás révén.) A „svábtalanított” vajdasági települések az ötvenes évek közepére érték el újra a háború előtti létszámokat, s ebben segített az is, hogy az extenzív iparosítás és a falvakból a városok felé vándorlás megkönnyítette a mobilitást és a szakmaváltást, életmódváltást is (KOCSIS K. 1983, 1985).

Rövid kitérőt kell itt tenni a nemzetiségi politika mögötteseire. A migrációs folyamatokat a háború után nem csupán az olcsó és kiváló vajdasági termőföld csábítása befolyásolta, hanem a „gazdasági vonzerő” mellett a régióközpontok és a vasútvonalak melletti települések népességkoncentrációja, és a nemzeti jövedelem helyi aránya is belejátszott a térség településeinek eltérő fejlődésébe. Azokon a területeken, ahol a nemzeti jövedelem egy főre jutó mennyisége több mint 50 %-ban a mezőgazdaságban megtermelt volt, csökkent a népesség, s rendszerint előregedő falu—megfiatalodó város jellemezte a tendenciákat (KOCSIS K. 1985). Amellett a kedvezőtlen forgalmi helyzetű és elátottságú, főként mezőgazdasági területeken az etnikai csoportok zártsága, nyelvi és kommunikációs szigetbe záródása vált jellegadóvá (a helyben születettek aránya 80—100%), s emiatt ezek a települések megszűntek a városokat tartósan és nagyobb mennyiségű munkaerővel ellátó „népességkibocsátó” telephelyek lenni, amivel viszont a délszláv áttelepülők előtt hagytak nyitva városba költözési lehetőségeket (KOCSIS K. 1985). A (korábban erősebben, ma már gyengébben) központosított fejlesztéspolitika viszont a „nem rentábilis” területekre nem investál új beruházásokat, a városi lakásépítés nem tud a növekvő igényeknek megfelelni, s a terciér szektor aránya szoros összefüggésbe kerül a területi koncentrációkkal: a belső áttelepülés a hetvenes évekig a járási és a regionális központok felé irányult, a jövevények a vajdasági városok szolgáltató szektora miatt ostromolták a város környéki és városi területeket, egyhamar megszűntetvén azok befogadóképességét. Az összeomló városokat csupán egy dolog menti meg fenyegető jövőjüktől: a földosztás nyomán a termőföld mintegy 90 %-a megmaradt a magángazdálkodók⁶ kezében (KOCSIS K. 1985/434 p.), akik nem tömörültek téeszekbe, s velük nem szabadult föl tengernyi munkaerő az ipar céljaira, ráadásul az agrárszektor fejlesztése időről időre állami létalapot jelent, „a Vajdaság a jugoszláv éléskamra” stb., tehát polarizálódik falu és város, fejlettsége alapján mérve „falusias köztársaságok” és „városias tartományok” kétféle típusa alakul ki. A magas bennszülött arányú (64%) falvak mellett a vajdasági városoknak csupán 46%-os volt a helybeli születésű lakossága (1971), így a vajdasági településekre költöző szerbeknek kétharmada sem mondhatja el magáról, hogy őslakos (KOCSIS K. 1985/444. p.).

Mindez a következő szempontból lényeges: Jugoszlávia földrajzi helye egy sajátos hídszerpet tesz lehetővé Kelet-Európa (illetve Európa) és a Balkán között, területén ezért a legkeményebb balkáni sötétségből, analfabetizmusból és a legnyugatibb kultúrából egyaránt jócskán van. Egy dalmát kereskedővárosból a Vajdaság egy városába települő horvát, és egy koszovói albánok lakta hegyi falu nomád pásztora közt nyilvánvaló a különbség. Márpedig a lenini elvek alapján Titótól meghirdetett nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság éppen ezért illúzió, illetve félrevezető ideológia, mert a kulturális tradíciókban, életmódban, munkakultúrában stb. meglevő kiegyenlíthetetlen különbségek nem teszik lehetővé a különböző etnikai csoportok hamari egy szintre kerülését. Ha tudomásul véve a hatvanas évek végi 20 %-os írástudatlanságot (BOS-

NYÁK I. 1967), nem mérícskéljük az etnikai csoportokon belüli értelmiség és az analfabéták arányát, hanem csak azt nézzük, hogy a városból városba települők aránya 30 % körül van a Vajdaságban, 24 % Szlovéniában és csak 10 % Koszovóban, akkor nem nézhetünk el egy monarchiabeli városi (civilis) kultúra és egy balkáni hátrányos helyzet különbségei fölött. Szabadka középkori települései (SZEKERES L. 1983) vagy Fiume 74%-ban emeletesre épített házai (GRANASZTÓI P., 1982) olyan területi egyenlőtlenségek alapokai, melyeket nivelláló szándékú politikai törekvések csupán fölerősítenek, nem pedig a megoldás felé visznek. A hetvenes évek elején még úgy tűnt, hogy a munkalehetőségek növelésével tartósan befolyásolni lehet a migrációt (KOC SIS K. 1985), kézben lehet tartani a munkanélküliség és a műveletlenség vagy a szegénység folyamatait. Az aktív keresőkből a mezőgazdaságiak aránya meghaladta az 50%-ot a Vajdaságban (KOC SIS K. 1985/448). Akkor a jugoszláv lakosság jó egyharmada még falun élt (VUSKOVIC 1972—73/22. p.), annak ellenére, hogy a háború óta a paraszti népesség száma állandóan csökkent,⁷ s a falusi lakosság jelentős része híjával van az alapvető szociális javaknak, a nyugdíjnak, az ingyenes orvosi ellátásnak, nincsenek kulturális intézményei, lakosságának 80 %-a az országos jövedelemszint alatt él, egyötöde pedig kifejezetten nyomorog (KROPUSEK, T. 1971; VUSKOVIC, B. 1972—73). A területi színvonalkülönbségek csökkentésének nemzetépítő szándéka viszont az áttelepítések nyomán azzal járt, hogy az ingázás a hatvanas évek közepétől fölerősödött a Vajdaságban is, 1971-ben a foglalkoztatottak 18,6%-a, mintegy 81 000 fő ingázott, jobbára a városcentrumoktól távolabb eső, rossz forgalmi helyzetű, elmaradott agrártérségekből. Ingázási gyűrűk alakultak ki a nagy vonzásközpontok körül is: Újvidéken, Szabadkán, Nagybecskerekén vagy Pancsován 30—100% az ingázó foglalkoztatottak aránya, egyebek közt azért is, mert a városi térségbe települők tömegei telítették az ipari koncentráció felvevőpiacát és lezárták a gazdaság nyitottságát, sőt falura kényszerítették a munkaképes keresők egy részét is, lévén a városokból falura települők közép-bácskai aránya nyolcszor nagyobb, mint az apró falvas Szerémségben (KOC SIS K. 1985/444—447. p.).

A tájegységi-területi folyamatok manapság egyik kétségtelenné vált ténye, hogy a magyar nemzetiség fokozatosan, néhol rohamosan *asszimilálódik*. A „megvalósult egyenjogúság” jelének szokták tartani, hogy nemcsak a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány alkotmányának 4. szakasza rendelkezik az élet, a munka és az alkotás valamennyi területére érvényes egyenrangúságról, de a vegyes házasságok egyre növekvő száma is biztos jele nemzet és nemzetiségiek szimbiózisának. Már 1961-ben új „nemzetiségi” kategóriát vezettek be: a „jugoszláv”-ot, s 1960-ban a szerb menyasszonyok 3,2%-a választott magyar férjjet, a magyar menyecskéknek pedig 11%-a keresett szerb férjjet magának. 1981-ben több mint 167 ezren vallották magukat „jugoszlávnak” — ez közel fele a magyar nemzetiség lélekszámának. A magyarság asszimilálódása egyébként a kisebbik részében vegyes házasságok folyamán zajlik le, ennél jelentősebb a természetes szaporodás visszaesésének ötven éve megkezdődött, s 1948 óta fokozódó tendenciája. Az erősen negatív természetes szaporodású járásokban él a jugoszláviai magyarság 48 százaléka (Tisza-vidéken, Bácsopolyán, Észak- és Közép-Bánság vidékén). Ugyancsak demográfiai apadás és vegyes házasságok miatt ritkulnak a szlovéniai (muravidéki, lendvai) és a horvátországi magyarlakta települések is. Horvátországban például 1961-ben 42 000 magyar és 15 000 „jugoszláv” volt, 1981-ben pedig 25 439 magyart és

379 000 „jugoszlávot” regisztráltak a statisztikák (GYAPAY D. 1987; KOCSIS K. 1983). Hozzá kell még tenni, hogy az „átjugoszlávosság”, a kétnyelvűség levetése, a definiálatlan létbe (ingázásba) kényszerülés mellett igencsak csapolgatja a vajdasági magyarság lélekszámát a munkanélküliség hetvenes években megnőtt aránya. Az aktív keresők 8,2 százaléka volt 1978-ban munkanélküli, ami nemcsak a jugoszláviai országos aránynál magasabb, de az akkor legsúlyosabb helyzetben levő Belgium (8,1 %) adatánál is kétségbeejtőbb. Természetesen az ellátatlan területekről, az infrastruktúra-hiányos vidékekről ment el az alulfizetett munkaerő, mintegy 73 000 ember. akikről a korabeli sajtóvita nyíltan kimondta, hogy a „külföldképes”, legjobban képzett munkásgeneráció tagjai, akiket mondjuk az NSZK-ban hatszorosan megfizetnek, s így munkahely-változtatásuk nemegyszer életútváltozás, áttelepülés lesz, miközben a Vajdaságban 10 000 magas szakképzettségű munkás, 16 000 szakmunkás és 10 000 betanított munkás hiányzik ahhoz, hogy a foglalkozásstruktúra ne a teljes elavultság állapotában maradjon (MIRNICS K. 1967; KOCSIS K. 1985).

A „gazdasági emigráció” kérdései (ROMIĆ, D. 1969), a területi koncentrációkban megvalósuló többségi szavazatarány és a kisebbségi hátrányok (REHÁK L. 1969), a regionalizmus problémaköre (MEZEI I. 1969), a munka szerinti díjazás és a redisztribúciós rendszer aránytalanságai (SZINADINOVSKI, J. 1969), valamint a népességvándorlás hatása a közigazgatásra (PIVOVAROV, J. L. 1972; GYÖRE K. 1979; HOFFMANN, G. W.—HATCHETT, R. L. 1977; KREMENŠEK, S. 1979; RÁCZ A. 1964; ZSUFFA I. 1976) — mind-mind olyan kérdések, melyeknek az urbanizációra gyakorolt hatása együttesen több mint meghatározó. Ha a vajdasági magyar fiatalok életmódjának szociológiai meghatározottságát (KOVÁCS T. 1978), a szabadkai öngyilkosságok meglepő arányszámait (BIACSI A. 1969) vagy a nagyszerb, illetve horvát nacionalizmus újjáéledését (KING, R. R. 1973; SHOUP, P. 1968) vennénk vizsgálati vezérfonalnak, bizonytalanságokból is számos adekvát metszetet kaphatnánk a jugoszláviai magyar nemzetiség sorsáról. De a nemzetiségi lét „kemény” adatai arról szólnak, hogy a munkaerő-mobilitás és az elhelyezkedési lehetőségek, a gazdaság szerkezet és a megélhetés, a politikai döntésekben való részvételi szabadság és a lokális érdekkellentétek szabják meg igazából a nemzetiségi státusz irányait, működési terét, relatív jogszerűségeit, s ezek határozzák meg az urbanizáció előnyeiben való részesülés körülményeit. A városiasodási és az iparosodási folyamatok szociológiai vetületeit sajnos meglehetősen kevés publikált kutatás ismerteti (GÁLIK L. 1981; KÓSA L. 1972; FEKETE J. J. 1980; HÓDI É. 1986; DURIC, V. 1968; MATUSKA, M. 1983; HAWRYLYSHYN, O. 1977; GEROLD L. 1970; KOVÁCS T. 1983; THOMAS, C. 1979; STANOJEVIĆ, S. 1979; FRIGANOVIĆ, M. 1970), illetve, ami etnikai és szociológiai szempontból érdekes lenne, az elsősorban kutatóintézetek, koncentrált problémakörök körüljárására irányul, s nem nemzetiségi kérdéseket érint vagy nem a magyar etnikummal kapcsolatos (OVSEĆ, D. 1979, 1980; KREMENŠEK, S. 1979); RAJKOVIĆ, Z. 1976, 1978; RIHTMAN—AUGUŠTIN, D. 1979). A néprajzi tájegységek és kutatások közléseiben igen ritka az urbanizációs folyamatok elemzése (SÁRFALVI B. 1970; ÉGETŐ M. 1974; KÓSA L. 1972; BORI I. 1982; GUNDA B. 1974; KÖRMÖCI E.—SZABÓ J. 1970, 1974; BERKES E. 1973; BARANYAI J. 1976; BÓNA—NIKOLITY—NOVAK, 1956; BORUS R. 1981; JUNG K. 1978; KALAPIS Z. 1979; KATONA I. 1974, 1983; KATONA P. 1963; KOVÁCS E. 1982; PENAVIN O. 1973, 1976, 1979, 1981; PÉNOVÁTZ

A. 1979; SZÉKELY M. 1981; TÓTH F. 1981; JUNG K. 1983), viszont a nemzetiségi lét körülményeit vagy szubjektív vetületeit tárgyaló tengernyi irodalomból csupán néhány utalást lehet kiemelni, melyek körvonalazzák, illetve problematizálják a kérdéseket (BÁRCZAY—SAKRAUSKY—VASS, 1973; REHÁK L. 1967, 1979; JOÓ R. 1984/b; MIRNICS K. 1970; A. SAJTI E. 1978; KÖVÁGÓ L. 1987; BOSNYÁK I. 1967 stb.). Figyelemre méltó azonban, hogy a jugoszláviai nemzetiségi problémákat vizsgáló nyugati irodalom tág teret nyit a nacionalizmusok és a kisebbségi hátrányok elemzésének, tekintettel persze a társadalmi berendezkedés általi meghatározottságra, a lenini nemzetiségkezelés eszméjének pártállami viszonyok közötti működés módjára (PEARSON, R. 1983; BURKS, R. V. 1961; SHOUP, P. 1968; KAMENETSKY, I. 1961; DENNISON, I. R. 1974 stb.).

Mindezek felsorolása a figyelemfelkeltésen túl azért szükséges, mert direkt vagy áttételes módon körülírják tematikusan is azt a jelenségegyüttest, melyet a kelet-európai modernizációban Jugoszlávia járt be az elmúlt évtizedek során, s melynek folyamatában a nemzetiségek integrálásának, illetve asszimilálásának technikai voltak meghatározóak századunk során. Jugoszláviának a második világháború utáni korszakban legfőbb vonása volt az európai országok városodási szintjét magasan meghaladó urbanizáció,⁸ s e feszített tempójú modernizálódásban csupán mellékes taktikai feladatnak bizonyult a népesség nivellálása, illetve a nemzetiségi csoportok asszimilálása. A nagyléptékű változások közepette újraéledő nemzeti és nemzetiségi nacionalizmusok kezelése azonban túl a technikai trükkökön, egy igen izgalmas ideológiai válság leplezését szolgálja, melynek elemzése (ha csak vázlatosan is) nélkülözhetetlennek látszik a magyar etnikum és az urbanizáció fejlődésvonalának megértésében.

OSZTÁLYASSZIMILÁCIÓTÓL AZ IDEOLÓGIAVESZTÉSIG

A jugoszláviai magyarság helyzete — több száz kilométernyi távolságból nézve — látványosan — jobbnak tűnik, mint a szlovákiai vagy a romániai magyarságé. Ám az optikai csalódásra hamar rájön, aki a kisebbségi sorsról közzétett írások mélyére néz, s belőlük nem az elégedettség adatait gyűjti ki, hanem problémakörök vidékén tapogat. Legyen az a demokratikus közélet vidéke (ZIHERL, B. 1945), a nemzetiségi kérdés rendezése (CSOLÁKOVICS, R. 1950; REHÁK L. 1970, 1967; MIRNICS K. 1970), a városi folklór (VODOPIJA, M. 1976; RIHTMAN—AUGUSTIN, D. 1984) vagy a könyvek és könyvolvasás kérdése (MIRNICS K. 1968; GEROLD L. 1967; HORNYIK M.—VÉGEL L. 1981), minduntalan rálel az olvasó a specifikusan jugoszláviai gondokra, melyek mellett a rendszertipikus konfliktusok is felszínre bukkannak.

A második világháború utáni Jugoszlávia története sok ponton egyezést mutat az európai szocialista berendezkedésű országok történetével, kezdve az elmaradottságon, az agrárjellegen, az intenzív iparosításon, vagy a csinált városiasításon és kierőszakolt népességmobilitáson át egészen a gazdasági-politikai válságig, a dugába dőlt reformokig, a bolsevik ideológia pozíciójának elgyöngüléséig. Miként a térség többi államát, a jugoszláviai népköztársaságot is jellemezte a monolit, párturalmi berendezkedés, az álnépfrontos szervezőelvek meggyökereztetése, az öngazgatás ideológiai fegyverének bevetése és pusztító hatású eszmekegypetként való elterjedése. A szocialisztikus elvek tér-

nyerése itt is agrárreformmal, államosítással, kitelepítéssel, közmunkákkal, agrárrecesszióval és monumentális iparosítással, szovjet mintájú tervgazdálkodással és jogelvekkel, tervtörvényekkel és ingyenmunkával, lakosságra hárított infrastrukturális gondokkal, monopolizált pénzügyekkel és központosított döntérendszerrel folyt. Napjainkra ebben az országban a civil társadalom lepusztulásának veszélye, a gazdasági válság mumusának rémítő közelsége, a politikai kormányzásoképtelenség számos bizonyossága és a politikai pluralizmus mellett is álságossá vált kommunisztikus ideológia elérvénytelenedése lett jellemzővé (BURKS, i. m., KING, i. m., DENNISON, i. m., valamint OPPOSITI-ON in E. E., 1979; KÖVÁGÓ, i. m.; KOSINŠKI, L. 1964; VUSKOVIC, i. m.; BOSNYÁK I. 1967/b).

Meg kell azonban nevezni azokat a momentumokat is, melyek egyedivé teszik Jugoszlávia helyzetét. Kezdve a partizánháborútól és a felszabadulás kiküzdött élményétől, folytatva a Kommunisták és Munkáspártok Tájékoztató Irodájával kialakult viszonyon és a latens vagy direkt szovjetellenességen, a külföldi segélyek elutasításán, illetve elfogadásán át a nemzetközi kereskedelemben és idegenforgalomban való részvételig, már az ország egzisztenciális helyzete is nagymértékben eltért a szomszédságában funkcionáló országokétól. S ha ide vesszük a nemzetiségi problémákat, a nacionalizmusok és sovinizmusok megújuló küzdelmeit, valamint az „önigazgatási szocialista közösségek” és „társult munkán” alapuló gazdálkodási egységek témáit, akkor látnivaló a jugoszláv társadalom alapvető eltérése a térség többi szocialista országától (KOCIS K. 1985; KÖVÁGÓ, i. m.).

A topológiai jellegzetességek azonban sokszoros összefüggést mutatnak a politikai irányítás, az ideológia, a participációs elvek és az államberendezkedés viszonyaival. A falusi községekben lakók aránya 1950 és 1970 között 21,5 %-kal csökkent, de a lábra kelt népesség csupán kicsi és fejletlen, infrastrukturálisan elmaradott kisvárosokat vagy középvárosokat talált, ahol az urbanizációs szint a beruházási igények növekedése miatt még az ígéretek szintjén sem várt javulásra. Az ipar gyors expanziója miatt a tradicionális közösségét vesztő, iparba száműzött parasztság nem lett városi mentalitású munkássággá, hanem alacsony kvalifikáltágú ingázó maradt. A városfejlődés késleltetettsége miatt a telepített ipar és a decentralizált munkaerő-gazdálkodás retardálta a gazdasági potenciált, szétszórta a beruházási energiákat, regionális egyenlőtlenségeket szült és konzervált hosszú időre (MUSIL, J.—LINK, J. 1973; MIRNICS K. 1967/28; HEGEDŰS M. 1973). A gyengén urbanizált és gyorsan városodott Jugoszláviában azután már nem épülnek ki a százévezresnél nagyobb városok, hanem „gyűrűtelepek” keletkeznek és monumentális nő a néhány meglevő nagyváros: Jugoszlávia lakosságának 21 %-a 500 000 lakosnál nagyobb népességű nagyvárosban él. A népességnövekedés nemzetközi adatai 1,4 %-os gyarapodást mutatnak 1950—1968 között, ez Jugoszláviát tekintve 1,1 % volt, ugyanakkor a városi népességnövekedés 2,5 %-os nemzetközi átlagát Jugoszlávia 5,4 %-kal veri (FAO Yearbook 1951—1969; KSH Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1970). Míg az ország népessége 10,6 %-ot nöött 1960 és 1970 között, addig a városi népesség 39,3 %-ot gyarapodott ez idő alatt (Magyarország adatai ugyanez időszakban 3,6 %, ill. 14,17 %). Mármost a városi népességnövekedés és a túlcentralizáltság óhatatlanul meghatározta a területi fejlődés trendjét, keményen korlátozva az elmaradottság felszámolását (amit jól mutat az is, hogy két-három évtizedes időkülönbséggel is ugyanazokat a társadalmi célokat fogalmazzák meg kormány szinten és pártirányelvekben).

A területi tervezés „demokratizálása”, vagyis az öngazgatási közösségek kezébe való visszautalása pedig a lovak közé dobott gyeplővel volt azonos gesztus: a hiányzó szakképzettséget, a munkaerő-gazdálkodási gondokat, a fiatalok munkába állásának és szakképzettségének biztosítékait semmiféle alkotmányos elv nem garantálja (MIRNICS K. 1967/28; SZINADINOVSZKI, J. 1969; ROMIĆ, D. 1969; MEZEI I. 1969; VUSKOVIC, i. m. ŽIVKOVIĆ, M. 1971 stb.). Az alkotmányos önkormányzatiság szép eszméje éppen ott fullad be, ahol a kistéleplések magukra hagytak, a gazdálkodó egységek piac- és államtámogatás-függők, a politikai szervezetek hierarchikusan strukturáltak, a lakótelepi népesség szegregálódott, a döntérendszer notabilitásoknak alárendelt, és a rurális térségek többségét a gazdasági válság, az éhezés és a gazdasági emigráció réme fenyegeti stb. (HEGEDŰS M., i. m.; GÁLIK L., i. m.; KOROSIC, M. 1987; VUSKOVIC, i. m.; KLEIN, G.—KLEIN, P. 1981; REHÁK L. 1982; DUMONT, R. 1970).

A gazdálkodó közösségek valódi autonómiája, a politikai öngazgatás tényleges érvényesülése, a fejlesztési lehetőségek és a regionális perspektívák kérdése a magyar kisebbség sorsát illetően azért kardinális, mert a magyar nemzetiség java része magasan vagy a közepesnél jobban kvalifikált *ipari munkás*. Társadalmi helyzete, szociális fölemelkedése, politikai szabadságjogainak érvényesítése így elsősorban a gazdálkodó szervezetek által meghatározott, sőt közvetlenül termelésfüggő. Mint ipari munkásnak, a magyar kisebbségnek nem érdeke a városiasítás, hisz megvannak és meg is voltak a városai: a városiakók arányának növekedése a városrá nyilvántások sorozatának eredménye jórészt, hisz a jelenlegi 47 városból 38 csak 1953 óta kapta meg rangját, s a bevándorlási centrumok igazából a városhálózatnak már a múlt században kialakult tagjai lettek (KOCSIS K. 1985). A magyar nemzetiségű ipari munkásnak nem érdeke a nemzetiségek felemelésének ideológiája és programja, mert ötvenszázalékos analfabetizmusból jött képzetlen munkavállalókkal kerül egy osztálykategóriába, s a nivellálás ideológiájával kenyerét vehetik el szája elől mind a hazai üzemekben, mind a gazdasági emigráció lehetőségét tekintve (MIRNICS K. 1967/28.; REHÁK L. 1967. 276—283. p.; KOCSIS K. 1985). Nem érdeke a magyar kisebbségi munkásnak a munkás-öngazgatás sem, mert veszteséges üzemben méltatlanul nagy kockázatot kell viselnie, holott nincs beleszólása a területi politika, a külkereskedelem, az idegenforgalom, a valuta-helyzet, a bankhitelek és államhitelek, a nemzetközi politikai légkör kérdéseibe, mégis rajta csapódik le mindegyik (SZINADINOVSZKI, i. m.; ROMIĆ, i. m. 1969; MEZEI, i. m.; ZIHERL, B. 1945; REHÁK L. 1967/23.; SZ. A. 1969; MÁRKUS Gy. 1987; CSOLÁKOVICS, i. m.; KÖVÁGÓ, i. m.). Nem érdeke a közigazgatási döntésekben képviselőt vállalni (UTASI Cs. 1967; BOSNYÁK I. 1967; REHÁK L. 1969; ROMIĆ, i. m. 1969; ÁDÁM A. 1982), nem érdeke a közügyek intézésében a kétnyelvűséget szorgalmazni (CIJAN, R. 1969, in: A nemzetek...; SZINADINOVSZKI, i. m.; ÁGOSTON M. 1969; SZKSZ V. A. T. B. 1968; RADOVANOVIĆ, M. 1969), mert az informális nyomásgyakorló csoportokkal szemben nem érv a nemzetiségi helyzet, s az öngazgatásról a megkérdészetek nem is kis hányada azt sem tudja, mi fán terem (VÁRADY T. 1971). Nem érdeke a szaporodás annak a bizonyos vajdasági magyar munkásnak (MIRNICS K. 1970, KOCSIS K. 1983), nem érdeke a kettős nyelvű vagy területi iskolák létrehozása (MELVINGER, Z. 1969; POPOVIĆ, D. 1969.; DÁVID A. 1968; ÁGOSTON A. 1969), mert csak száját fogják be vele, csak az alkotmányos egyenlőség zászlajául lengetik, közben bürokratikus manipulációk

terepe az iskola, ahol a „megbékélés” konformizmusa honol, és nem nyelvi felkészültségét kell ápolnia-fejlesztenie, hanem tudását kell megvédenie a hallgatóknak, s ahol szavazattöbbségi alapon hátrányos helyzetbe kerül mindenki, aki „jogaihoz” nyúl, kapaszkodót keresve. A kisebbségi nyelven érvényesülni, hivatallal tárgyalni eleve helyzeti hátrányt jelent, jogi ügyben dupla időt, munkahelyen értetlenséget és kiközösítést, érdekvédelemben kisebbséget stb. Egyetemi tanszékek hiánya, felvételi és vizsganyelv megválaszthatóságának hiánya, elhelyezkedési nehézség vagy munkanélküliség veszélye, nacionalista támadások tömege, lakóhelyi szegregálódás, bürokratikus korlátozások sorozata írja körül a kisebbségi egyenjogúság tényeit (ÁGOSTON A., i. m.; BOSNYÁK I. 1967/24—25.; UTASI Cs. 1967; GARAI L. 1971; ZIVKOVIĆ, M. 1971; VUSKOVIC 1976; FÜR L. 1986 stb.). Közben pedig a sajtó, a nyilvánosság, az értelmiségi szerepvállalások és kibontakozási lehetőségek sokszoros korlátozottsága búvik meg a „demokratikusnak” tetsző, nemzetiségnek kedvezésre „beállított” intézményrendszerben, kirakatjellegűvé maszatolódik az értelmiség helyzete és a nemzetiségi kultúra képviselője, a tradíciók megőrzésének területe (GYAPAY D. i. m.; GEROLD L. 1967.; VARGA D. 1970; HERNÁDI M. 1970; MERKI F. 1981; SZÉKELY A. B. 1984; MIRNICS K. 1968; MAJTÉNYI A. 1967; HORNYIK—VÉGEL, i. m.; VÁRADY T. 1968; BURÁNYI N.—SZELI I. 1981; FÜR L. 1986; BORI I. 1973; HÓDI É., i. m.; GOLUBOVIĆ, Z. 1976; KOVÁCS T. 1983; MIRNICS K. 1970/12.; JUHÁSZ G. 1969 stb.).

„Az öngazgatás én vagyok” — szól a hatalom torkából az artikulálatlan magabiztosság, miközben a vajdasági magyar munkás elmereng kisebbségi sorsán, s azon, hol van már az a munkásosztály, amely most, amikor az osztály nevében való irányítást az osztály hatalmával való irányításnak kellene felváltania, nincs már ott a hatalomban, s nincsenek ott a kérdezők sem, akik gyanakodnak (GOLUBOVIĆ, 1976; VUSKOVIC, 1976), sem az értelmiség, mely a kisebbségi tudatosság élesztője, őrizője, támasza lehetne, de amely fölöslegességét és a „gúzsbakötött táncolás” kisszerű, belterjes örömet éli át inkább, „légüres térben” (JUHÁSZ G. 1969; BORI I. 1973; BURÁNYI N.—SZELI I. 1981; MIRNICS K. 1968, 1970). A jugoszláviai magyar irodalmat úgy vélik tájegységi közösségi kultúra részének, hogy az író tábor maga is „kozmpolitikára” és „tájleírókra” szakad, amúgy teljesen érvénytelenül, hisz köteteket Magyarországon vagy Párizsban többen olvassák, mint a nemzetiségi kisebbség körében. A politikai szerepet vállaló irodalom és tudomány konfliktusai (Praxis-csoport betiltása, az Új Symposion időnkénti keményebb cenzúrázása, igazgatási vagy pártügyletekké transzformált szubkulturális témák) nem a szuverén kultúra jelenlétéről, nem a kisebbségi jogelvek széles körű alkalmazásáról árulkodnak, bár ennek minden kellemes látszata megképződik a megnyeségi mutatókban (pl. az újvidéki FORUM kiadó példányszámaiban, választékában, a Horvátországi Magyarok Egyesületének kiadványaiban, a tájegységi kulturális centrumok napi- vagy hetilapjainak példányszámaiban stb.), hanem arról az egyszerű tényről, hogy a jugoszláviai magyar nemzetiség sorsa csak árnyalatokkal különb, mint a Szlovákiában vagy Romániában élő magyaroké, csupán több „öngazgatási”, „kisebbségvédelmi”, „nemzetiségpolitikai” szlogen veszi körül, mint amazokat. Ennek egyik okát abban látom, hogy másutt a világon sem véglegesen és optimálisan megoldott a nemzetiségi-etnikai kérdések tömege,⁹ másik okát pedig a szocialisztikus rendszerek kirakatpolitikájában nevezném meg, amelybe belefér egy impozáns méretű nemzetközi konfe-

renca a kisebbségekről, belefér egy tájház egy pusztulásra ítélt faluban, de nem fér bele, hogy anyatejfel szívjon magába minden gyermek anyaországi kultúrát, öntudatot, életerőt, jogképességet. Márpedig ez az, ami a többnyelvű kiadványok, a kétnyelvű falutáblák és a területi iskolák mögül, a jugoszláviai magyarság kisebbségi sorsa mögül igazából hiányzik.

Mindez persze csupán „élményanyag”, másfélszáz vagy kétszáz vékonyabb-vaskosabb publikáció jelentésháttere. Bizonyosabbat tudni csupán empirikus kutatással, résztvevő megfigyeléssel, folyamatos jelenléttel lehetne.

1987. december

JEGYZETEK

1. A tanulmány eredetileg az OSZK Magyarságkutató Csoportjának készült, s része egy nagyobb, a kelet-európai urbanizálódás sajátosságait föltérképező kutatásnak. Emiatt belső hangsúlyai inkább a városias létmódot, mentalitást, közérzetet vették alapul, s nem ölelik föl a területi folyamatok, a térhasználat, a földrajzi tagoltság, a kommunikációs viszonyok számos kérdéskörét.

2. A dolgozatot kiegészítő bibliográfia is jelzi, hogy a magyar nemzetiség problematikáját elsősorban a hatvanas—hetvenes évek kritikusabb, kisebbségi kérdéseket és sérelmeket karakteresebben jelző szakirodalma alapján fogalmazom meg. A nyolcvanas esztendőek mind a kisebbségi létszamarányok, mind a válsággazdaság közepette növekvő életszínvonal- és életminőség-gondok tekintetében eltérőek az előző évtizedektől, azonban a háború utáni korszak tendenciáját lényegesen nem módosítják.

3. Az elérhető vagy nyilvánosság elé bocsátott szakmunkák e dolgozat vállalt témájához csupán változatos adalékokat adtak, s tudomásom szerint ez az első ilyen tárgyú másodelemzés, amely nyilván nem mentes a valóságfolyamatok szűkebb spektrumú tájolásától, de nem zárja ki további, árnyaltabb kutatások eltérő következtetéseit. A jugoszláviai szerzők vagy kutatók így természetesen nem „felelősek” az általam kritikai módon fölhasznált irodalom másként értelmezéséért. Szándékos ezért tőlem az is, hogy kevésbé a frissebb, vitának még ki nem tett publikációkat használtam, inkább a korábbi, nyilvánosság elé engedett tanulmányokból építkezem.

4. A közölt, hivatkozott adatok pontosságáért a szerzőket, illetve forrásaikat terheli felelősség. Kutatásom során arra a következtetésre kellett jutnom, hogy rendkívül sokféle adat forog közkezen, így ezek hitelességéért lényegében senki sem adhat garanciákat. Két különböző felmérés között történt változások csupán kalkulatív mutathatók ki, de a jugoszláviai és a magyar statisztikai felvételek nem egyeztetett módszerei olykor három—három és félszeres differenciákat is jelenthetnek, így megfellebbezhetetlenül egzakttá adatokat nem adhatok.

5. Az 1984-es adatok szerint az összlakosság száma: 22 960 000, ebből nemzeti-ségi: szerb 36%, horvát 20%, bosnyák 9%, szlovén 8%, albán 8%, macedón 6%, montenegrói 2%, magyar 2%. Forrás: Baló—Lipovecz: Tények könyve '88. Móra Kiadó, 1987. 308. p.

Az adatok eltérő voltának illusztrálására csupán néhány példa:

Rehák László az 1961. március 31-i népszámlálási adatok alapján közli: a JK SZ nemzeti-ségeinek fele nemzeti kisebbség lakta községekben él (1 906 376 lakos). A Vajdaságban 248 476 magyar él olyan községben, ahol többségben van (a V. A. T. összes magyar nemzetiségű polgárainak száma 442 560), és a JSZSZK magyar állampolgárainak létszáma 504 389 fő. A V. A. T. szerb lakosságának aránya 80,5% a

szerbek lakta, szerb többségű községekben (= 822 825 fő). Lásd Rehák L. felszólalását in: A NEMZETEK KÖZÖTTI VISZONY... 54—67. p. (Forum, 1969).

Varga Domokos 1970-ben (Rehák Híd-beli cikkére hivatkozva, 1970/7—8. sz.) „a legutóbbi népszámlálás szerint a Vajdaság lakosságának 64,4%-át tették ki a szerbek, horvátok, crnogoraiak, 23,8%-át a magyarok. ... Egész Jugoszláviában kerekén félmilliónyian vallották magukat magyarnak, ez a szám az összlakosság 2,5%-át teszi ki” — írja. Lásd VARGA D. = Valóság, 1970/12. 77. p.

Pénovác Antal vajdasági magyar néprajzi kalauzolásában (Forum, 1979. 5. p.) közli: „Vajdaság közel kétmillió lakosa közül csaknem félmillió a magyar”, az 1971-es összeírás szerint 1 952 533 lakosból 423 866 fő.

Kocsis Károly a belgrádi Statisztikai Hivatal adataira támaszkodva 2 035 000 főben számolja Vajdaság összlakosságát (1981-es felvétel adata), 19%-ban jelzi a magyar nemzetiség arányát (KOC SIS K. 1985. 431. p.).

Gyapay Dénes 1987 karácsonyán (az 1981-es adatokra hivatkozva) 1,1 millióra teszi a vajdasági szerbek, 385 356 főre a vajdasági magyarok lélekszámát (GYAPAY 1987. 5. p.).

Székely András Bertalan az 1981-es népszámlálás adatára hivatkozva 9496 magyar nemzetiségű szlovéniai lakosról tud, „ez Szlovénia lakosságának mintegy fél százalékát teszi ki”. „A különböző nemzetiségek Jugoszlávia összlakosságának (1982. december 31-én 22 740 000) mintegy 20 százalékát teszik ki.” (SZÉKELY A. B. 1984. 163. p.)

Az eltérő adatok, a becslések és a százalékosra kerekített arányok nem teszik pontosíthatóvá a valódi magyarságszámot, a statisztikai felvételek eltérő adatai pedig egyenest zavaróak. Kétségtelenül számolni kell a magyar kisebbség arányának csökkenésével, a nemzetiségnek minősítések és az önbesorolások különbségeivel, a sajtóhibákkal és adatmanipulációkkal is, nem utolsósorban pedig avval, hogy a reprezentativitásra törekvő közlések, forrás nélküli hivatkozások és különböző sajtóközlemények más-más célból közölnek adatokat.

Kovács Teréz cikkemről írott lektori véleménye szerint az 1961-ben számlált magyarság valóban több volt félmilliónál, az 1981-es népszámlálás szerint kb. 430 000 maradt, vagyis százezerrel csökkent, a Vajdaságban pedig ekkor 370—380 ezren vallották magukat magyarnak, vagyis 1961 és 1981 között minden ötödik magyar „eltűnt”, s emögött a városi lakosság növekedése, asszimilálódása, a születésszám-csökkenés, a nemzetiségi iskolák megszüntetése, a középiskolák 1974-es reformja, a vegyes házasságok számának megnövekedése és a „jugoszlávnak” nevezett népességkategória bevezetése egyaránt magyarázatként állhat.

6. Kovács Teréz említett szakvéleménye szerint Jugoszláviában az átlagosan megművelhető földterület 83—85%-a van magánkézben, a Vajdaságban pedig ez jóval az átlag alatt van, maximum 60%.

7. Kovács Teréz szerint a hetvenes években a jugoszláviai lakosság jó kétharmada élt falun, a városi lakosság 27%-ot tett ki. A Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1985-ös kötete Jugoszlávia 22,80 milliós lakosságának területi népességeloszlását 43%-ra (városi) és 57%-ra (falusi) teszi.

8. Az urbanizáció térfolyamatait nemzetközi kutatás keretében, összehasonlító adatokkal hozza az ÉVM—VÁTI kiadásában megjelent (Gálik Lászlóné szerk.) Az urbanizáció Európában c. kötet (1981).

9. A nyugat-európai helyzethez lásd Joó Rudolf: Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság. Kossuth Kiadó, 1984., valamint Joó Rudolf: Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában (Gondolat K. 1988) c. alapmunkáit.

Végezetül: a dolgozat hivatkozási anyagában — elsősorban terjedelmi okok miatt — nem volt mód pontos oldalszám-megjelöléssel élni. A hivatkozott irodalom ismerői azonban egyértelműen „dekódolhatják” a vonatkozó szövegrészeket. Természetesen tartom, hogy a jugoszláviai magyarság körében vagy a nyugati kutatók körében nem egyformán értelmezik a létező szakirodalmat — ilyen szempontból a magam „kényelmes kívülállása” előnyös helyzet is lehetne. Dolgozatom célja a le-

hetséges továbbgondolás, az értelmezések találkoztatása volt (vagy lehetne), s ha ebben a saját olvasatom, szubjektív nézőpontom inkább akadályokat, mint kapunyitást jelentene — magam bánnám legjobban.

HIVATKOZOTT ÉS FÖLHASZNÁLT IRODALOM

- Anyanyelv — „államnyelv”. 1976. Szabadka. 111—123, 159—198. p.
- A. SAJTI Enikő (1978) A nemzeti-nemzetiségi kérdés a szocialista Jugoszláviában. = Tiszatáj, 21. sz. 55—56. p.
- ADÁM Antal (1972) A különböző fokozatú állami szervek közötti együttműködési kapcsolatok az NDK-ban, valamint a társadalmi megállapodás és az öngazgatási egyezmény jellemzői Jugoszláviában. In: (Pálné dr. Kovács Ilona szerk.) Dolgozatok a területi irányítás igazgatási eszközrendszeréről, 6. MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs. 80—89. p.
- ÁGOSTON András (1969) Az alkotmánymódosítás — a nemzetiségek új lehetőségei. = Új Symposion, 45. sz. 22—23. p. (Ugyanő még Új Symposion 48—49., 54., 55. sz.)
- ÁGOSTON Mihály (1969) Nyelvi egyenjogúság és többnyelvűség. = Új Symposion, 50. sz. 21—23. p.
- BARANYAI Júlia (1976) Vízbe vesző nyomokon. Fejezetek a Drávaszög történetéből. Forum, Újvidék.
- BÁRCZAY Gyula—Oskar SAKRAUSKY—VASS György (1973) Nemzetiségi kisebbség — kisebbségi egyház. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern. 44 p.
- BERKES Eszter (1973) A szlavóniai magyar népsziget tánc hagyományai. = Léttünk, III. évf. 6. sz. 75—106. p.
- BESZÉDES Valéria (1984) Egy Duna menti műemlék jellegű falu. = Műemlékvédelem, XXVIII. évf. 2. sz. 117—126. p. (Ugyanitt több más vajdasági, bácskai vonatkozású cikk.)
- BIACSI Antal (1969) Ez a halál nem magánügy. — Öngyilkosságok Szabadkán. = Híd, 3. sz.
- BODROGVÁRI Ferenc (1980) Az öngazgatás filozófiája. = Magyar Szó, Újvidék. Jan. 28. szám.
- BÓNA Júlia—NIKOLITY, Rajko—NOVAK, Vilko (1956) Magyar néprajzi irodalom Jugoszláviában 1945—1955. Index Ethnographicus I. 134—142. p.
- BORI Imre (1973) Irodalmi hagyományaink. Kilenc évszázad írásaiból. Forum, Újvidék. 5—17. p.
- BORI Imre (1982) A jugoszláviai magyar folklórkutatás eredményei és szerepe a jugoszláviai magyarok kultúrájában. Artes Populares 8. ELTE BTK, Bp. 202—216. p.; valamint in: Jung Károly, 1983 (l. ott).
- BORUS Rózsa (1981) Topolya népszokásai. Hungarológiai Intézet, Újvidék.
- BOSNYÁK István (1967) Nemzeti mítosz és „Rehák-ügy”. = Új Symposion, 24—25. sz. 44—45. p.
- BOSNYÁK István (1967/b) Kiskorú közönség, vagy a közönség kiskorúsítása. = Új Symposion, 29—30. sz. 30—31. p.
- BOSNYÁK István (1968) Nemzetiségi monológ. = Új Symposion, 35. sz. 4. p.
- BURÁNYI Nándor (1981) Tudomány és közélet. Beszélgetés a 60 éves Szeli István akadémikussal. = Híd, szeptember, 1011—1021. p.
- BURKS, R. V. (1961) The Dynamics of Communism in Eastern Europe, Princeton, University Press. 188. p.
- CIJAN, Rafael (1969) Hozzászólás. In: A nemzetek közötti viszony... (lásd ott), Forum, Újvidék, 175. p.

- CSÁKY SÖRÖS PIROSKA (1973) A jugoszláviai magyar könyv. 1945—1970. Forum, Újvidék.
- CSOLÁKOVICS, Rodolyub (1950) A nemzeti kérdés rendezése Jugoszláviában (Körünk kérdései, 30. füzet). Testvériség—Egység Könyvkiadó Vállalat, Novi Sad, 52 p.
- ČURČIĆ, Slobodan (1981) Vajdaság népességváltozása az utóbbi évszázadban. = Létünk, XI. évf. 2. sz. 306—326. p.
- DÁVID András (1968) Nemzetiségi iskolarendszerünk színe és visszája. = Új Symposion, 39—40. sz. 37—39. p.
- DENNISON, I. Rusinov (1974) Yugoslavia's Return to Leninism: Notes on the Tenth Party Congress of the Yugoslav League of Communists, Southeast Europe Series, Vol. XXI. No. 1.
- DORDEVIĆ, Jovan (1981) A kisebbségek helyzete és védelme Jugoszlávia alkotmányos és politikai rendszerében. = Létünk, XI. évf. 2. sz. 255—263. p.
- DRUŠKOVIĆ, Drago (1975) Nationality Relations in Yugoslavia. In: Papers of the Ljubljana Seminar. New York. 91—96. p.
- DUMONT, René (1970) Types of Rural Economy. London. 446—467. p.
- DURIĆ, Vojislav (1968) Prilog sociologiji stanovanja savremenog vojvodanskog sela. = Zbornik za društvenenori ke Matice srpske. 49. sz.
- DURIĆ, Vojislav (1971) A lakás mint társadalmi jelenség és a lakásszociológiai kutatások sajátosságai. In: (Szelényi Iván szerk.) A szocialista városok és a szociológia. Kossuth. 295—331. p.
- E. FEHÉR Pál (1981) Nyilatkozik: Fehér Kálmán (Forum Könyvkiadó). = Kritika, 5. sz. 6—7. p.
- Az egyenjogú nyelvhasználatról szóló újvidéki tanácskozás felszólalásai. (1979. febr. 26—27.) = Létünk, 1980. (X. évf.) 1. sz. 129—190. p.
- ÉGETŐ Melinda (1974) Zenta környéki szállások. In: A paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században. III. Tanyák. Szolnok.
- FEKETE J. József (1980) Gondolatok az urbánus temető körül. = Új Symposion, XVI. évf. 186. sz. 341—343. p.
- FILIPOVIĆ, Miljenko S. (1968) A magyarok az észak-boszniai és az észak-szerbiai néphagyományban. = Műveltség és hagyomány, X. 37—54. p.
- FRIGANOVIĆ, M. (1970) Commuting in Croatia as an index of the Socio-Economic Mobility of population. = Geographical Papers, Zagreb. 95—103. p.
- FÜR Lajos (1982) Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások. = Valóság, 1. sz. 34—46. p.
- FÜR Lajos (1986) A magyar tudományművelés Jugoszláviában. = EF-lapok, 9—10. sz. KISZ KB EFTT. Bp. 42—48. p.
- (GÁLIK Lászlóné szerk.) (1981) Az urbanizáció Európában. ÉVM—VÁTI, Bp. Településfejlesztési Közlemények, 12. szám, 64 p.
- GARAI László (1971) Egy magyar nyelvű egyetemista lap szükségességéről. = Új Symposion, 76. sz., hátsó borító.
- GEROLD László (1967) Haldokló kisvárosi kultúra (Versec). = Új Symposion, 29—30. sz. 26—29. p.
- GEROLD László (1970) Rólunk vallanak. (Értelmiség-szociológiai vizsgálat.) Forum, Újvidék. 277. p.
- GOLUBOVIĆ, Zagorka (1969) The Trends and Dilemmas of Yugoslav Sociology. = Praxis, 3—4. sz.
- GOLUBOVIĆ, Zagorka (1976) A szociológus a jugoszláv társadalomban. = Europäische Rundschau, Wien, 1. sz. (Magyarul: MTI Elméleti Cikk, VI. évf. 19. sz. 35—43. p.)
- GRANASZTÓI PÁL (1982) Városfejlődés, infrastruktúra Magyarországon a dualizmus korában. In: Építészet, városépítés, társadalom. Akadémiai K. 170 p.

- GUNDA Béla (1974) *Folklore-gyűjtés a Szerémségben*. Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei VI. 19—20, 53—68. p., valamint ir: Jung Károly, 1983., 64—77. p.
- GYAPAY Dénes (1987) (Magyarnak lenni) Jugoszláviában. = Magyar Hírlap, Melléklet. XII. 24. 5—6. p.
- GYÖRE KÁROLY (1979) Vajdaság városhálózatában történt változások az 1953—1971 közötti időszakban. Nemzetiségi földrajzi tudományos ülészak, Pécs.
- HAJÓS Ferenc (1983) Magyarok a Szlovén Szocialista Köztársaságban. = Valóság, 1. sz.
- HAWRYLYSHYN, O. (1977) Yugoslav Development and Rural Urban Migration: the Evidence of the 1961 Census. In: (Brown, A. A. — Neuberger, E. szerk.) *Integral Migration: a Comparative Perspective*. Academic Presse, 329—345. p.
- HEGEDŰS Miklós (1973) Gazdasági fejlődés és az urbanizáció. Akadémiai, 73—114. p.
- HERNÁDI Miklós (1970) Jegyzetek a Vajdaság új regényirodalmáról. = Valóság, 12. sz. 79—83. p.
- HÓDI Éva (1986) A nemzeti önismeret új útjai. A jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás kialakulása. = Valóság, 2. sz. 76—85. p.
- HOFFMANN, G. W.—HATCHETT, R. L. (1977) The Impact of Regional Development Policy on Population Distribution in Yugoslavia and Bulgaria. In: *Population and Migration Trends in Eastern Europe*. Wetview Press, Boulder (Colorado). 99—124. p.
- HORNYIK Miklós (1981) Interjú Végel Lászlóval (1968). In: *Szabálytalan napló*. Forum, Újvidék. 130—134. p.
- A JKSZ Központi Vezetősége Végrehajtó Bizottsága határozatai a nemzeti kisebbség kérdéseiről (1959. márc. 24.) = Új Symposion, 24—25. sz. 1967. 39—43. p.
- JÓNÁS István (1986) Nemzetisége: magyar. Adalékok a szlovéniai magyarság életéhez. = EF-lapok, 3. sz. KISZ KB EFTT, Bp. 38—39. p.
- JOÓ Rudolf (1984/a) Nemzetiségi kérdés — kisebbségi egyenjogúság napjainkban. In: *Együtt a nemzetiségekkel*. Kossuth Kiadó. 140—146. p.
- JOÓ Rudolf (1984/b) Nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság alkotmányos alapjainak létrejötte: A több nemzetiségű Jugoszlávia föderatív felépítésének kialakulása és a nemzetiségi egyenjogúság fejlődése az 1974-es alkotmányig. In: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Kossuth K. 124—134. p.
- JOVANOV, Neca (1981) A szocialista államnak az időszerű jugoszláv társadalomban jelentkező problémái. = *Létünk*, XI. évf. 1. sz. 32—57. p.
- JUHÁSZ Géza (1969) Folyóiratszemle. = Magyar Szó, XXVI. évf. 350. sz. dec. 21. 14. p.
- JUNG Károly (1978) Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Forum, Újvidék. 329 p.
- JUNG Károly szerk. (1983) Jugoszláviai magyar folklór. Hungarológiai Intézet, Újvidék. *Értekezések, monográfiák*, 3. 350 p.
- KALAPIS Zoltán (1979) *Bánát könyve*. Ríportok. Forum, Újvidék. 259 p.
- KAMENETSKY, Ihor (1961) *Secret nazi plans for Eastern Europe*. Bookman Associates, New York.
- KARDELJ, Edvard (1977) A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai. Forum, Újvidék. 106. p.
- KATONA Imre (1984) Magyar folklórkutatás Jugoszláviában. = *Forrás*, XVI. évf. 11. sz. 44—47. p.
- KATONA Imre (1981) A kubikolás nemzetközivé válása Jugoszláviában. = *Forrás*, 7. sz. 28—34. p.
- KATONA Imre (1983) Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában. = *Forrás*, XV. évf. 10. sz. 75—89. p.

- KATONA Pál (1963) Jugoszlávia népeire és nemzetiségeire, valamint Magyarország határ menti vármegyéire vonatkozó néprajzi írásoknak mutatója. (Kézirat.) Hungarológiai Intézet.
- KING, Robert R. (1973) *Minorities under communism: nationalities as a Source of Tension Among Balkan Communist States.* Cambridge, Harvard University Press.
- KLEIN, George—KLEIN, Patricia (1981) *Nationalismus, Ideology. The Pivot of Yugoslav Politics.* In: (Klein, G.—Reban, M. J. szerk.) *The Politics of Ethnicity in Eastern Europe. The East European Monographs, No XCIII.* Boulder Distributed by Columbia University Press, New York. 247—279. p.
- KOCSIS Károly (1983) A Vajdaság nemzetiségi képének száz éve (1881—1981). = *Területi Kutatások, 6.* MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Bp. 60—76. p.
- KOCSIS Károly (1985) Migrációs folyamatok a Vajdaságban a második világháború után. = *Földrajzi Értesítő, XXXIV. évf. 4. sz.* 431—454. p.
- KOROSIC, Marjan (1987) A gazdasági nehézségek leküzdése. = *HVG, jugoszláv melléklet, február 28.* 19—20. p.
- KÓSA László (1972/a) Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában. Néprajzi és településtörténeti áttekintés. *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei IV.* 11—12. sz. 5—24. p. valamint ld. JUNG K. 1983. 21—40. p.
- KÓSA László (1972/b) Zenta bácskai mezőváros néprajzi képe. = *Létünk, II. évf. 3—4. sz.* 139—151. p.
- KOSIŃSKI, L. (1964) *Migrations of Populations in East-Central Europe from 1939—1955.* = *Geografica Polonica, 123—131. p.*
- KOVÁCS Endre (1982) *Dorosló hiedelemvilága.* Forum, Újvidék. 327 p.
- KOVÁCS Teréz (1973) A tanyak társadalmi folyamatai egy bácskai községben — Becsén. = *Létünk, III. évf. 6. sz.* 33—49. p.
- KOVÁCS Teréz (1976) A tanyak társadalmi struktúrái egy bácskai községben — Becsén. = *Létünk, VI. évf. 1. sz.* 50—71. p.
- KOVÁCS Teréz (1978) A vajdasági magyar fiatalok életmódjának szociológiai felmérése. = *Új Symposion, XIV. évf. 168. sz.* 437—449. p.
- KOVÁCS Teréz (1981) A fiatalok szabad ideje Vajdaságban. = *Létünk, XI. évf. 1. sz.* 79—89. p.
- KOVÁCS Teréz (1983) A szociológia kialakulása és fejlődése Jugoszláviában. = *Szociológia, 4. sz.* 457—463. p.
- KOVÁCS Teréz (1986) A tanyavilág társadalmi-gazdasági és életmódbeli változásai 1953 és 1983 között. (Becse). = *Létünk, XVI. évf. 2. sz.* 266—274. p.
- KÖRMÖCI Erzsébet—SZABÓ Jolán (1974) *Halotti szokások Zentán. 2.* Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, VI. 19—20., 159—172. p.
- KÓVÁGÓ László (1987) Jugoszlávia története a második világháború után (1944—1980). *ELTE BTK, jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp.* 44 p.
- KREMENŠEK, Slavko (1970) *Ljubljanskogo naselje zelena jama kot etnološki problem.* Ljubljana.
- KREMENŠEK, Slavko (1979) *Suburban Villagers. A Slovenian Case Study. Program in Soviet and East European Studies.* = *Occasional Papers, Series No 2.* Amherst, Mass.
- KROPUSEK, T. (1972) *Társadalmi egyenlőtlenségek a szocializmusban.* Belgrád.
- LAKI László (1981) *Kisiparosok ipari környezetbe való beilleszkedésének nehézségei.* = *Létünk, XI. évf. 1. sz.* 92—105. p.
- LŐRINCZ Péter (1968) *A nemzetiségi kérdés és új tudományos intézeteink.* = *Új Symposion, 36. sz.* 27—28. p.
- MAJTÉNYI András (1967) *A jugoszláv értelmiség eredete, eredményei és perspektívái.* Tanulmányvázlat. = *Új Symposion, 22. sz.* 25—26. p.
- MÁRKUS Gyula (1987) *Váltóláz.* = *HVG, szeptember 5.* 11—13. p.
- MATUSKA Márton (1983) *Költözködünk.* = *Magyar Szó, XC. évf. 235. sz.* 11—13 p.

- MELVINGER, Zlatko (1969) A vajdasági területi iskolák eddigi fejlődésének néhány jellegzetessége. In: A nemzetek közötti viszony... Forum, Újvidék. 127—145. p.
- MERKI Ferenc (1981) A horvátországi magyar tannyelvű iskolák helyzetéről. = Híd, október, 1269—1271. p.
- MEZEI István (1969) A nemzeti egyenjogúság regionális gazdasági tényezői a Vajdaságban. In: A nemzetek közötti viszony... Forum, Újvidék. 49—51. p.
- MILANOVIĆ, Branislav (1986) A mezőgazdaság magánszektorának fejlődési lehetőségei Vajdaságban. = Létünk, XVI. évf. 2. sz. 227—245. p.
- Minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique. Paris, 1946.
- MIRNICS Károly (1967) Vajdasági visszas viszonyok. = Új Symposion, 28. sz. 25. p.
- MIRNICS Károly (1968) A könyv a vajdasági magyar nemzetiség életében. = Új Symposion, 34. sz. 27—28. p.
- MIRNICS Károly (1970/a) Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. = Demográfia, 3. sz.
- MIRNICS Károly (1970/b) A jugoszláviai magyar diaszpóráról. = Üzenet, 12. sz. 440—447. p.
- MIRNICS Károly (1970/c) Vajdaság sorsa a nemzetiségek sorsa. = Híd, 7—8. sz.
- MITA, Miljkovic (1949) A kisebbségek helyzete a Szerb Köztársaságban. (Korunk kérdései, 12. füzet.) Subotica, 29 p.
- MLINÁR, Zdravko (1971) A bevándorlók baráti kapcsolatai Velenjében. In: (Szelényi Iván szerk.) A szocialista városok és a szociológia. Kossuth K. 220—245. p.
- MUKICSNÉ KOZÁR Mária (1984) Szlovén vidék. Ljubljana — Szombathely.
- MUSIL, Jiri—LINK, Jiri (1973) A szocialista országok urbanizációjának néhány jellegzetessége. = Szociológia, 4. sz. 586—604. p.
- NAGY László (1981) A felnőttképzés problémái Szabadkán. = Létünk, XI. évf. 1. sz. 121—125. p.
- A NEMZETEK KÖZÖTTI VISZONY időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban. Konferencia és vita. Forum, Újvidék, 1969. 178. p.
- OPPOSITION in Eastern Europe. (1979) Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- OVSEĆ, Damjan (1979) Oris družabnega življanja v Ljubljani od začetka XX. stoletnaja do II. svetovne vojne. Ljubljana.
- OVSEĆ, Damjan (1980) Kratak pregled Ljubljanskih kavarn od začetkov do danasnjih dni. Glasnik, SED, 20. 167—173. p.
- OVSEĆ, Damjan (1980) The Meaning of Urban Space in Ljubljana in the Past and Today. An Interdisciplinary Ethnological Interpretation. Glasnik, SED, 20. 157—159. p.
- (PASTYIK László szerk.) (1969) A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. Bibliográfiai Füzetek 1—16. Hungarológiai Intézet.
- PASTYIK László (1970) A Híd kontra Új Symposion. = Új Symposion, 62. sz. 14. p.
- PASTYIK László (1970) Öngaz(ol)gatás. = Új Symposion, 60—61. sz. 11. p.
- PASTYIK László (szerk.) (1977) Tenyerenen a síkság. A vajdasági nemzetiségek irodalmának antológiája. Tartományi Tankönyvkiadó Intézet. 129—130. p.
- PEARSON, Raymond (1983) National Minorities in Eastern Europe 1848—1945. London, The Macmillan Press CTD, 249. p.
- PENAVIN Olga (1950—51) A szlavóniai sziget-magyarság. = Híd, 795—801, 895—901, 62—69. p.
- PENAVIN Olga (1966) A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza. Bp. Akadémiai.
- PENAVIN Olga (1973) Szlavóniai hétköznapiak. Forum.
- PENAVIN Olga (1976) A népi tudás, a népi hagyományok gyűjtése a felszabadulás után a jugoszláviai magyarság körében. Békéscsaba, II. Nemzetiségkutató konferencia, 326—340. p.
- PENAVIN Olga (1979) Szlavóniai magyarok. = Üzenet, IX. évf. 671—673. p.

- PENAVIN Olga (1981) A nagycsalád-szervezet Szlavóniában (Kórógyon). Forum, Újvidék. 224 p.
- PÉNOVÁCS Antal (1979) Vajdasági magyar néprajzi kalauz. Forum, Újvidék.
- PETKOVICS Kálmán (1963) A város árnyékában. = Híd, XXVII. 933—947. p.
- PIVOVAROV, J. L. (1972) A népesség városiasodása és vándorlása az európai szocialista országokban. = Földrajzi Értesítő, XXI. évf. 2—3. sz. 227—236. p.
- POPOVIĆ, Dusan (1969) A nemzetiségi nyelvek egyenjogúságáról. In: A nemzetek közötti viszony..., 111—125. p.
- RÁCZ Attila (1964) A városok jogi helyzete az európai szocialista országokban. = Állam és Igazgatás, XIV. évf. 4. sz. 335—348. p.
- RADOVANOVIĆ, Mileta (1969) Elvetemült következtetés. = Új Symposion, 45. sz. 20—21. p.
- RADOVANOVIĆ, Miljana (1981) A vajdasági ruszinok etnológiai tanulmányozásának problémái a mai interetnikus feltételek között. In: A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai, 1. köt. Békéscsaba—Bp. 197—202. p.
- RAJCSÁN István (1981) A Szocialista Szövetség, az öngazgatási érdekek pluralizmusa, valamint a tömegtájékoztatási eszközök szerepe és fejlődése Kardelj gondolatainak tükrében. = Létünk, XI. évf. 1. sz. 7—17. p.
- RAJKOVIĆ, Zorica (1976) Spomen-obilježja zrtvama prometnin nesreca. = Narodna Umjetnost, XIII. évf. 27—56. p.
- RAJKOVIĆ, Zorica (1978) Danasnji djecji folkloristrazivanje u Zagrebu. = Narodna Umjetnost, XV. évf. 37—96. p.
- REHÁK László (1963) A vajdasági nemzetiségek helyzete Jugoszlávia alkotmányos rendjében. = Híd, V. évf. 567—576. p.
- REHÁK László (1967/a) Kisebbségek Jugoszláviában. Jogi-politikai tanulmány. Forum. 504. p. (Bibliográfia 455—491. p.)
- REHÁK László (1967/b) Nemzeti érdek, regionális érdek és a nemzeti kisebbségek. = Új Symposion, 23. sz. 24—25. p.
- REHÁK László (1969) A Vajdaság Autonóm Tartomány lakossága nemzetiségi megoszlásának jellegzetességei. In: A nemzetek közötti viszony... Forum, Újvidék. 61—67. p.
- REHÁK László (1970) Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában. = Híd, 7—8. sz.
- REHÁK László (1979) Kisebbségtől a nemzetiségig. Tanulmányok. Forum, Újvidék. 267 p.
- REHÁK László (1980) A munkásosztály meghatározására vonatkozó társadalmilag elfogadott álláspontok Jugoszláviában. = Létünk, X. évf. 1. sz. 11—20. p.
- REHÁK László (1981) A helsinki okmányoknak a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) helyzetére vonatkozó rendelkezései... = Létünk, XI. évf. 2. sz. 280—285. p.
- REHÁK László (1982) Politikai rendszerünk időszerű kérdései. Forum, Újvidék.
- RIESMAN, Leonard (1973) Urbanizáció: a városfejlődés tipológiája. In: (Szelényi Iván szerk.) Városzociológia. KJK. 122—143. p.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1979) Istraživanje folkloru i kulturna praksa. = Narodna Umjetnost, XVI. 9—20. p.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1984) Zágrábi városi folklór. Ethnographia, 3. sz. 468. p.
- ROMIĆ, Desa (1969) A nemzeti egyenjogúság távlatai Vajdaság öngazgatású társadalmában. In: A nemzetek közötti viszony... Forum, Újvidék. 81—86. p.
- SAFFER Pál (1968) Könyvek és előítéletek. = Magyar Szó, XXV. évf. 89. sz. március 31. 21. p.
- SÁRFALVI, B. (1970) Recent population Movements in East European countries. Akadémiai K. Bp. 92 p.

- SÁROSI Károly (1968) Kell-e magyar pedagógiai főiskola? = Magyar Szó, XXV. évf. 128. sz. május 11.
- SHKRELI, Azem (1973) A nemzetiségi kultúra helye... = Magyar Szó, XXX. évf. 303. sz. november 3. 11. p.
- SHOUP, Paul (1968) Communism and the Yugoslav National Question. New York, Columbia University Press. 268. p.
- SJOBERG, Gideon (1973) A preindusztriális város. In: (Szelényi Iván szerk.) Városszociológia. KJK. 108—121. p.
- (STANOJEVIĆ, S. szerk.) (1979) Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány az adatok tükrében. Tartományi Tájékoztatási Titkárság, Újvidék. 88 p.
- STEPANOVIĆ, Predrag (1986) A „valóságos próza” mint a mai szerb irodalom egyik jellemző iránya. = Tiszatáj, XC. évf. 5. sz. 54—61. p.
- SZ. A. (1969) Kevés figyelmet szentelnek a falu szociális állapotának. = Magyar Szó, XXVI. évf. 42. sz. február 13. 3. p.
- SZÉKELY András Bertalan (1984) Nemzetiségi jogok és megvalósulásuk Szlovéniában. = Világosság, XXV. évf. 3. sz. 163—169. p.
- SZÉKELY Mária (1981) Föld-föld... Gyűjtés a Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyományából. Apatini Irodalmi Kör.
- SZEKERES László (1983) Középkori települések Északkelet-Bácskában. Forum-M. Ny. I. H. K., Újvidék. 6—73. p.
- SZELI István (1961) Zentai kiadványok bibliográfiája. = Híd, XXV. évf. 4. sz. 387—388. p.
- SZELI István (1973) Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom. = Magyar Szó, XXX. évf. 205. sz. júl. 28. 11. p.
- SZELI István (1981/a) A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Kossuth K.
- SZELI István (1981/b) Történi történelem. Forum, Újvidék.
- SZINADINOVSKIJ, Jakim (1969) A nemzetek közötti viszonyok néhány vonatkozása Jugoszláviában a munka szerinti díjazás elvének következetes alkalmazása keretében. In: A nemzetek közötti viszony... Forum, Újvidék. 89—95. p.
- SZKSZ Vajdaság Autonóm Tartományi Bizottság plénumának vitaanyagából. (1968) Válogatás. = Új Symposion, 35. sz. 31—33. p.
- (SZÖLLÖSY VÁGÓ László szerk.) (1980) Pályaválasztás — pályairányítás. Kerekasztal-beszélgetés. = Létünk, X. évf. 4—5. sz. 836—857. p.
- SZÜCS Imre (1971/a) Életünk tükröképe. = Magyar Szó, 358. sz. december 31. és 1972. január 1. 8. p.
- SZÜCS Imre (1971/b) A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelők Egyesülete munkájának kritikai vizsgálata. = Magyar Szó, 357. sz. december 30. 4. p., 20. p.
- THOMAS, C. (1979) Internal Migration in Yugoslavia 1961—1971. = Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, CXX. évf. 177—181. p.
- THOMKA Beáta (1970) Az Új Symposion 50 éve. Forum, Újvidék.
- THURZÓ Lajos (1945) Egy ébredő magyar parasztváros. = Híd, 22—28. p.
- TÓTH Ferenc (1973) Kérdőjelek helyett. = Magyar Szó, 46. sz. február 17. 13. p.
- TÓTH Ferenc (1981) A jugoszláviai magyar folklórkutatás eredményei és feladata. A II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferencia..., II. köt. 507—514. p.
- TRIPOLSKY Géza (1973) A Hungarológiai Intézet folklórszemináriuma. = Létünk, 2—3. sz. 203—206. p.
- TUCAKOVIĆ, Zurica (1971) A közös kincs. = Kommunista, 171. sz. május 13. 4. p.
- URBÁN János (1973) Önigazgatás és írókongresszus. = Magyar Szó, 317. sz. november 17. 11. p.
- UTASI Csaba (1967) Ki a nacionalista? (A Rehák-ügyről.) = Új Symposion, 24—25. p., 40—44. p.
- UTASI Csaba (1972) Hízélgéstől a hitvallásig. = Új Symposion, 83. sz. 161—165. p.

- VÁRADY Tibor (1968) Vajdasági magyar társadalomtudomány. = Új Symposion, 44. sz. 7. p.
- VÁRADY Tibor (1971/a) Konkrét akció. = Új Symposion, 74. sz. 276. p.
- VÁRADY Tibor (1971/b) Vagy nem maga az élet...? Úti esszék. Újvidék, Symposion-könyvek 34.
- VARGA Domokos (1970) A jugoszláviai magyar nemzetiség jelenéről és jövőjéről. = Valóság, 12. sz. 77–79. p.
- VARGA Lajos (1971) Egység és idegenség. = Képes Ifjúság. 1219. sz. szeptember 15. 18–19. p.
- VARGA László (1969) Hozzászólás. In: A nemzetek közötti viszony... Forum, Újvidék. 163–167. p.
- VARGA László (1973) A művelődési öntevékenység új korszaka. = Magyar Szó, 324. sz. november 29. 15. p.
- VARSÁNYI, Julius (1982) Border is Fate. A Study of Mid-European Diffused Ethnic Minorities. Australian Carpathian Federation INC, Adelaide — Sydney. 139 p.
- VÉGEL László (1971) Értelmiség és öngazgatás. = Új Symposion, 69. sz. 3. p.
- VÉGEL László (1973) Kultúra és elitizmus. = Magyar Szó, 226. sz. augusztus 18. 11. p.
- VLAOVICS J. (1968) Az egyetemes magyarság. = Dolgozók, XXI. évf. 44. sz. november 1. 8. p.
- VODOPIJA, Milivoj (1976) Naturiranje ko rite de passage. = Narodna Umjetnost, XIII. évf. 77–92. p.
- VUJKOV, Savu (1987) Kölcsönös előnyök és gondok. = HVG, jugoszláv melléklet, február 28. 18–19. p.
- VUKOVICS Géza (1973) Az írók társadalmi szerepe. = Magyar Szó, 162. sz. június 15. 10. p.
- VUSKOVIC, Boris (1976) Társadalmi egyenlőtlenség Jugoszláviában. (= Vidik, Split, 1972–73.) = New Left Review, London. 95. sz. január–február. Magyarul megjelent: MTI Elméleti Cikk, VI. évf. 16. sz. 21–42. p.
- ZIHERL, Borisz (1945) Demokrácia a nemzetiségi kérdés megoldásában. Cikkek a Borbából. Budućnost Könyvkiadó Vállalat, Novi Sad. 20 p.
- ŽIVKOVIĆ, Miroslav (1971) Szegregáció városaink fejlődésében. In: (Szelényi Iván szerk.) A szocialista városok és a szociológia. Kossuth Kiadó, Bp. 149–181. p.
- ZSUFFA István (1976) Az urbanizáció hatása a közigazgatásra az európai szocialista országokban. = Állam és Igazgatás, XXVI. évf. 4. sz.

Most is aggódom...

SZÜRÖS MÁTYÁSSAL TEGNAPI KÜZDELMEKRŐL ÉS MAI KÉTSÉGEKRŐL

1.

(Kormányőrök segítenek és takarító néni buzgólkodik, hogy szobáját megtaláljam. Nem csak a tájékozatlanság bizonytalanít el, de a Hely, a Ház ihletettsége is. És az iránta, küzdelmei iránti tisztelet is. Alighogy megérkeztem Sepsiszentgyörgyről és Marosvásárhelyről, kéznyújtását én hat éve nem látott barátaim kézmelegével is viszonzom. Hajnalig tartó beszélgetésekben újra és újra visszatért: mennyi erőt jelentett mindennapjaikban, hogy immár nem csak barátok együttérzését tudhatták maguk mellett, hanem a Szürös Mátyás nevével jelzett külpolitika is számonkérő tekintettel figyelte sorsukat. Most, hogy elnöki hivatalában gyümölcslé és kávé mellett a történelmi időt bolygatjuk, a Balt Orient Expresszt még ne hagyjuk el! Püspökladányban negyedórát áll a vonat; Várad felől dízel húzta, s innen villanymozdony viszi tovább. Van időnk szemlélődni az állomáson, tehervonatok húznak Záhony felé, balra az első vágányon a szárnyvonal Pirooska szerelvénye, a Szeghalom felé tartó utasokat várja. Szürös Mátyás szülőháza: Püspökladány.)

— *Püspökladányban utak találkoznak. A történelem vonult át ezen a tájon — minden időkben. S ha a nép másként nem védhette magát, hát a sárrethi nádásokba bujdosott. Évszázadok óta katonák vonulnak Ladányon át. Hogyan látta gyermekként a történelem menetelését?*

— Apám olvasott, világot járt ember volt, ennek is köszönhető, hogy rálátással figyeltem az eseményeket. Püspökladányban, az Attila utcában, a kövesút mellett születtem. Élményt jelentett nekünk, gyerekeknek kimenni az utca sarkára, és figyelni a kövesúton történeteket. Ami a negyvenes években kiváltképp elevennek látszott.

— *Gondolom, a '40-es esztendő őszen különösen nagy vonulás mutatkozott...*

— Kérdése nyomán előjönnek bennem az emlékek; emlékszem arra, ahogyan a hadsereg énekelve masírozott, aztán a 40-es erdélyi bevonulásra. Gyermek és felnőttek kitódultak az útra és integettek, üdvözölték a katonákat. Hazafias megnyilatkozásnak mondhatom ezt. Mert az egyszerű emberekben nem élt gyűlölködés más népek, így a románok iránt sem. Egyszerűen örültek annak, hogy Erdély egy része ismét Magyarországhoz tartozik. De emlékszem a németek bevonulására is, 1944 márciusában. Megrázó volt. Épp ellenkező érzéseket váltott ki, mint az 1940-es. Az arcokon szomorúság és letörtség mutatkozott, megszállóként fogadták a németeket. Valóban úgy van, ahogy mondta, Püspökladányban utak találkoznak és vezetnek tovább, más-más irányba. Ott az Attila utcában már kigyerekként jól tudtuk, melyik visz Keletre, melyik a Balkánra és melyik tart nyugatra.

— *Az erdélyi menekültek feltűntek-e Ladányban?*

— Csak villanásokra emlékszem, és az erdélyi kenyér örömére. Ma sem felejttem. Apám és bátyám egy védelmi vonal erősítésén dolgoztak Erdélyben, s onnan hoztak kenyeret. Micsoda ajándék volt!

— *Román alakulatok érkeztek-e '44 őszén?*

— Igen. Már csak azért is jól emlékszem, mert apám huszárként fogságba esett az első világháborúban, és csak 1921-ben tért haza az orosz fogságból. Amikor '44-ben az orosz csapatok déli irányból még nem érték el Ladányt, így fohászzkodott: csak ne hogy románok jöjjenek! Nagy harcokcsicsata zajlott Debrecen, Kaba és Püspökladány térségében. A front ide-oda hullámozott: a szovjet csapatokat SS-alakulatok követték, s apámnak el kellett bújni, mert fogságban szerzett orosz tudását használta; majd eltűntek a németek, és az újabb menetben már románok is érkeztek...

— *Édesapja miért aggódott?*

— Mert ismerte őket 1919-ből. Emlékezett arra, hogyan bántak a magyarokkal, nagybátyámat is elhurcolták. Apám félelme beigazolódott. A következő történt: egy román tiszt bejött a lakásunkba, és elkezdett turkálni a szekrényekben, hogy mit vihetne el. Szerencsére betoppant egy szovjet tiszt, géppisztollyal a kezére ütött, és egyszerűen kizavarta. A románok loptak, betörték; amit tudtak, elvittek. Érthető, hogy az embereknek rossz benyomásuk volt róluk, bármennyire is „felszabadítóként” érkeztek. Háborúban persze a katonának hiába parancsolják meg a fegyelmezett magatartást, mindent nem lehet tiltani. Az orosz katonák is erőszakoskodtak országszerte, de Ladányban érdekes eset történt. A városparancsnok, akit egyszerűen kiskapitánynak neveztek, önhatalmúlag összeszedette azokat, akik erőszakoskodtak, és kivégeztette őket. Egyszer csak leszállt egy repülőgép, és elvitték a kiskapitányt. Megsokallták a szigorát.

— *Egy hajdúböszörményi beszélgetésben Székelyhidí Agostonnal, osztálytársával felidézve a gimnáziumi éveket, Nagy Jenő tanár úr gondoskodását említette. Téli napokra viharkabátjával ajándékozta meg. Jelképes erejűnek is érthetjük a tanár úr gesztusát?*

— Nagy Jenő nevelőtanár volt a kollégiumban, és a gimnáziumban is tanított. Erdélyből érkezett. Keveset beszélgettünk, csak időnként nyílt meg. Láttam, hogy nekem nincs télikabátom, egyszerű ballonban jártam, pedig hideg szelek fújtak. Egy alkalommal azt mondta: amikor erős szél fúj, mégiscsak jobb egy viharkabát. Talán rokonszenvezett velem. Mindenesetre az idő távolából úgy érzem, hogy gesztusával együvé tartozásunkat is kifejezte. A kiváló böszörményi tanárokról gondolva, nem emlékszem olyasmire, ami a magyarság összetartozásának ennyire jelképes és érzelmdús megnyilatkozásaként is értelmezhető lett volna.

— *Egy 1946-os választási beszédben hangzott el: hazánk semmilyen körülmények között sem feledkezhet meg a határainkon kívül élő magyarságról. Kádár János vélekedett így az újpesti nagygyűlésen. Ugyanez a Kádár János 1956 utáni politikájában, az 1958-as romániai látogatása és marosvásárhelyi beszéde nyomán félreérthetetlenül ennek éppen az ellenkezőjét képviselte. Az ifjúsági mozgalomban, majd már diplomataként hogyan élte meg a Kádár János politikájában is kifejeződő súlyos és tragikus ellentmondást?*

— Úgy vélem, hogy mindazok, akik munkásmozgalmi emberként nem keleten és nem nyugaton, hanem itthon éltek, jól látták: megfelelő súlyt kell adni a nemzeti elemnek. Ámde erről később valamiért megfeledkeztek. Hasonlóan problémát látok Balogh Edgárnál, akinek munkásságát, életművét nagyra tartom. Ő is, aki Masaryk Csehszlovákiájában szívtá magába, hogyan kell kezelni a kisebbség dolgait, Romániában mintha megfeledkezett volna korábbi tapasztalatairól. Balogh Edgár Erdélyben óvatos és egyben gyanútlan,

ám demokráciához szokott magatartásával Romániában nem jutott előre. Nem jött rá, hogy ott a korábbi recept nem alkalmazható. Nem akarom őt bántani, kiváló ember, de idealizmusa akadályozta, hogy kellő súllyal felmérje az erdélyi magyarság drámai helyzetét. De Kádár Jánosról kérdezett: nála az internacionalizmus miatt elhomályosult a nemzeti és a demokratikus követelmény. Holott volt, (?) lehetett volna egy nagy korszaka a hatvanas években. De a brezsnyevi doktrína is meghatározta az ő cselekvésének határait. 1956 után összekeverték az internacionalizmust és a szolidaritást az országra való nagyhatalmi rátelepedettséggel. De ahogyan Marosvásárhelyen beszélt, az már nem csak a pillanatot jellemezte, hanem történelmi súllyal történt. És drámai következményekkel járt.

— *Szereplése nyomán a magyarok százait különféle rágalmakkal halálra ítélték, a Duna-deltába hurcolták, és gátlástalanul megkezdődött a magyarság kollektív jogfosztása.*

— Igen. Kádár János, Kállai Gyula is és mások, akik abban az időben Erdélyben jártak, internacionalista megnyilatkozásaikkal akaratlanul is a romániai nacionalizmusnak nyújtottak támogatást. Nem ismerték fel szereplésük súlyát. Azt, hogy nem a területi szuverenitás hűségnyilatkozatát adják közre, hanem a román nacionalizmus szellemét engedik ki a palackból. Ezt látom én fő kérdésnek, noha nem vagyok románszakértő.

— *Azt mondja: nem románszakértő. Élete hogyan vezetett mégis oda, hogy az említett kérdéseket más politikussal ellentétben képviselje, és olykor politikai karrierjét is kockáztassa?*

— Irodalmi élmények is indítottak ez irányba. Sokat olvastam, különösen azokat a múlt századi írókat, költőket, akik a szülőföld ihletettségétől vezetve egészséges népből, nemzetben való gondolkodásra tanítottak; Veres Péter, Szabó Pál, Erdei Ferenc írásai is hatottak rám. És részben Németh László, akit a mi vidékünkön nemigen ismertek. De az elemi református iskola néptanítói és a böszörményi gimnáziumban a realistán gondolkodó tanárok is meghatározták indíttatásomat — s persze a szülői ház, amely életemet végigkísérte. Szocialista, szociáldemokrata gondolkodású apám mindenekelőtt. Halálos ágyán, 1952-ben azt mondta: „Fiam, nem így képzeltük el az egészet.” Óriási csalódás élt apámban, aki sok társával együtt hadifogolyként részt vett az orosz polgárháborúban. És persze élt bennük az együttérzés is, hiszen látták, kik harcolnak kik ellen. Egy másik élmény 1956-ból, Moszkvából való. Nagy viták zajlottak tanárok és diákok között. A tanárok egy része megértett bennünket, megértette a haza iránti aggódásunkat. Ülősztrájk is szerveződött a nagykövetségen, melynek egyik kezdeményezője Chrudinák Alajos volt. Akkor engem bíráltak, mert csoportunkból néhányan „disszidáltak”. Olyan feszültség keletkezett körülöttem, hogy komolyan felmerült: nem folyósítják tovább az ösztöndíjamat. Folyamatról beszélek most, amikor életem, politikai gondolkodásom alakulásáról kérdez. Nem mondhatom, hogy mindjárt és végig tisztán láttam a dolgokat. De azt pontosan éreztük: a Szovjetunió nem az az ország, amelyikről oly sokat beszéltek dicsőítőleg. Egyetemi diplomamunkámban megpendítettem a személyi kultusz elleni fellépés szükségességét, s nem is vették jó néven.

— *Eszteendővel a huszadik kongresszus után?*

— Igen. 1958/59-ben írtam, és mégis. Megélhettem: a hangoztatott elvek és a gyakorlat különbözött. Az olvadás éveiben is inkább csak a felületet érintette a Nap melege.

— *Romániai magyar diákok jártak Moszkvába?*

— Igen. Egyszer a trolibuszon utaztunk, s halljuk, valaki égtelen nagyot káromkodik magyarul, mert ráléptek a lábára. Székely Laci volt a román csoportból. Összeismerkedtünk, barátságba keveredtünk. Laci hazatérve Bukarestbe, a külügyben dolgozott, majd az Előréhez került. De ott is háttérbe szorult, végül a sportrovatnál kötött ki, a body buildingről könyvet is írt. Moszkvában egyébként különböző beállítottságú román diákokkal találkoztam, voltak nacionalisták is, de többnyire jól megvoltunk velük.

— *Kisebbségi gondokkal moszkvai éveiben nem találkozott?*

— Különös élményt említhetek. Amikor 1953-ban ösztöndíjasként a Szovjetunióba utaztunk, és Záhonyban megállt a vonat, az állomáson néhány kiflit vásároltam. Aztán Csapon újra megálltunk, s én kiflikkel a kezemben a pályaudvar közelében sétáltam. Egyszer csak egy idős, fejkendős asszony megszólított: „Kedves fiam, nem adna nekem abból a kifliből?” Meglepett. Bár szovjet földön voltam, először magyar szóval találkoztam. A néni köszönetképp sapkámba szilvát borított. Nem is azért kérte, mert éhes volt, hanem, mert oly rég ízlelt magyar péksüteményt. Sokat beszélgettünk, és nagyon szomorú tényeket hallottunk a magyarok üldözéséről, a kisebbségek elleni bizalmatlansági politikáról. A magyarokat Hitler utolsó csatlósának tekintették, ellenséges hangulat vette körül a kárpátaljai magyarságot. Később igyekeztünk tudakozódni is, de az emberek félénknek és tartózkodónak mutatkoztak.

— *Diplomáciai pályára került. Értessz-e azokról a tényekről, amelyek a kisebbségben élő magyarok jogait fokozatosan csonkították?*

— Részben eljutottak hozzám. De csak részben, hangsúlyozom. Mert ezeket itthon megszürték. Egy opportunistá politika, amely abból indult ki, hogy ne érezzük a viszonyt Romániával, természetesen igyekezett finomítani a valódi híreket.

— *A Szovjetunióban nagykövetségként dolgozott. S minthogy csodaváró nép is vagyunk, olykor avval áltattuk magunkat, hogy Brezsnyev, aki Moldáviában első titkárként működött, majd csak érzékeli a román—magyar feszültségeket...*

— Ha volt ilyen remény, az valóban csodavárás volt, hiszen 1978—82 között már nagyon élesen jelentkeztek az ellentétek. Moszkvában a magyar követség mellett áll a román, a másik oldalon a svéd diplomácia hivatala.

— *Célzatosan?*

— Nem hiszem. Inkább arról lehet szó, hogy egy időben osztották a telkeket.

— *Tán finom kihívás, a magyar diplomácia nem szomszédol-e többet a skandinávoknál, mint a „testvéreknél”?*

— Lehet benne valami. Mindenesetre az biztos, hogy a két kolónia között is feszültség élt. Még a gyerekek között is. Mi igyekeztünk korrekt kapcsolatot tartani a román nagykövettel és diplomatákkal, de ez inkább hűvös, semmint érdemi volt. Az egyik nagykövetet Dudásnak hívták, akire azt mondták; félig magyar, félig román. Vagy teljesen az lehetett, mert állítólag a negyvenes években csak azért vette fel a magyar nevet, hogy a vasúthoz kerülhessen. De azt érezhettem, hogy Brezsnyev inkább jobb viszonyt tartott Romániával, mint velünk, magyarokkal. Kérdezheti: mivel magyarázható? Kézenfekvő a válasz: a szovjeteknek a román politika jobban megfelelt, mint a magyar. Reformjellegű törekvéseinkben kihívást láttak. A román diktatórikus viszo-

nyok közelebb álltak a szovjet gyakorlathoz. Érzékelhettük gyakran. Ugyanakkor Ceausescuval hadilábon is álltak, mert Nyugat felé is tájékozódott. Brezsnjevnek a moldáviai múltja nem fejeződött ki a magyarok iránti rokonszenvben. Ellenkezőleg. Ott, Moldáviában lett kiskirály. Brezsnjev eléggé korlátolt ember volt...

— *Finoman fogalmazva...*

— Igen. Ami tény: mindenáron marsall akart lenni. És az is lett végül. Méltatlan volt egy világbirodalom élére.

— *Országot, birodalmat a vezetője is jellemzi...*

— Ez egy tragédia. Én többször láttam együtt az úgynevezett szocialista országok vezetőit. Brezsnjev, Ulbricht, Ceausescu, Husák, Gierek; s ebből még Kádár János kiemelkedett! Neki a fő hibája abban állt, hogy eltúrte maga körül a korlátolt, buta, hatalmukkal visszaélő figurákat. És persze, egészsében véve, „régis iskolában” tanult.

— *De hát madarat tolláról, elvtársat elvtársáról...*

— Igen, de amit korábban említettem, hogy milyen különbség mutatkozott az 1946-os és az 1957-es beszéde között, ez a rendszernek is betudható. Ez ugyanis lehetőséget teremtett a vezetők deformálására. Ez a rendszer alkalmatlan a demokráciára és a hatékony gazdasági életre.

— *Nem gondolja, hogy Moszkvában titkos lapleosztás is működött, hogy nekünk például a gazdaságot, a románoknak a külügyet engedik lazábban működni? Imitált önállóság — lakmuszos játéka a világbirodalomnak. Olyan ügyekben, amikben a szovjet diplomácia felvonta a hidat, meghagyta a pallót. Például a románoknak. Az amerikai és a nyugati politikát jellemzi persze az a sükettség és érzéketlenség, hogy ezt Románia nagy szuverén politikájaként értelmezte.*

— Lehet, igaza van, ám azt hiszem, az ortodox kommunista román politika egyszerűen megbízhatóbb volt a szovjeteknek. Az biztos: bizonyos manőverek, mint például kapcsolat Izraellel, vagy az, hogy Románia elment a Los-Angeles-i olimpiára, Amerika szempontjából felnagyultak. A Szovjetunió tudomásul vette. A Ceausescu-féle vezetés pedig élt a lehetőséggel. De hogy a szovjetek mennyire gondolták végig? Ezt nem tudom. Mondok egy példát. Aznap, amikor Tókécs László körül már kiéleződött a helyzet, és lezajlott a temesvári vérengzés, Gorbacsov interjút adott, és arra a kérdésre: mi a véleménye arról, ami Romániában történt, ezt válaszolta; nem tudom megítélni, nincs elég információm. Mi a helyzet Panamában? — kérdezte a riporter, és Gorbacsov pontosan tudta, mi a helyzet. De hogy Temesváron mi történt, azt nem tudta.

— *Vagy nem akarta...*

— Igen, de azért itt rólunk is szó volt, meg sok ezer ember sorsáról. Kérdeztem is a szovjet nagykövetet: hogy mondhat ilyet? Magyarországon ezt sokan nézték, hallották. Gorbacsov szájából ez tragédia. Ugyanakkor a szóvivő azt mondta: embereik ott voltak a temesvári tüntetésen. Számunkra fájdalom tény: de időnként a szovjet politika nagyobb jelentőséget tulajdonított Romániának, mint nekünk. Nem is időnként. Hosszú időn át. Amikor őszintebben megnyilatkoztak, azt mondták: nehogy azt higgyétek, hogy fontosabban vagytok számunkra. Holott Magyarország mégis szalonképeőbb partnerként mutatkozott a nagyvilág előtt. És mégis, mintha Ceausescu számukra többet jelentett volna.

— Akaratlanul is árulkodik a szovjet rendszer belső természetéről. Amelynek már mindegy, Brezsnyev vagy Gorbacsov vezet. Noha az első személyek között hatalmas a különbség.

— Nekünk mindig észnél kell lennünk, és realisan felmérnünk: Románia a világnak nem feltétlenül jelent kevesebbet, mint Magyarország. Most nagyon felkavarta Romániát Mitterrand nyilatkozata. De látszik: a francia politika fel akarja karolni Romániát.

— Nem csak Franciaország, hanem a nagyvilág mély tájékozatlansága mutatkozik Romániával szemben. Mert a nacionalizmus nem Ceausescu személyéhez köthető. A Mitterrand elleni tiltakozásukban a gyulafehérvári önkéntes csatlakozásra hivatkoznak. De arról már nem akarnak tudomást venni, hogy akkor és ott az egyenlőségnek miféle pontjai fogalmazódtak meg...

— Amikor Georgiu Dej tárgyalásra készült a magyarokkal, azt mondta: „Mindent ígérni, és semmit nem adni.” Így is tettek. Am ezt a magatartást nem Dej találta ki, és nem is Ceausescu. Elfogadott módszerük: látványos találkozó, demonstratív összejövetelek, szemfényvesztés, porhintés, és minden marad a régiben. Sőt, a román nacionalizmus újabb lépést tesz előre — a magyarok rovására. Most ugyanaz a régi struktúra érvényesül; sok mindenképp jól látható. A mélyen magyarelles vonal mit sem változott. Alakult egy pártjuk: Keresztény Demokrata Nemzeti Parasztpárt. Hát ez jellemző: minden benne van. Keresztény, demokrata, nemzeti és paraszt. És ez a párt nyíltan hangoztatja, hogy a magyar zsidóság fertőzte meg a tiszta román népet. És mit mondanak még? A Ceausescu-féle pártot is a magyarok hozták létre. Félelmetes. És újra megjelent a szintéren a fasisztoid „vasgárda”.

— Mintha nem csak hazai, hanem a romániai magyarság egyes vezetői is túlzott bizakodással ítélnék meg a mai helyzetet.

— Amikor Tőkés Lászlóval találkoztam, őt is óvtam a túlzott optimizmus-tól. Az ő kimagasló egyházférfitelme akkor használhat legtöbbször, ha püspökséget vállal, és az egyház keretében megszervezi és működteti a magyar oktatási, kulturális intézményeket. A magyar identitás megőrzése szempontjából ennek óriási jelentősége lehet. Mert félreérthetetlen jelek mutatnak arra, a román politika folytatódik. Időhúzás, ígéretés, például az iskolák ügyében. Majd ősszel. Ősszel meg azt mondják: majd jövőre. S addig, amíg ürügyeket, kibúvókat lehet találni. Évszázada ismerjük. Közben úgyis változnak a dolgok. Megint kezdjük a régi nótát: szeparatizmus, románellenes anyagok, uszítás és így tovább.

— Szavából úgy tűnik: újra számíthatunk a könyvek elkobzására, hosszú várakozásokra Ártádnál, megalázó vizsgálatokra, kiskönyvbe listázott névsorokra, mint a kondukátor korában. Amikor is jó időn át mélyen hallgattak, mit hallgattak, sunyítottak a magyar politikai vezetők. A felelősség súlyával, a nyilvánosság előtt némaságra ítélve, hogyan élte meg ezeket az éveket?

— Korábban a román ügyekkel KB-titkári találkozók foglalkoztak, de eredménnyel nem jártak. Úgy tűnt, változást hoz az 1977-es debreceni—nagyváradi találkozó, mert konkrétumokat tartalmazó egyezményeket sikerült aláírni főtitkári szinten, és elhatározták a főkonzulátusok nyitását Kolozsvárott és Debrecenben. Valójában azonban a koncepcióval — amely szerint a nemzeti-ségi politika a szocializmusban automatikusan oldódik meg — hibáztott valami. Egyébként kemény viták is zajlottak a KB-titkári találkozók. Hírük eljutott hozzám. Egy időben Aczél György és Gyenes András tárgyalt, aztán Óvári Miklós is bekapcsolódott, később pedig Havasi Ferenc. Legutóbb Hor-

váth István és én. Akkor Bobu jött és Stoian. A hetvenes években a külügyesek körében, ahol én is mozogtam, már erősen élt a feszültség. Visszaszorítva, ám nagyon keményen érlelődött: a régi módszerekkel nem lehet eredményt elérni. Az igazi élményem 1982-ből való. Hazajöttem Moszkvából, és Bukarestbe kellett utaznom azzal a feladattal, hogy előkészítsem a KB-titkári találkozót. Amikor visszajöttem, mondtam Kádár Jánosnak: tisztességtelen módszerekkel szemben tisztességesen nehéz eredményt elérni. Nehéz? Lehetetlen. Tárgyaltam Dobrescuval, később Enachéval, akit szívinfarktus vitt el, és ezeken a találkozókon döböntem rá, hogy igazából mi a valóság. Egyik alkalommal Verdet azt mondta: „Ide figyelj, Havasi! Az nektek a bajotok, hogy Erdély nem hozzátok tartozik.” S erre Havasi: „Rátapintottál a lényegre.” Hát így nem szabad! Képtelenség!

— *A pártvezetőség készületlenségéről árulkodik.*

— Így van. Mondtam is Havasi Ferencnek, amikor KB-titkár volt: „Ne szólj bele a külpolitikába. Mert ha megszólalsz, mindig mellétrafálsz! Ne szólalj meg.” Havasiban egyébként eleinte volt fantázia a gazdasági kérdésekben, de amikor, mint liba az Istenre, ránézett Kádárra, elolvadt. Havasi ilyeneket hangoztatott: „Ne törjétek magatokat! A külpolitikát úgyis Moszkvában csinálják!” Mondom neki: „Feri, éppen ezt akarjuk áttörni! Hát nem veszed észre? Segíts nekünk!” De nem. Ő mindig kontraparírozott. Nem akarom bántani, de ez az igazság. Óvári is csak arra ügyelt, hogy valami baj ne legyen, s ennek érdekében „jó érzékkel” mindig a lényegyet irtotta ki az anyagaimból.

— *Nem gondolja, hogy ezeket a tárgyalási dokumentumokat közzé kéne tenni? Czinege Lajos lakásügyétől visszhangzik a magyar sajtó, de hogy itt folyamatosan nemzetvesztő tárgyalások folytak és megalázó megállapodásokat kötöttek, arról szó sincs.*

— Igen. Az elmúlt évtizedek eseményeit helyére kell tenni. Feltétlenül fontos a tárgyalási iratok, dokumentumok közzététele. Fokozatosan fel kell tárnunk ezeket.

— *Nem zúzták be?*

— Nem. Eddig egy félhivatalos tájékoztatóban az 1977-es találkozó dokumentumait tettük közzé, s az 1988-as, Szokai Imrével képviselt bukaresti tárgyalási vázlatunk szövegét a Magyarságról, külpolitikáról című könyvem függelékében jelentettük meg. De ennél jóval több anyagról van szó. Talán más momentumok is kiderülnének a publikációkból. Például az 1968-as Csehszlovákiával kapcsolatban. A magyar vezetők mentek el legmesszebb, persze a végeredmény nem módosult. Becsületére legyen mondva Kádáréknak, hogy Drezdában még nem írták alá a bevonulási dokumentumot, pedig, amint mondta: „Már láttam, hogy a szovjetek katonacsizmában vannak”, vagyis: ugrásra készen. A szovjetek már korábban döntöttek az invázióról. De ne felejtse el, a dolgok megítélésébe bele kell számítani: ma más időkben élünk. Bizonyos körökben erről megfeledkeznek. Még a demokratikus pártok is. És egyes vezetők, ha például magukba tekintenének, hogy ki, hol és milyen tárgykörben szerezte a doktori címet...

— *Azt mondta: a tárgyalásokon felismerte, személyvesztőkkel laikusok, dilettánsok kártyáznak. Milyen más nyugtalanító jelek sokasodtak mindennapi munkájában? Bizonyára az erdélyiek jajkiáltásai is egyre erősebben hallatszottak.*

— Érdekes módon Romániához nem Románián át jutottam el igazából, hanem akkor, amikor elmélyedtem abban a kérdésben, hogy mi a nemzeti és

mi a közös érdek. Természetesen a közös érdek a nemzeti érdekek szintézise lehet. A nemzeti érdektől elvonatkoztatott internacionalizmus nem létezhet. Az volt az igazi szemfényvesztés, hogy a szovjet érdekeket kifejező internacionalizmusból vezették le a nemzeti érdeket. Ezért hallatszott állandóan a hivatalos aggodalom; mit szólnak hozzá a szovjetek. Félelem és görcs uralkodott a vezetőségben. Erdélyből pedig egyre sűrűbben jöttek a panaszok. Amikor Moszkvából hazajöttem, már olyan pozícióban dolgoztam, hogy a híreket nem lehetett eltéríteni. Sajnálatos tény, hogy a vezetők között volt egy általános felháborodás; így a románok, úgy a románok, de semmit se tettek.

— *Mert nem is akartak.*

— Bíráltak a Pravdában, a Neues Deutschlandban; a Rudé Právóban nacionalizmussal vádoltak, mert feszegettem a nemzeti és a nemzetközi érdekek viszonyát. A legkeményebbig akkor jutottam el, amikor kimondtam azt a tényt, hogy a határainkon kívül élő magyarok a nemzet részét alkotják. De hát ezt nem én találtam ki. A történészek, irodalmárok, nagy szellemeink régóta így gondolják, és így érez a nemzet egésze is. Mert ez nem államhatalmi kérdés. Kijelentésemet már soknak tartották. A vezetők egy része szembefordult velem.

— *Milyen jeleit észlelte „elv-társai” felháborodásának?*

— Rosszallásuk — többek között — úgy jelentkezett, hogy soha nem lettem PB-tag, tehát végig szakemberként dolgoztam. Egy KB-titkár kezében lehetett elég hatalom, attól függően, hogy milyen területen dolgozik. A külügy területén az igazi hatalom politikailag a PB-ben volt és a minisztériumban, ahol az anyagiak is koncentráálódtak. A külügyi titkári pozíció annyiban fontos volt, hogy az anyagok engem nem kerülhettek ki. De a döntést hozó testületben nem szavazhattam. Az előterjesztésekben próbáltuk érvényesíteni álláspontunkat, ám az értékeléseinket jó érzékkel igyekeztek kiiktatni. Mindig nagyon kellett vigyázzak, túl messzire ne menjek, mert annak nem lett volna értelme, ha minket teljesen kiszorítanak. A végén Grósz Károly már mindent elkövetett kis csapatunk eltüntetése érdekében. Szerencsére ez csak akkorra sikerült, amikor nekem is mennie kellett. De Kádár János is ilyesmiket mondott: „Ne lépjünk egymás lábára!” Aztán: „Ne okítson engem szovjetbarátságra.” Mert én egy ízben azt kérdeztem tőle: „Kádár elvtárs, meddig lesznek még itt a szovjet csapatok? Gondolja el, meddig bírja még a párt a felelősséget vállalni?”

— *Magára hagyatottan dolgozott tehát?*

— Nem, egyre növekedett csapatunk, bár a nemzeti-nemzetiségi viszony, a szovjet csapatok magyarországi léte, a magyarság kérdése — ilyen szempontból egyedül voltam a felső vezetésben. Aki később bekerült és ez irányban gondolkodott, az Horváth István és Horn Gyula volt. Ha tudnák, hogy ők mit küszködtek a pártvezetésben egy tisztább politikai közéletért! Pozsgay Imre akkor még elszigetelten a népfrontban dolgozott. De sikerült munkatársaimat úgy összeválogatni, hogy nem árultak el. Szokai Imre, Tabajdi Csaba, Kovács László és Ószi István kiváló partnernek bizonyultak, és persze Horn Gyula. Mindig vigyázni kellett azért, s így is elámultunk néha, honnan a csudából szivárognak ki dolgaink. Beszúgók persze mindenütt vannak.

— *Lehallgatókészülékek is...*

— Nem tudom, hogy volt-e lehallgatókészülék. Azt mondták, hogy nincsen. Végére is mindegy, a technikai apparátusnál a rosszakarók több bajt tudnak okozni.

— 1985 decemberében, azt gondolom, döntő fordulat következett. Egy színházi bemutatóhoz kötődik. Az Advent a Hargitán premierjére készült a Nemzeti Színház. A románok a végső engedélyt nem küldték meg, s a Malonyai Dezső, Köpeczi Béla, Pál Lénárd nevével jelzett vezetőség a darabot vissza akarta tartani. Sütő András pedig személyes létét kockáztatva vállalta az előadást, de ez sem volt elég érv. Más előadás színészei, Bubik István vezetésével, sztrájkot ígértek, ha az Advent nem kerülhet színpadra. Közélről figyelhettem az eseményeket, s így jól tudom: Szokai Imre és Tabajdi Csaba személyes biztatására Sik Ferenc vezetésével a társulat tovább dolgozott, s így az Ön vezetésének köszönhető: a román akarat első alkalommal nem érvényesülhetett közéletünkben.

— Ez már felháborító volt. Az egész vezetőség tudomására jutott az Advent megalázó sorsa. Hivatkoztunk a hazai közvéleményre, s a várható nyugati reagálásokra. S főképpen arra, hogy Illyés Gyula után a magyar irodalom egyik legnagyobb személyisége Sütő András, és az ő drámáját ne játszanánk. Ez már tarthatatlan! A darabban nincs románellenesség, érveltünk. Bizonygattuk: a magyarság érdeke, hogy műsorra kerüljön. Mondtuk: saját közvéleményünk kerül szembe a vezetőséggel, nem beszélve arról, hogy Erdélyben is felháborodást váltana ki, ha éppen mi tiltjuk be. Amikor Romániában már hosszú évek óta Sütő András darabjait és könyveit tilalmi listára helyezték. És ez hatott! Nagy örömet, sikerélményt jelentett számunkra, hogy 1986. január 2-án mégis megtarthatták a bemutatót. S az Advent a Hargitán sikere azóta is töretlen a Nemzeti színpadán.

— Már előző kérdésem kapcsán szóba kellett volna hoznom folyóiratunkat, a Tiszatájat. Ama hajlott gerincű kulturális vezetők megnyilatkozásaként értékelhetjük, amikor 1985 decemberében, még a premier előtt Rátky András elmarasztalta a folyóiratot, mondván: hogy hiba volt ilyen gyöngye darabot, mint az Advent, közölni. Nem az első jel abban a hadműveletben, ami 1986 június végén bekövetkezett: a Tiszatájat megsemmisítették. Hogyan érintette ez Önöket és külpolitikai törekvéseiket?

— A betiltást a vezetők közül többen elleneztek, de a legfelsőbb vezetők elkötelezték magukat a végső döntésben.

— Ön szerint olvasták a Tiszatájat? Mert a vizsgálatok során, amikor a vizsgálóbizottsággal kutyakomédiát játszatott el a pártközpont, kiderült: azok nem vették kézbe.

— Szerintem a legfelsőbb vezetők sem ismerték. Bizonyos döntéseknél, így a Tiszatáj esetében is úgy történt, hogy „tájékoztatták” őket, és ennek alapján határoztak. A részletekre már nem emlékszem, de az bizonyos: Kádár János vállalta ezt a döntést. S ebben partnerei voltak ideológiai munkatársai is.

— Mondjuk ki név szerint: Berecz János és Knopp András. S ennek nyomán felmerül a gyanú, az akkori hatalmi harcokban csak ürügy volt Nagy Gáspár verse. Kádár Jánost táncba vitték, mert az igazi veszélyt ők a Pozsgay-interjúban látták. Amire bizonyítékok vannak: a szöveg nyomdai, belügyi közvetítéssel eljutott a felső körökhöz.

— Az bizonyos, hogy a tiltást Nagy Gáspár verse váltotta ki. Hogy egyéb dolgokat is meg akartak akadályozni, az is biztosra vehető. Úgy tekintettek a Tiszatájra, mint amely melegágya a nacionalizmusnak és a rendszer elleni megnyilvánulásoknak.

— Különös és gyakran tettenérhető sanda elvszerűség. A cseh, szlovák, szerb, lengyel és román szellemi élet képviselője, a Duna-táj gondolata nacionalizmus; de ha egy folyóirat programszerűen az amerikai irodalmat közvetíti, az nem nacionalista. Minthogy nem is az. De miért rágalmazzák a másféle, a közeli szellemi tájak felé való tájékozódást?

— Igaza van, ez is az elmúlt évtizedek csökkent kultúrpolitikai gyakorlata. Mert amint a külpolitikában, a szellemi életben sem a nemzeti és nemzetközi összefüggések elvszerű értelmezése szerint gondolkodott a vezetés, hanem személyes elfogultságok döntötték el a hovatartozandóságot. De visszatérve Nagy Gáspár versére. Úgy vetődött fel: ellenforradalom vagy forradalom? Kádár János azt hajtogatta: amennyiben Nagy Imre nem volt áruló, akkor ki volt az áruló?

— Logikus kérdés, személyes konzekvenciájában különösen az.

— Igen. Őt nagyon mélyen érintette. Kádár János többször is azt a kifejezést használta, hogy 1956 nemzeti tragédia volt. Ez a vers élesen, egyértelműen fogalmazott ebben a kérdésben, s így a Tiszatáj sorsa Kádár János ítékezésével megpecsételődött. Nekünk, akik a nemzeti érdek megfogalmazásával foglalkoztunk és igyekeztünk bővíteni a mozgásteret, támaszt jelentett a Tiszatáj. Így vereségként éltük meg a lap megsemmisítését. Ha én nem is, munkatársaim személyes kapcsolatban álltak a folyóirattal. Ahogyan korábban Illyés Gyula távozása súlyosan érintett bennünket, mert a hatalom nem tudott vele mit kezdeni, úgy a Tiszatáj felrobbantása is fontos hadállásunkat verte szét. Szerencsére igazunkkal nem maradtunk magunkra, mert a küzdelmet tovább vállalták Csoóri Sándorék. És találkozásaink az erdélyiekkel, Szabó T. Attilával, Kányádi Sándorral, Sütő Andrással és másokkal, megerősítettek abban: jó úton járunk.

2.

— Három esztendővel ezelőtt az Erdély történetének megjelenését követően Romániából központilag irányított, súlyos támadások érték nem csak történettudományunkat, országunk vezetését is. Mondhatnám persze, hogy a kádári politika azt kapta, amit érdemelt. De azért mégis: hogyhogy nem támadt fel emberi és politikai önbecsülésük? Miért, hogy csak Bányász Rezső szárnalmas válaszára volt merszünk?

— Mint korábban, most sem mondhatok mást, ez a régi politikai iskola természetes következményeként magyarázható; a mindenekfölötti elvtársias, internacionális magatartás gyakorlata. Emlékszem: az az álláspont alakult ki, hogy semleges szinten oldjuk meg a vitát. Így a kormányzóvívó fejtette ki a hivatalos álláspontot. Egyébként a nyilvánosság felé vezető úton ez is előrelépést jelentett. S ha az itthoni közvélemény elégedetlenül fogadta is, a nyugati magyarság körében kedvező visszhangra talált.

— Amikor 1988 márciusában New Yorkban előadást tartott és a kisebbségi ügyeket is érintette, beszédét a Népszabadság nem volt hajlandó közölni. Végül Pálffy G. István és a Magyar Ifjúság vállalta. A pártegység hangzatosága közepette egy KB-titkárt cenzúráz a Rényi Péter-szellemiségű Népszabadság? ...

— A helyzetet tudomásul kellett venni. Mást nem tehattünk, minthogy csatornákat kellett keresni. Olyan fórumokat, amelyek vállalják álláspontunkat. A Tiszatáj megszüntetése után ezért is jelentett fontos publicitást a Ma-

gyar Ifjúság. Egyébként a sajtó nemigen mutatott hajlandóságot arra, hogy segítsen bennünket.

— *Ehhez kapcsolódik személyes kérdésem is. Nem tartja megalázóan alantannak azt a hadműveletet, amit Pálffy G. István ellen folytat a sajtó? Az ellen a Pálffy ellen, aki két évtizede folyamatos ellehetetlenítések, rágalmazások közepette képviseli a Duna-táji összetartozás és a Haza a magasban illyési gondolatát. Támadják azok, akik ezeket az ügyeket tegnap nacionalistának mondták, s mára Erdély-szakértővé léptek elő...*

— Nagyra értékelem Pálffy G. István felkészültségét és emberi tartását, és főleg azt, hogy ezekben a kérdésekben, mint magyarság, magyar irodalom, szomszéd népekkel való összetartozás, igen járatos. Ő nemcsak a Magyar Ifjúságban, hanem a Magyar Televízióban is hosszú időn át bizonyított a rátermettségét és alkalmasságát. Én is úgy fedeztem fel őt magamnak, hogy láttam, milyen okos műsorvezető. Aztán személyesen is megismerkedtünk. Szeretem őt és nagyra értékelem. Legutóbb decemberben Hatvanban találkoztunk, még a romániai események előtt, amikor a Tökés László Baráti Társaság alakult.

— *A tévé sem mutatott hajlandóságot és szakértelmet ügyeik képviselő-tére...*

— Abban az időben a tévé nem volt igazán partnerünk, de igyekeztünk a magunk csatornáit kiépíteni. Így alakultak ki egyházi körökhöz kötődő ismeretségeink, és tájékoztunk a Vatikán irányában is. Ebben a munkában Szokai Imre és Tabajdi Csaba sokat segített nekem. (Igen fontos partner volt pl. dr. Keresztes Sándor.) Félhivatalos és baráti körökkel konzultáltak, az elképzeléseket is igyekeztünk hasznosítani mindennapi munkánkban. Én pedig védtem őket, mert ez is fontos feladat volt. Így eljutottunk oda, hogy ha itthon korlátozva is, de az NSZK-ban, Ausztriában, Olaszországban megjelent egy-egy megnyilatkozásunk.

— *A Szovjetunió pedig mélyen hallgatott...*

— Szovjet ismerősök segítségével is próbáltuk eljuttatni véleményünket a szovjet felső vezetőkhez. Felhívtuk a figyelmüket, ha a Szovjetunió nem foglal állást, azzal a következménnyel járhat, hogy teljesen népszerűtlenné válhat Magyarországon.

— *Mint ahogy történt is...*

— Akkor kezdték az emberek feszegetni: tulajdonképpen ki nekünk az igazi barátunk? Az NSZK! És nem a Szovjetunió? Aztán a lengyelek is kezdték kiállni mellettünk.

— *Bár ők is gyanúsan sokáig hallgattak.*

— Igen, mert ők a nemzeti kérdést a németek miatt másként kezelték. Ahogyan a csehek nem ismerték el a híd szerepet, a lengyelek sem. Félték attól, hogy megfelelően kell kezelni a németeket, mert állítólag csaknem egymillió német él Lengyelországban, s ők ezt nem ismerték el akkoriban.

— *Az új politikai helyzetben azért is nyugtalanok...*

— Ez súlyos, komoly probléma. Csehszlovákiában is. Havel elnök bocsánatot kért a szudétánémetek kitelepítéséért. Erre mondtam neki, amikor itt volt: ha már vette magának a fáradságot, hogy ebben a kérdésben nyilatkozott, akkor legyen szíves, találja meg annak a módját, hogy a magyarok kollektív jogfosztását is ítélje el. Erre jól válaszolt: mindenféle kollektív bűnösség, felelősségre vonás ellen van, de a kollektív jogok híve. A konkrét állásfoglalás alól tehát (ő biztosan tudja, miért) kitért. Később ez megtörtént a pozsonyi találkozónkon.

— Az 1988. június 27-i tüntetés bizonyára komoly feszültségeket hozott a pártvezetésben. Hiszen tömegmérétekből és demonstratív igazolódott az, amit Önök folyamatos visszaszorítottságban kisebbségben képviseltek. Kérem, idézze fel azokat a napokat és politikai tanulságait. Már az is engedékenységet mutatott, hogy éppen Pálffy G. István közvetítésével, a tüntetés szervezői konzultáltak Fejti Györggyel.

— Óriási eseményt jelentett, és nagy hatása volt a tüntetésnek. Bebizonyosodott: tömegmérétekből hogy gondolkodunk a magyarság dolgában és nemzeti kérdéseinkről. Kiderült nyilvánosan is: a hivatalos vezetés ideológiája mennyire eltávolodott az emberektől, a társadalomtól — a józan valóságtól. Egyik napról a másikra kitűnt: tömegbázis már nincs a vezetők mögött. A tüntetés idején főleg a belügyi vonal élt feszültségben. Meg kell mondanom, hogy Horváth István ebben a kérdésben is rugalmasan gondolkodott. Fejti György már ellentmondásosan viselkedett. Volt, amikor nagyon jól, máskor hamar eljutott az adminisztratív eszközök alkalmazásáig. A feszültség abból is adódott, hogy nem akarták elhinni, az MDF már olyan helyzetben van, hogy biztosítani tudja a fegyelmet és a rendet. Megfelelő biztonsági intézkedésekre persze szükség volt, főként a román követség biztonságát kellett szavatolni. Nekünk pedig magánemberként és politikusként is örömet jelentett és némi sikerérzést: jó úton járunk.

— *De egy bocsánatkérő szót se hallottunk Aczél Györgytől és tollnokhadosztályától, akiknek elvi éberkedésük évtizedek óta azt jelentette, hogy nacionalistázzák ezt a népet, és területszerzői álmodozással gyanúsították.*

— Aczél György politikustársainál okosabb, műveltebb ember volt. De nála minden hazafias megnyilatkozás a nacionalizmus gyanúját keltette fel, talán azért is, mert rettentően félt az antiszemitizmus kibontakozásától. Csak-hogy ez komoly elvi és politikai kérdés is; a mások ellen nem irányuló, méltóságot, tartást sugárzó nemzeti érzés miért volna nacionalista? A hazafias érzést összekeverték a nacionalizmussal, talán tudatosan is. A sajtó és a kulturális élet területén mindenütt az ő emberei irányítottak, s Aczél György gyanakvásait elvi, hatalmi kérdésként rendületlenül képviselték. Ez is a tragédia egyik része. Hogy évtizedeken át a népre a történelmi kudarcot, a kollektív büntudatot sugározták.

— *1988. augusztus végén gyanús gyorsasággal szerveződött az aradi találkozó. Azokban a hetekben Gorbacsov eltűnt a nyilvánosságból. Vajon nem Ligacsov átmeneti feltámadásának és nyomásának eredményeként kellett elfogadni az eleve reménytelennek tűnő összejövetelt?*

— Úgy történt, hogy egy csütörtöki napon megérkezett Ceausescu javaslata. Három helyszínt, Nagyváradot, Aradot és Bukerestet ajánlotta, és három időpontot: szombatot, vasárnapot, hétfőt. Mind a két javaslatból a középsőt választottuk, tehát Aradot és a vasárnapot. Grósz Károly VCS-n, vagyis közvetlen vonalon valóban beszélt Ligacsovval. Aki azt javasolta: nagyon elmérgesedett a viszony, próbáljuk meg tárgyalások útján rendezni. Ehhez hozzátartozik: Nyugat-Európa is ezt várta tőlünk. A román diplomáciának sikerélményt jelentett volna, ha ajánlatukat elutasítjuk. Ma is úgy gondolom: helyesen döntöttünk. Más kérdés, hogy ezeket az időpontokat későbbre kellett volna halasztani, bár Ceausescuék ezt is kihasználhatták volna, mondván: lám, húzzuk az időt! Péntek reggel összeült a Politikai Bizottság és döntött: a meghívást elfogadjuk. Ami a Ligacsov-telefonról illeti, megfelel a történelmi valóságnak. De azt nem tudhatjuk pontosan, mi hangzott el, mert Grósz Károly a

beszélgetés tartalmát nem tárta fel előttünk. Ismerve persze Ligacsov álláspontját, feltételezhetjük, bizonyos nyomást gyakorolt Grósz Károlyra. Az előkészítés során éjjel-nappal dolgoztunk. Grósz Károlynak minden anyag rendelkezésére állt, ő egy nappal korábban Szegedre utazott, ott valami programja volt, az anyagok jó részét már magával vitte, a többivel szombaton mi utaztunk Szegedre.

— *Igaz, hogy az Ön személyét a románok nem akarták elfogadni a delegációban?*

— Itthon is mutatkozott bizonytalanság; az én személyem nem zavarja-e a tárgyalásokat. Ezt persze így nekem senki sem mondta, de ezt kétségtelenül érezhettem. A románok pedig engem tartottak a legnagyobb uszítónak. Ami kiderült a néhány héttel későbbi bukaresti utazásunk előkészületei kapcsán. Amikor is egy romániai barátomtól levelet kaptam, amiben írta: megkereste a szekuritáté, hogy találkozásunk során próbáljon engem jobb belátásra bírni. És megfenyegették. Visszatérve az aradi találkozóra és személyemre; hogy a románok valamilyen formában érzékeltették-e nemkívánatos voltomat, ezt nem tudom. Az biztos: Grósz a tárgyalás folyamán nem konzultált velem. Tudtunk volna segíteni, de sem engem, sem Szokai Imrét, sem Szüts Pál nagykövetet nem vonta be. Tulajdonképpen elkedvetlenített, ahogy Grósz tárgyalt, s erre feltette a koronát szegedi szereplésével.

— *Grósz Károly sok mindenben, de kisebbségi ügyekben mélyen műveletlennek és tájékozatlannak mutatkozott, ami pöffeszkedő magabiztossággal társult. Legalább utólag beismerte, hogy leszerelt? Hiszen a lakitelki találkozó memoranduma nyíltan is szemébe mondta kudarcát.*

— Istenigazából nem látta be. Megfigyelhető volt nála: azt feszegette, hogy a fehérterror leselkedik ránk, és a nacionalizmus rettegető fantomképével igyekezett leszerelni minket. Folytonosan azt a szöveget hangoztatta — ha nem ő, akkor tanácsadója, Thürmer Gyula —, hogy erősödik a nacionalizmus. Mások, így pl. Aczél György környezete pedig folytonosan az antiszemitizmus vádját mondta vagy sugallta, így az elmúlt évtizedek gyakorlata tavalyig alig változott. Grósz mintha elolvadt volna attól, hogy őt dicszázaddal várták, és kitették a fényképét. Most a Magyar Nemzetben azt nyilatkozta, hogy ő négy szemközt látta, ki ez a Ceausescu. Nem voltunk jelen, nem tudjuk, ő akkor mit látott, de azt igen, ahogyan Grósz ezen a találkozón viselkedett. A kilencórás tárgyalást Ceausescu a maga koncepciója szerint elég jól végigcsinálta. Felülkerekedett Grószon.

— *Milyen pontokon érzékelték?*

— Grósz Károly tájékozatlannak mutatkozott. Ilyesmit mondott Ceausescu: az önök főkonzulja úgy viselkedett, hogy akár le is tartóztathattuk volna. Tudnia kellett volna Grósznak, hogy egy diplomatát nem lehet csak úgy letartóztatni, mert mentelmi joga van, tehát a román pártvezér vádját már csak a diplomáciai rendtartás szerint is vissza kellett volna utasítania. Aztán: véglegesen tekinthetjük a konzulátus bezárását — mondta a konduktőr. Erre meg kellett volna kérdeznie Grósz Károlynak: és akkor mi lesz a megállapodással? Önök felmondják a nagyváradi egyezményt? Grósz beletörődött és engedett: vegyük le a napirendről. Nem lett volna szabad belemennie. Bukarestben később hiába próbáltuk visszacsempészni, Stoiannak magyaráztam: legalább két dologban állapodjunk meg, hogy eredménnyel tudjunk hazamenni. A főkonzulátus visszaállításáról, és nyilatkozunk: a hazatérő mene-

külteknek nem lesz bántódásuk. Stoian kitért előle, azt mondta: terjesszem elő Ceausescunak.

— *Aradról már Bukarestbe érkezünk gondjainkkal. Amikor is szeptemberben Szokai Imrével korrigálni is próbálta Grósz Károly csúfos szereplését. Amennyire tudom, kivételes találkozóznak mondhatjuk a Ceausescuval folytatott megbeszélését. Mert a protokollpercekre mit se adva, konokul sorolta a magyarságot sújtó intézkedéseket.*

— Ceausescunál közel három órát voltam. Mindent előadtam. Udvariasági, formális találkozóznak tekintették, mert rangban nagy fokozattal különböztünk. Ő kihallgatásra gondolt, de én nem vettem tudomásul szándékait.

— *Kénytelen volt hallgatni? Ami nála elképzelhetetlen volt.*

— Kénytelen. Kértem, még ezt is hallgassa meg, aztán azt is. Nézte az óráját, be akarta fejezni, s minthogy a diplomácia íratlan szabályát nem vettem tudomásul, s mondtam tovább, nem tudott mit tenni, tovább hallgatott.

— *Nézte az óráját, mint a tárgyaláson, amikor az életéről döntöttek.*

— Mint az utolsó tárgyalásán. Aczél György mesélte, amikor a hetvenes években nála járt, a háromórás találkozó során talán ötpercnyi szólhatott, a többi Ceausescu végigbeszélte. Én nem hagytam, végigmondtam, amit akartam.

— *Bizonyára türelmetlenség mutatkozott.*

— Idegesnek. Nem erre számított, nem gondolta, hogy egyenlő felek tárgyalására kényszerítem.

— *Tudott válaszolni?*

— Felkészült, mindent „visszalapátolt”. Végére is ugyanazok a kérdések kerültek szóba, mint Aradon.

— *Csak határozott szakértelemmel találta szembe magát. Ceausescu árnyalta válaszait?*

— Hangsúlyjaiban. Volt, amikor felemelte a hangját, máskor fenyegetően beszélt, máskor közömbösen.

— *Sepsiszentgyörgyre is ellátogattak. Tudom, hogy milyen sürgősen igyekeztek Potyemkin-falat építeni. A magyar színházat tájolni küldték, a Székely Mikó Kollégium tablóit elővették a raktárból. Érzékelték-e a sietős díszletállítási manővereket?*

— Nekem élményt jelentett az utazás, először jártam ezen a vidéken, a gépkocsiból figyeltem a tájat, az embereket. Szentgyörgyön a régi és begyakorlott szisztéma szerint bonyolódtak le a programok, úgy, hogy a vendég csak a jót lássa. Valóban Potyemkin-falszerű ámitásként jellemezhetjük. A város határában még a táblát is kicserélték. Aztán a Székely Mikó Kollégiumban valóban kiállították a tablókat, kitették a tankönyveket, jelezvén: magyarok is tanulnak. A román igazgató és a magyar igazgatóhelyettes kiegyensúlyozottan tájékozottak. Próbáltam a magyar pedagógussal szót váltani, de abban a helyzetben volt, látszott az arcán, nem csak elfogódott, hanem nem is teheti, hogy felszabadultan beszéljen. Tartózkodott, de éreztem: szeretett volna többet mondani. Ami ennél sokkal lényegesebb és felejthetetlen: nagy tömeg várt bennünket a Székely Mikó Kollégium előtt. Amikor megérkeztünk és kiszálltunk, üdvözöltek minket, én is integettem, köszöntöttem az embereket. Kül-dötségszűnkben románul tudó diplomata is volt; mi bementünk, ő még kinn maradt, valamit intézendő. S hallotta, hogy a helyi vezető, aki magyar volt, de nem akarom mondani a nevét...

— *Nevezzük csak meg, elnök úr! Rab István, aki vezetői minőségében a forradalom óráiban, amikor már bukását érezte, akkor szólt először a néphez magyarul...*

— Akkor nevezzük meg; Rab István románul mondta a rendőröknek: a tömeget tüntessék el, de legalábbis mozogjon a nép. Egy órát töltöttünk az épületben, megnéztük a könyvtárat, az osztálytermeket, beszélgettünk, de gyerekekkel nem találkoztunk. Jellemző ez is: mutatnak egy iskolát, és hiányoznak a gyerekek. Szünetet rendeltek el, így pedig más képet mutatott az intézmény. Gyereklárma, zshivaj nem hallatszott, nyilván azért, nehogy következtetéseket vonjunk le a gyerekek nemzetiségi összetételére, vagy netán egy gyerek váratlanul megmondja nekünk az igazat.

— *Protokoll nélkül... A nacionalista diktatúra „gyermeteg” önleplezése.*

— Igen. A magyar szót így el lehetett kerülni. De a tömegeket nem tudták elkerültetni velünk. Mert amikor kijöttünk az épületből, még több ember állt és várt minket. Akkor már néhány mondatot én is szoltam hozzájuk: örültem a találkozásnak, és hogy ilyen meleg fogadtatásban részesítenek bennünket.

— *Az emberek megrendültségét érzékelté-e?*

— Igen. Volt, aki könnyezett, mások integettek. És tapsoltak. Megvallom, nekem is jólesett, éreztem és tudtam korábbi jelekből: az erdélyi magyarok értékelik azt, amit én vállaltam, kockázatok ellenére is.

— *Milyen jelekből észlelte?*

— Leveleket kaptam például Erdélyből. Nagyon sok tanár írt. Egyik például arról számolt be, hogy a gyerekek felírták a táblára: „Éljen Ludas Matyi!” És zárójelben megjegyezték: Szűrös Mátyás. Aztán egy Erdélyben népszerű viccről tudósítottak. Miszerint Ceausescu cigarettázni óhajt és kérdik tőle, milyet parancsol. Mire ő: mindegy, csak „szűrös” ne legyen. Számtalan megnyilvánulásból éreztem az emberek szeretetét. Főleg rádiónaplók után kaptam nagy számban üzeneteket, leveleket. De a szentgyörgyi látogatás azért jelentett nagy élményt, mert testközelben érezhettem az emberek tömegének rokonszenvét. Láthattuk: a hatalom nem szívesen veszi, hogy a nép gyülekezik tiszteletünkre, és az emberek mégis vállalták a néma demonstrációt. Azután a parkon átsétáltunk, integettek, de látszott a riadt bizonytalanság; szívesen odalépnének kezét szorítani, de mégsem merik.

— *A politikusnak fegyelmeznie kell magát, viselkednie kell. Igyekezett lepleznie érzéseit, véleményét?*

— Nem. Olyan kérdéseket feszegettem, amelyek kényelmetlen helyzetbe hozták a románokat. Én már azon túl voltam, hogy tapintatosan kell eljárni. Őszintén beszéltem és mondtam: ha itt a lakosságnak nyolcvan százaléka magyar, és ez komoly arány, én ezt nem láttam tükröződni a kultúrában és a politikai életben. Tapasztaltam persze a túlzottan aggódó hangokat is kisebbségeink képviselőivel szemben. Kárpátalján például az ottaniak fékeztek: vigyázzunk, ne túl gyorsan soroljuk a tennivalókat, nekik együtt kell élni, nem szabad a húrt feszíteni. Holott sietség nem mutatkozott nálunk, csak az egyenlő emberi jogokon alapuló nemzetiségi érdekeket hangoztattuk és kértük számon ott, ahol különféle ürüggyel megsértik. A felemelt fej méltóságának jogát képviseltük, Sütő András képét kölcsönkérve.

— *Másként fogadta a közvélemény az Ön romániai látogatását, mint Grósz Károly aradi szereplését. A felső vezetőkben hatalmi és hiúsági kérdéseket ez nem érintett?*

— Nagyon kellett ügyelni, hogy ne tudják úgy beállítani, hogy az én utam Grósz Károlyt kontrázza, és a vezetőség megosztására irányul, de ez mégiscsak bekövetkezett. Úgy értékelték, hogy nacionalista vonalat követünk, és megpróbáljuk lejáratni Grósz Károlyt és a pártvezetőket. Élesen felmerült Arad és Bukarest után, Grósz Károly többször is kifejezésre juttatta: a pártban a külügyi osztály nacionalista vonalat követ. Ez roppant megnehezítette a munkánkat. Grósz Károly velem kapcsolatos elmarasztaló véleményét többször hangoztatta KB-ülésen. Anélkül persze, hogy a nevemet említette volna. De hát mindenki tudta, ki járt Bukarestben. Sajnos a KB-nak olyan volt az összetétele, hogy többségi támogatásra végig nem számíthattunk.

— *Miért nem válaszolt Grósz Károlynak? Mondván: a külügy is egy szakma, pozícióból, hozzáértés híján, illetéktelen a minősítésre. Különösen Arad után.*

— Megtörtént, hogy válaszoltam. De csak a kisebbség fogadta kedvezően. Az a vélemény élt, nem helyes, ha egy KB-titkár dezavualja a főtitkárt. Nem véletlen, több kísérlet történt arra, hogy a külügyi pályáról eltérítsenek. Egyszer például a Népszabadság élére javasoltak. Kategorikusan elhárítottam. Azt mondtam: ha mennem kell, visszatérek a pályára, a diplomáciába. Végül a folyamatos eltávolítási manőver csak 1988 tavaszán sikerült, amikor a Parlament elnökének javasoltak. De ezt már nem teljesen tekintetem menesztésnek. Harmadjára fogadtam el a javaslatot. Amikor láttam: a képviselők támogatásával élni lehet a lehetőséggel, és jó ügyeket hasznosan képviselhetek, noha a testületben a régi rend figurái, a „régii harcosok” is működtek. Nem fogtam fel úgy, hogy Grósz Károly eltérítő akciója. Pozsgay Imre, Nyers Rezső és Németh Miklós is támogattak.

— *Úgy tudom, hogy a pártvezetőség megosztódott kisebbségi kérdésekben, hiszen Grósz Károly aradi szereplése iránt Berecz János kifejezte nemtetszését, s amikor 1989 elején Grósz Károly elgyöngült „Jakes elvtárs” nemzetiségi politikájától, Berecz János akkor is nyíltan más véleményt hangoztatott.*

— Így történt. Berecz János az elsők között tett erőfeszítéseket, hogy az európai szociáldemokrata pártokkal felvegyük a kapcsolatot. Külpolitikai kérdésekben nyitottnak mutatkozott, és többnyire helyes álláspontot képviselt. Korlát nála ott mutatkozott; amikor bizonyos határozott lépések következtek volna, felmerült benne az aggodalom: nem csap-e át nacionalizmusba? Bizonytalanság élt benne, s bizonyos pontokon megtorpant, például a Szovjetunióval kapcsolatban. Arad ügyében keményen bírálta Grósz Károlyt.

— *1988. november 16-án még az aradinál is szegyejteljesebb produkciónak minősíthetjük a brassói tüntetés vérbefojtására emlékező budapesti tüntetés szétveretését. Még a belügyi botrány előtt, múlt év decemberében Horváth István miniszter finoman utalt rá: nem ő döntött, a pártirányítás működött. Vagyis: Grósz Károly. S ha 1988 őszének eseményeit áttekintjük, feltűnik: az Ön bukaresti látogatása vagy a Győrffy Károly kereskedelmi tanácsos kiutasítására való diplomáciai válasz, Pavel Platona kiutasítása egy nemzeti méltóságot védő politika mozzanatai, amíg Arad vagy a szolidaritási tüntetés a pártállam legsötétebb jeleit mutatják.*

— Grósz Károly pártfőtitkárságának hónapjait idézi, s kétségtelen; ellentmondásos figura. Bár azt a látszatot keltette, hogy reformista, valójában soha nem volt az. Ahhoz, hogy valaki eredményesen tudjon politizálni egy ország élén, megfelelő műveltségi szintet kell elérnie. Grósz Károlynál ennek hiánya eleve korlátokat szabott. Látható ez a Szovjetunióban is; Gorbacsov értelmes,

művelt, bátor politikus, s mellette egy olyan politikus, mint Ligacsov is, a peresztrojka híveként tűnik fel. De meddig és milyen határig? És milyen tartalommal? Grósz Károly is egyszer rugalmas akart lenni, máskor pedig keménységét mutatta. Kiszámíthatatlansága általános műveltségével és politikai bizonytalanságával függött össze. A kiutasítás kérdésében partnernek mutatkozott, egyebekben nem. Olyan politikus, aki nem nőtt fel egy európai ország élére. Az, hogy párttitkár, az még elmegy. De az állampárt főtitkára, az ország első embere is legyen? De az őszi belső küzdelmekről kérdezett, s elmondhatom, még a kereskedelmi tanácsos kiutasításakor is támadtak: mi is hibásak vagyunk. Bizonyára elkövetett valamit Győrffy. De érződött a közvélemény támogatása, és Grószék istenigazából már nem tudtak ellenállni. Mert Grósznak Arad után nagyon meggyengült a pozíciója.

— *Érzékelte?*

— Igen. Ezért is bizonytalanodott el.

— *Most jelentkezett az a nyomdász, aki ráerősítette a röpiratokat Győrffy kocsjára. Azt mondta: a magyar diplomata az amerikai követség utcájába kanyarodott, s így majd az amerikaiak gyanúsíthatók. Milyen különös és tendenciózus észjárás. Miért nem egy amerikai diplomatát szemeltek ki, ha már amúgy is rájuk akarták terelni a figyelmet? A nyomdász most ellenállóként tűnik fel, holott nyilvánvalóan szekuritátés provokátor.*

— Tudtuk, hogy miről van szó. Talán nagyobb játék elemeként is értékelhetjük: a provokációval Ceausescuék Grószék kezére próbáltak játszani. Megfelemlíteni bennünket, hogy határozott fellépéseinknek lám, ez lesz a vége. Grósz Károly mindig visszatért: nem biztos, hogy helyes úton járunk. Miatunk csapást mérhetnek az erdélyi magyarságra.

— *Miután már évtizedek óta ezt művelték. Gátlástalanul. A túszoikat szállító repülőgép metaforája megnyugtató volt, amellyel az aczéli politika fondorlatosan a fegyverletétel ideológiáját sugalmazta. Egyik pillanatban már Illyés Gyula is elbizonytalanodott.*

— Igen. A budapesti tüntetés brutális meggátolását úgy fogtuk fel, mint a régi szisztéma egyik utolsó próbálkozását. Mindenki ellenszenvet váltott ki, nemcsak itthon, Nyugaton is felháborodott a közvélemény. A gazdasági vezetők is megszólaltak, mondván: ilyen módszerekkel nem számíthatunk a Nyugat támogatására.

— *A pártvezetők feldolgozták az eseményeket?*

— Egy tájékoztató készült, de abban nem elemezték a történeteket. Akkor már a politikai mechanizmus nem jól működött. Valóban tisztázni kellett volna az eseményeket, de akkor felvetődik a felelősség kérdése is.

— *Említette, KB-titkárként kisebbségben küszködött a nemzeti politika érvényesüléséért. Nem próbált helyzetbe kerülni, vagyis bejutni a Politikai Bizottságba?*

— Több alkalommal jutottak el hozzám olyan hírek, miszerint beszélnek Budapesten: javasoltak a PB-be. Felmerült az is: én legyek a gazdaságért felelős titkár. Ez nem volt komoly dolog. Köreinkből is szerették volna, tőlem se volt idegen, hogy kellő súllyal képviseljem ügyeinket. Utólag hálás vagyok azért, mert nem sikerült.

— *Elkerülte a blamát.*

— A döntések hiteltelenítették volna politikai erőfeszítéseimet. Mert ha valaminek ellene szavazok, a közvélemény úgyse tudta volna meg. Csak a

többség véleményét, amit tudomásul kellett volna vennem. Ez a politikai rendszer még a jóérzésű vezetőket is tönkretelthette.

— *A menekültügy, kellő súllyal, sokáig nem kerülhetett nyilvánosság elé. A belügy kategorikusan tagadta, hogy visszatoloncolt volna embereket, holott a közvélemény számos esetről értesült. Bizonyára ez a kérdés is belső pártvitákat takart.*

— Nekem is nyilatkoznom kellett ebben a kérdésben. Kádár Jánosnak az volt a véleménye: valamit lehet tenni, de nyilatkozatokkal ne teremtsünk olyan helyzetet, hogy tömegesen elinduljanak hozzánk. Ezért is hivatkoztam Sütő Andrásra, aki azt írta: lélekrombolás nélkül az ember szülőföldjét el nem hagyhatja. Sok mindent végig kellett gondolnunk addig, amíg a genfi menekültügyi konvencióhoz csatlakoztunk. Mert az nyilvánvaló: Erdély nem maradhat magyarság nélkül, ugyanakkor számíthattunk arra, hogy adott pillanatban a parttalan menekülés lehetőségével Ceausescu visszaélhet, bár nemzetközi presztízsveszteség nélkül nem tehette volna. Vitáztunk a genfi konvenció kérdésében is. Eladdig csak a jugoszláv példát ismertük. Aztán elemeztük, nincs arra kötelezettség, hogy bárkit be kell fogadni. A jogi értelmezés lehetőséget ad arra, ne úgy értelmezzük, hogy pl. a Szovjetunióból csőstől jöhetnek...

— *Mert hogy jöhetnek.*

— De akkor még olyan határozatok és intézkedések éltek, hogy elképzelhetetlennek tűnt. Utána kellett néznünk annak is, nem beavatkozás-e ez keleti kapcsolatainkba. Kiderült: nem, mert a genfi konvenció demokratikus jogrendszeren alapul. Kemény vitákat folytattunk ebben a kérdésben is.

— *A romániai események és a hazai belügyi botrány óta itthoni éberfelügyeleti testületünk gyakran hivatkozott arra: harcot folytattak a román titkosszolgálat ellen. Az állítás nem igaz. Mert számos tény igazolja, azok, akik nyugtalanították a pártvezetők lelkiismeretét az erdélyi magyarság elnyomóritása miatt, itthon nacionalistának minősültek; a hazai belügy megfigyelte, lehallgatta, zaklatta őket, s a szekuritáté listáin is piros betűvel, bekeretezve szerepeltek. Akták és jelentések készültek róluk itthon — és Romániában is.*

— A Varsói Szerződés és a KGST országai között élt egy elv, miszerint egymásnál hírszerzési tevékenységet nem folytatnak. Kiderült: volt, aki tartotta, volt, aki nem. A románok biztos, hogy nem. A BM, a hadügy és a külügy közvetlen pártirányítással működött, tehát amit említ, valóban összefüggő következménysor. Szerencsére az utóbbi időben, amikor Horváth István és Gál Zoltán került a belügy élére, megváltozott a helyzet, ők korszerűen gondolkodtak. De hogy egy hosszú, évtizedek óta központilag irányított apparátust egyik napról a másikra nem lehet átállítani, azt a belügyi botrány is mutatja. A belügy egyszerűen pártutasítás szerint működött, s még ha lettek volna is partnereink, akik egy új szellemű nemzeti elhárításban együttműködnek, nem volt hozzá jogi lehetőség. Mert a rendszer alkalmatlannak mutatkozott egy korszerű nemzetvédelmi szisztéma működtetéséhez. Partnernek és szövetségesnek tekintettük a románokat akkor is, amikor már komoly veszélyt jelentettek. Minket nem Nyugat-Németországból, hanem innen, a szomszédból fenyegettek. Ezzel kapcsolatban Tabajdi Csaba nyilatkozott, s én is megszólaltam. Tabajdi jogosan utalt a román veszélyre. Aradon ugyanis Ceausescu elmondta: mindent képes előállítani, még nukleáris eszközöket is. S amikor látta, hogy nem reagálunk, megismételte fenyegetését. Grósz Károly igazi énjét mutatja az is, ahogyan Tabajdi nyilatkozatát kezelte.

— *És Kárpáti Ferenc is, aki Grósz Károly álláspontját képviselte.*
— Kárpáti Ferenc most sem hajt végre jó manővereket. Szükségtelen ilyen sietséget mutatni a román katonai vezetőkkel való felhőtlen együttműködés demonstrálásában.

— *Allították: Temesváron a katonaság nem lőtt az emberekre. Szemtanúk, hozzáértők állítják, napokon át a katonaság igenis a diktátor uralmát védte...*

— Igen, ezért is helytelen olyan látszatot kelteni, hogy magyar—román viszonylatban csak a katonák között jó a viszony. A honvédséget nem szabad ebbe a dologba belekeverni. Lehet, hogy a legújabb történelemhamisítás kezdődött meg. Ugyanis megbízható információkról tudok, amelyek azt igazolják, a román hadsereg nem volt vétlen a temesvári vérengzésben. Szomorú dolog ez, mert az bizonyos: előbb vagy utóbb ezzel a hamisítással is el kell számolnia a románságnak, s a kiábrándulás nagyon fájó lesz.

— *Miközben gyanakvások közepette dolgozott politikánk megújításáért, a Szovjetunió nem csak közömbösséget mutatott, de még Lenin-renddel is kitüntette a román diktátort. Ligacsov akciója volt?*

— Anakronizmus. De nem lehet csak Ligacsov számlájára írni. Az egész szovjet vezetőség döntött így. Ezt szóvá is tettük. Egyedül mi nem tüntettük ki Ceausescu. Kádár János magára nézve is mértéktartó volt. Emlékszem, 1977-ben, 65. születésnapján az NDK-vezetők ki akarták tüntetni, s azt a feladatot kaptam, beszéljem le a németeket. Hiába hivatkoztam Kádár szerény-ségére és más okokra, a németek úgy tekintették, derogál nekünk...

— *Voltaképp jól gondolták.*

— Győzködtem őket, nem jó az, ha a vezetők egymást teleaggatják, a nép meg röhög rajtuk. Ceausescu esetében a szovjet nagykövetségre rengeteg tiltakozás érkezett, felháborodtak az eljárás miatt. Kihívásnak és a magyarok elleni akciónak fogta fel a közvélemény.

— *Joggal. A fasizmus elismerésének.*

— A szovjetek magyarázták: hozzátartozik az államok közötti ceremóniához, s minden államfő, aki hetvenéves, akárha király is, megkapja. Mondom, az egész szovjet vezetőség döntött. Gorbacsov látta, ki ez a Ceausescu. De e példán is látható: a rendszer saját abszurdumáig jutott el.

— *Lenin pedig nem is forgott mauzóleumában...*

— A maga módján Lenin zseniális ember volt, de még nevét is odaadták a diktátornak. Érdekes: értelmiségi körökben a Szovjetunióban is felháborodtak. Főként történészek; Medvegyevék és Bogomolovék köre.

— *Annyi vitáját, küzdelmét felidézve, így a beszélgetés végéhez közeledve felmerül bennem: hogyhogy Ön a legutolsó időkhöz maradt?* Mi jelentett védettséget?

— Talán az, hogy szakmai tudásomat, tapasztalataimat figyelembe vették. Azon generációhoz tartoztam, amely már az 1948 utáni rendszerben nőtt fel, tanult, nyelveket beszél, s 1956 után vált politikussá. Olyat nem tettem, amit azzal indokolhattak volna, hogy az ország elleni cselekedet. Megfigyelheti: az 1956-os népfelkelés és nemzeti függetlenségi megmozdulás után, amely az első, robbanásszerű válságot jelentette, a személyi politika nem változott olyan radikálisan, mint a sztálini időkben.

— *Egy idő után Önnel el kellett számolni a közvélemény előtt.*

— Kétségtelen, ez is motiválhatta sorsomat. De a másik oldalon történeteket is vegye számba! Kádár János személyi politikájában olykor túlzottan, érthetetlenül is türelmesnek mutatkozott. Hosszú időn át eltúrte például Biszku

Béla jelenlétét, akinek pedig gyöngé képességénél talán csak rosszindulata volt nagyobb. Kádár János számos döntésére ma sincs pontos magyarázatunk. Belement abba, hogy Fock Jenő, Fehér Lajos távozzon, de a szovjetek annak idején mindenáron ki akarták szorítani a vezetésből Aczél Györgyöt, ezt viszont Kádár nem hagyta. Aczél nagyon bántotta, hogy a szocialista országok ideológusai közül csak az ő könyvét nem adták ki a Szovjetunióban. Engem elkönyveltek nacionalistának, s amikor kisebbik fiam „disszidált”, Kádár János kiállt mellettem. Sokan kárörömmel várták és készítettek elő eltávolításomat, de Kádár azt mondta: a gyerek kalandvágját nem szabad a szülők politikai felelőségeként minősíteni. Döntöttek: a XIII. kongresszusig maradjak. Azután jött a fordulat, akkor már megint nem lehetett megtenni. Igaz, ott sem építettek rám, inkább futtattak Iványi Pál-féle embereket. Kádár Jánossal nemegyszer keveredtem vitába. Egyszer Andropovtól érkezett levél: tiltakozott, milyen kijelentéseket hangoztattam az újságíró-szövetségben, 1983. október 6-án. Kádár János felháborodott: megosztom a szovjet vezetést! Hiába mondtam neki: nem kell komolyan venni, jól néznénk ki, ha egy világbirodalom irányító apparátusának én gondot okoznék, kicsi pont vagyok ahhoz. Megírták a levelet és Andropov aláírta, ennyi történt. Akkor egyébként a hadsereg vezetői is kihívták Kádár haragját. Mert ugyan most Czinegére rájár a rúd, de voltak olyan manőverek, önállósodási húzások a hadsereg vonalán is, melyek nem tetszettek a szovjeteknek. Ami egyébként elsősorban Oláh István és mások ügyességét dicsérte. Visszatérve Andropov levelére: további komolyabb következménye nem lett.

— *Álmatlanul töltötte a december 22-ét követő napokat. És azóta könnyebbenedtek-e az álmai?*

— Számítottunk arra, hogy fordulat következhet be Romániában, ebben a hadsereg vezető szerepére gondoltunk, de azért mégis váratlanul ért a fordulat éles és véres drámai mivolta. Örültem a magyar nép együttérzésének. Ami igazolta: népünk alapvetően nemes érzésű és tiszta gondolkodású. És tömegméretekben rosszindulatú, agresszív nacionalizmus nem él benne. Nincs románellenesség, ahogyan ezt a román vezetők és az itthoni vezetők egy része hangoztatta. Ez olyan erkölcsi tőke, amire az elkövetkezendő évek, évtizedek Duna-táji és szélesebb politikájában alapozni lehet. Jellemző volt sajnos: a nyugtalan napokban a magyar politikai élet versengésnek tekintette a segítséget, s egyes személyek saját ambíciójukat akarták kiélni. A politikában nem szabad kapkodni. Legrosszabb tanácsadó a sietség. Én egyszerre meghívtam Iliescut, Gerlachot, bár ez azóta időszerűségét veszítette, és Václav Havelt. S úgy gondoltam, hogy Jaruzelski, aki régebben elnök, hozzá ellátogatok. Elnökként egyébként én nem utazgattam sehova. Václav Havel eljött, fontosnak tartotta, hogy Lengyelországba és Magyarországra ellátogasson. Iliescu köszönte a meghívást, de azt üzenté: egyelőre nem tud jönni. Király Károllyal üzentem neki: én csak abban az esetben megyek, ha jószomszédi deklarációt írunk alá. És ebben benne lesz: nem lehet új alapokra helyezni a magyar—román viszonyt, ha ennek keretében nem rendezzük a nemzeti kérdést is. Mert ha ők az erdélyi magyarsághoz való viszonyt nem képesek tisztázni, akkor nem lesz demokrácia Romániában, és nem lesz jó a román—magyar viszony sem. S nem azért, mert mi magyarok vagyunk, és ők románok, hanem ez már az európaiság és a demokrácia kategóriájába tartozik. Úgy látom, hogy ők ettől messze vannak. Évszázados probléma, aztán hetvenéves probléma, és az utóbbi évtizedek nagyon kiélezett problémája. Ezért nincs illúzióm a decemberi események után sem.

— *Kútmérgezés történt, ahogyan már a forradalom óráiban is figyelmeztetett Sütő András.*

— Erről van szó. Nemcsak a Ceausescu-korszakra jellemző, ahogy a magyar történelmet és Trianont kezelik. Ez a hivatalos politika rangjára emelt nacionalizmus.

— *Doina Cornea is úgy vélekedik: nem minden jogot kell megadni a magyaroknak. Különös elképzelés a demokráciáról — és önnön demokratságáról...*

— Úgy látszik, Doina Cornea kiváló szerepet tud játszani ellenzékiként. Amikor tér adatik számára, úgy tűnhet, ilyen fontos kérdésben kibukik belőle a tájékozatlanság. De talán azóta változott álláspontja.

— *A változások nyomán nemcsak Romániában észlelhetünk nyugtalanító jeleket. Jugoszláviában például a vajdasági magyarság sorsát szerb érdekek és a koszovói ügy is súlyosan befolyásolja. Széttéekintve ezen a politikai tájon, mi-ben reménykedhetünk?*

— Azt hiszem, hosszú és nehéz folyamat hozhat megtisztulást. A Szovjetunióban hosszú időn át olyan politika érvényesült, amely elmérgesítette a nemzetiségi kérdést. Ha a demokrácia útjára sikerül lépni valamennyi kelet- és közép-európai országban, az már lépést jelent előre. Jomagam e tekintetben Jászi Oszkárhoz és Bibó Istvánhoz hasonlóan gondolkodom.

— *Több helyütt inkább az anarchia jelei mutatkoznak.*

— Ott tartunk. Ami a társadalmi, politikai jövőbeni utakat illeti: nyugat-európai módon próbálunk gondolkodni, holott ez a térség külön út Európában. Romániából például belátható időn belül nem lesz Hollandia. Ez a kereszténység kultúrájával is összefügg. Románia más kultúra. Egy dákó-román elmélet európai ésszel és igénnyel mérve képtelen mitológia. Jugoszlávia is más. Szlovénia és Szerbia eltérő mivolta nemcsak gazdasági, de politikai és szellemi értelemben is kitűnik. Hozzánk sok idegen elem beszivárgott, nekünk, a jövőbe tekintve, vissza kell térni a Szent István-i eredethez. Hosszú folyamat lesz. A Szovjetunió rendszere szemünk láttára omlik össze. Ettől az egész világ fél. Mert konfliktusgerjesztő tényező lehet. A párt szétesőben van. Kérdés: képesek lesznek-e új rendszerbe szerveződni, hogy a világ javára válják. Romániában polgárháború is lehetséges, Jugoszlávia mintha szétesőben lenne. Csehszlovákiának jó esélye mutatkozik, mert feltámaszthatók demokratikus hagyományai. De figyelembe kell venni: mások a cseh és mások a szlovák hagyományok. Lengyelország gazdasági helyzete katasztrofális, az NDK, mint állam, meg fog szűnni. Az ilyen nagy horderejű kérdések közepette a magyar nemzetiség ügye kicsíneke tűnik. Nagyon kell hát vigyáznunk, hogy a nemzetközi támogatást magunk mellett tudjuk. Biztató tény: Marosvásárhelyen február 10-én hetvenezer magyar könyvvel és gyertyával a kezében csöndben tüntetett. Korábban úgy tűnt, mi harcolunk a romániai magyarság érdekeiért, ők pedig nem mutatnak hajlandóságot erre. A hatalmas és fegyelmezett demonstráció megmutatta a románságnak és a világnak is: emberhez és magyarhoz méltó szabad életet óhajtanak. E magatartásában és méretében felemelő, néma hitvallás Tamási Áron szép gondolatát idézi bennem 1937-ből: „Ne mondják, hogy kevesen vagyunk, mert élőkben is érték és erő az a tömeg, amely nyelvben és érzésben magyarnak vallja ezen a földön magát. De a halottaink, akik a földön bárhogyan éltek és bármiért éltek: azok is mind bennünk és közöttünk vannak! Jó érezni és az érzés bizonyosságán tudni, hogy mindnyájan egyek vagyunk ebben a vezérlő gondolatban. S ha érezzük és

valljuk ezt, abban a pillanatban hűségre kötelez közösségi életünkkel szemben, s hűségre kötelez történelmünkre vonatkozólag s mindazokat illetőleg, akik ezen a földön anyanyelv szent jogáért és a népek békességéért küzdöttek. Románok is éltek ilyenek bőven: s akiket most az uralkodás lázában a véreik megtagadnak, azoknak szellemével megerősítjük magunkat.”

(A hivatali idő már befejeződött. A Házban csönd honol. A lépcsőház felé bizonytalanul navigálok. Talán azért is, mert gondolataim a Hajdúság és Biharország felé vezetnek. Búcsúzó gondolatként Szűrös Mátyással Ladány jelképéről, az őrt álló daruról beszélgetünk. Eltűnődöm: az elmúlt évtizedek küzdelmeiben jó ügyek vállalói állhattak-e őrt? Nyilvánosan mennyire figyelheték a terepet? Még ha messzire el is láttak, kellő súllyal nem jelezhették a veszélyt. Vajon nem inkább az „Ahogy lehet” kényszerűsége emelkedhetett bennünk életprogrammá? — amiről szép munkájában ír a táj szülőtte, Szabó Pál. Ahogy lehet — az emberek, a felelősséget vállalók tették, teszik dolgukat. Csönd és rendíthetetlen nyugalom telepedett a Házra. Az Idő mégse enged gyanútlanúságba süppedni. Illyés Gyula is így élhette meg feszült pillanatok csöndjét: „megdagadt / ajakkal hallgatunk, / rakjuk, csak rakjuk, mit a szív, az agy / tárnáiba ma elrakunk. / Kérdez a sors még sokat, sokakat! / Legyen elég szavunk”).

Budapest, 1990. február 13—16., Strasbourg, február 28.

ABLONCZY LÁSZLÓ

CSEH GUSZTÁV RÉZKARCA

2+2 monológ

GRÓSZ KÁROLY ÉS N. CEAUSESCU ARADI TALÁLKOZÓJA

Grósz Károly: Én is méltányolom és értékelem ezt a találkozót. Nagyra tartjuk a kezdeményezést, és mint jelenlétünk bizonyítja, azonnal megragadtuk az alkalmat a megbeszélésre. Mindenekelőtt azt kell mondani, hogy túl hosszú az a 11 év, amióta nem volt főtítkári találkozó. Ezalatt sok minden történt a kétoldalú kapcsolatokban és a világban is. Osztom azt a véleményét is, amit ügyvivőjük útján a meghívással eljuttatott, hogy a magyar—román viszony kedvezőtlenül alakul. A két nép egymásrautaltsága, sorsközössége azt követeli, hogy feltárjuk az együttműködés lehetőségeit, és az együttműködésre helyezzük a hangsúlyt. A népeink közötti viszony alakulásáért egyformán felelősek vagyunk. Szeretném megerősíteni: nem hiszszük, hogy egy sikeres találkozó mindent megoldhat, de — Önnel egyetértve mondom — elkezdhet valamit, lendületet adhat egymás álláspontjának jobb megismeréséhez. Mi a nyílt, egyenes beszéd hívei vagyunk. Politikánkat egyre inkább az egész társadalom nyilvánossága előtt alakítjuk és formáljuk, és ebben a szellemben kívánunk a jövőben is dolgozni. Szeretném hangsúlyozni, hogy nyílt szívvel, fogadókészen, az együttműködés módjainak fejlesztése érdekében jöttünk. Abban vagyunk érdekeltek, hogy a román nép boldoguljon, bőségben éljen, csökkenjenek gondjai, népeink tiszteljék és minél jobban megismerjék egymást. Népeink valóságos érdeke, hogy kapcsolataink a kölcsönös előnyök alapján, mesterséges akadályok nélkül fejlődjenek, politikai, gazdasági, kulturális, ideológiai és nemzetiségi téren egyaránt. Tiszteljük és becsüljük a román nép erőfeszítéseit és eredményeit országuk felvirágoztatásában. Tisztában vagyunk azzal, hogy minden párt és minden nép joga, hogy maga válassza meg jövője irányát és az általa eredményesnek tartott módszereket. Mi tanulmányozzuk mások tapasztalatait, de saját utunkat járjuk. Nem minősítünk másokat, de elviseljük, ha bennünket minősítenek, és hitünk szerint cselekszünk. Ebből az alapállásból kiindulva nagyon szeretném érteni Önöket, törekvéseiket. Nagyon sajnálatosnak tartjuk, hogy törekvéseink ellenére viszonyunk hosszabb ideje rendkívül ellentmondásos.

Gazdasági kapcsolataink eredményesen alakulnak, ugyanakkor az együttműködés számos területén visszafejlődés van. Több területen nem tudunk megállapodni, illetve az aláírt megállapodások nem valósulnak meg. Sajnáljuk, hogy javaslatainkat tárgyalási alapnak sem fogadják el.

Kapcsolatainkban problémák keletkeztek, amelyek nemzetközi jelleget öltenek, zavarják a szocialista országok közösségének együttműködését, és akadályozzák az európai enyhülés és bizalom további elmélyítését. A kialakult feszültségért Önök egyoldalúan ránk hárítják a felelősséget, kemény vádakkal illetnek bennünket, politikánkat a Horthy-fasizmussal hasonlítják össze. Ez sértő.

Grósz Károly és Nicolae Ceausescu 1988. augusztus 28-ai találkozásának gyorsírói jegyzőkönyve alapján készült összefoglaló.

Az elmúlt időszakban hatszor volt levélváltás köztünk. Elovastam. A szavak stimmelnek. A cselekedetek nem. Úgy érzem, hogy az 1987-es KB-titkári találkozón megfogalmazott 21 pont megvalósítása érdekében több kezdeményezést kellene tennünk. Nem egyforma rangú, súlyú javaslatok ezek. Ezért tehát természetesnek tartjuk, hogy azokból sok minden el is hagyható. Ezért, ha megengedi, én csak azokat emelem ki, amelyeket mi tartunk fontosnak. Nem biztos, hogy ugyanezek fontosak az Önök számára is.

A számunkra fontos kérdések közül az egyik a Romániában élő nagyszámú magyarság problémája. Álláspontunk, hogy felelősséget érzünk a magyarajkúak sorsa iránt, bárhol élnek is a világon. Miközben elfogadjuk, hogy minden országnak magának kell a problémákat megoldani, a nagyszámú rokoni kapcsolatok és az emberi jogok előtérbe kerülése miatt a magyar és a nemzetközi közvélemény is fokozott figyelemmel kíséri a romániai magyarság egyéni és kollektív jogainak biztosítását, anyanyelvük szabad használatát, az anyanyelven történő oktatást. Az e téren levő problémák zavarják a Helsinkii folyamat kibontakozását.

A magyar és a román nép történetét ez a probléma végigkísérte. Volt idő, amikor ez jó úton indult el, hiszen Petru Groza idején a barátságra való törekvés hosszú időn keresztül meghatározó szerepet játszott. Ma pedig az évszázados művelődési, oktatási intézmények felszámolását, a magyarokkal való kapcsolattartás nehezítését tapasztaljuk. A többi szocialista országgal vagy Ausztriával nincsenek problémák ebben.

Értetlenül állunk a településfejlesztési tervvel szemben. Akár Önök, mi is felelősséget érzünk Európa, a magyarság kulturális értékeinek megőrzése iránt. Aggodalmunkat az Országgyűlés is megfogalmazta. Kérjük, tanulmányozzák és vizsgálják felül, nem lehet-e másképp megoldani ezt a problémát, amely mögött több mint valószínű, a város és a falu közötti kiegyenlítődés húzódik meg. Ha mi tudunk ebben valamit segíteni, készek vagyunk az együttműködés érdekében mindent megtenni.

Számunkra nem kevés gondot jelent, hogy növekvő számban jönnek Magyarországra magyar, román és más nemzetiségű állampolgárok. Felfogásunk szerint a szülőföldön való maradás alapvető emberi jog. Mi senkit nem bátorítunk. Az európai normáknak megfelelően humánus elbánásban részesítjük őket. Jelenleg készítjük elő és a jövő évben Parlament elé terjesztjük a be- és kivándorlási törvénytervezetet, ami új megvilágításba helyezi a családegyesítési problémákat is, hisz ezáltal megszapordnak az ilyen kérdések. Most csak néhány nagyobb problémát soroltunk fel, amelyek, úgy érezzük, feszítik együttműködésünket. (...)

(...) Állítsuk vissza a főkonzulátusokat; folytassuk a haladó történelmi hagyományok közös megünneplését; ösztönözzük a turistaforgalmat gátló tényezők végérvényes felszámolását. Kérjük, erősítsék meg fogadási készségüket, hogy a már korábban jelzett újságírócsoport megismerkedhessen a Romániában élő Magyarok helyzetével. Kérjük, vizsgálják meg, hogy a településrendezési terv végrehajtása milyen következményekkel jár. Külügyi titkáraink koordinálják a munkát, szükség szerint találkozzanak, és jelezzék a választott testületüknek azokat a problémákat, amely bármelyik oldalról a végrehajtás útjában áll. (...)

Nicolae Ceausescu a legfelsőbb szintű találkozóra tett javaslatáról el-

mondta: abból indultunk ki, hogy kapcsolatainkban olyan súlyos, veszélyes problémák merültek fel, amelyek a későbbiek során meghatározhatják pártjaink, népeink viszonyát. A román és a magyar nép jövője — de a múltja is — az, hogy jó együttműködésben, jó szomszédságban éljenek. Ebben az évben fogjuk ünnepelni az első központosított dák állam 2060. évfordulóját Romániában. Ha jól jegyeztem meg az Önök sajtójából, Önök készülnek az első törzsek Európába érkezésének, a honfoglalásnak 1000. évfordulójára. A történelem úgy adta, hogy népeink találkozzanak és együtt éljenek. Természetesen sokat lehet beszélni egy-egy történelmi mozzanatról — így vagy úgy —, de a valóságot senki nem változtathatja meg. A két nép itt található, mindkettő kialakította a saját civilizációját, hasonló körülmények között működtek együtt. (...)

(...) Kapcsolatainkat nemzetközi és kétoldalú szerződések szabályozzák, gondolok itt elsősorban a barátsági és együttműködési szerződésre. Ez világosan rögzíti, hogy kapcsolataink az egyenlő jogok, a függetlenség tiszteletben tartása, a szuverenitás és a belügyekbe való be nem avatkozás elvein kell hogy alapuljanak. Annak tiszteletben tartásán, hogy minden népnek megvan a joga, hogy saját maga döntse el, hogyan kíván a fejlődésben előrehaladni. Ilyen típusú más dokumentumok is vannak, de gyakorlatban egészen az utóbbi két-három évig kapcsolataink összességében jól alakultak. Ez megfelelt pártjaink és népeink érdekének.

Volt olyan időszak, amikor a szocializmus építésében bizonyos téves tendenciák mutatkoznak, egy sor tendencia jelentkezett a szocializmus jövőjétől a reális szocializmusig, amelyekhez pár ország csatlakozott. Ezekhez azonban Románia nem tartozik hozzá, de nem is kívántuk, sőt elhatároltuk magunkat ezektől a téves tézisektől.

A tudományos szocializmus alapjaiból kiindulva, igyekeztünk a saját körülményeinkre szabott, a történelmi helyzetnek megfelelő és népünk akaratával is egyező szocializmust építeni. Ma is az egyes országokban különböző a szocializmus fejlettsége, különböznek az utak is, ahogyan a szocializmust építik. Valóban igaz, hogy elméletileg elfogadott valamennyi országban, hogy létezik a szocializmus építésének különbözősége. Aláhúdom, hogy ez csak elméletileg és elvekben létezik, mert gyakorlatilag nem így történik.

Minderre azért utaltam, mert szeretném, ha jól megértenék azt a koncepciót és azokat az elképzeléseket, amelyeket pártunk a szocializmus építése során valósít meg. Mi azt az utat választottuk, hogy erőteljesen fejlesztjük mind az ipart, mind a mezőgazdaságot. Évente — 1965-től kezdve — a nemzeti jövedelem 33, sőt egyes években 35 százalékát a fejlődésre fordítottuk. Gyakorlatilag nincs olyan ipari ágazat Romániában, amely ne tudna bármit termelni. Gyártunk nukleáris berendezéseket is — békés célokra. Nem termelünk és nem is kívánunk termelni nukleáris fegyvereket. Viszont az ehhez szükséges kapacitásunk megvan.

Ezt azért húzom alá, hogy érzékeltessem Önökkel: megteremtettük az erős ipari hátteret. Ugyanakkor abból indultunk ki, hogy felszámoljuk azokat az egyoldalúan, egy helyre koncentrálnódó ipari központokat, amelyeket a régi rendszertől örököltünk.

Húsz évvel ezelőtt hajtottuk végre az ország területi rendezését. A közigazgatási térkép újrarájzolására került sor. Tehát az Önök kérése, hogy ezt

mi újra tanulmányozzuk, túl késői, mivel ez egy húsz évvel ezelőtt megkezdett folyamat, amely nagy vonalaiban már le is zárult. Abból kiindulva, hogy egyenlően telepítsük az ipari egységeket az ország valamennyi területén, több mint 180 új ipari központot létesítettünk, a célból, hogy felhazsználjuk a környezetet, a környék adottságait, úgy technikailag, mint a szolgáltatás biztosítása érdekében. 40 megyénk van. Egy megye egy mezőgazdasági egység. Megyénként legkevesebb négy ilyen ipari központ van, illetve ez elmeget 7—8-ig is.

(...) Elmondok egy példát: Csíkszereda, amely annak idején gyakorlatilag egy kis falucska volt húsz évvel ezelőtt 14 ezer fővel, ma egy modern város lett, több mint 40 ezer lakossal. Szinte teljesen átépítettük. Amikor tavasszal odalátogattam, azt kellett konstatáljam, hogy egyike a legszebb városunknak, de nemcsak Romániában, hanem mondhatom, a világon is talán az egyik legszebb város. Tehát ha mi visszalépnénk a településrendezés folytatásától, azt jelentené, hogy le kellene bontani Csíkszeredát, és a húsz évvel ezelőttrit visszaállítani. (...)

(...) A húsz évvel ezelőttri településrendezés során megszüntettük a tartományi rendszert, és bevezettük a megyei rendszert. Ennek az alapja a község, a város, majd a megye. Vannak olyan községeink, amelyek nagyon nagyok. 18—20 ezer lelket számlolnak, és vannak kisebb községeink is, amelyek az urbanizálódási folyamat és az iparosodás révén el is túntek. Kezdettről fogva olyan intézkedéseket hoztunk, ha kellett, adminisztratív jellegűeket, hogy ne a nagyvárosokba özönöljenek az emberek. Így tudtuk megoldani, hogy Bukarest ne lépje túl a kétmillió lakost.

Egyes megyék nem tartották magukat ehhez az irányelvhez, és így nemkívánatos módon felduzzadt a megyeközpont lakosságának száma. Ehhez tartozik Arad megye is, ahol 500 ezer lakos él, és ebből 190 ezer Aradon. Mi úgy ítéljük meg, hogy túl sok. Kolozsvár például 350 ezer lakosú város lett, a megyében élő 700 ezer lakoshoz képest. Constanta például 400 ezer lakosú város lett, s a megyében 650 ezren élnek. Éppen ezért, tanulmányozva azt, hogy a húsz évvel ezelőttri irányelveket hajtották végre, úgy láttuk és döntöttünk, hogy meg kell állítani a lakosság városokba történő koncentrálását. (...)

(...) Tehát itthon nem látjuk szükségességét annak, hogy magyarázatot adjunk. Természetes lett volna, hogy a pártjaink, államaink közötti kapcsolatok, együttműködés szellemében, amennyiben Önök előtt nem voltak világosak ezek a kérdések, kértek volna tőlünk információkat ezzel kapcsolatban. Mi ezt nem titokban kívántuk végrehajtani, nem dugtuk ezt el senki előtt. A mi pártunk és államunk problémája ez, senkit nem szólítunk fel arra, hogy kövesse a példát. De aki meg kívánja ismerni, hogy melyek az elgondolásaink a településrendezéssel kapcsolatban, mi készek vagyunk arra, hogy bármilyen felvilágosítást megadjunk erről. Mivel Ön ezt megkérdezte tőlem, elmondhatom, hogy mi az, amit tulajdonképpen csinálni szeretnénk. (...)

(...) Mi valójában azt tűztük ki magunk elé, hogy a szocializmus biztosítsa az emberek jobb létét. Mi azt mondjuk, hogy a szocializmust az emberekkel és az emberekért csináljuk. S ha nem oldjuk meg az emberek problémáit, akkor nem tudjuk megoldani a szocializmus problémáit. Ön azt mondta, hogy ez a kérdés Önöket foglalkoztatja, és más országokat is fog-

lalkoztat. Azt, hogy Önöket érdekli ez a kérdés, láttam, mivel az Országgyűlés keretében is foglalkoztak ezzel. A román Nagy Nemzetgyűlés felé úgy foglaltak állást ezen program végrehajtásával szemben, hogy felhívták a nemzetgyűlést: ne tegye lehetővé a program végrehajtását — ami teljesen ellentétes kapcsolataink elveivel, de általában a nemzetközi kapcsolatok elveivel is. Magyarországon különben más szervezetek is hasonlóképpen jártak el. Szervezeteink viszont válaszolni akartak erre. De ez, a mi gyakorlatunkat figyelembe véve, visszautasítva ezeket a kezdeményezéseket, azt jelentette, hogy a Nagy Nemzetgyűlést, illetve más szervezeteket a pártvezetők ellen uszították. (...)

(...) Elmondhatom Önöknek, hogy valamennyi külföldi képviselő — aki nálunk járt —, beleértve még a legkonzervatívabb és jobboldali beállítottságúakat, az országban folyó tevékenységről csak dicsérő szavakat mondanak. Egyáltalán ez a kérdés nem nemzetközi kérdés, Önök próbálják meg nemzetközi kérdéssé tenni, amely nem használ a Magyar Népköztársaságnak sem.

Mi nem engedjük meg, hogy erre a kérdésre nyilvánosan válaszoljanak, mivel ez csak népeink jó kapcsolatának kárára lehetett volna. Úgy ítéljük meg, hogy a féltetjékoztatás vagy a nem valós tájékoztatás nem szolgálja népeink barátságát és az együttműködést. Egy sor külföldi deklarált jogra hívták fel a figyelmet, vagy mutattak rá azok az emberek, akik elfogadták Önöktől, amit mondtak, mint létező igazságot. Ezt önök a különböző országokban propagálták, beleértve az egyes szocialista országokat is. Erről ugyanis tájékoztam. Mi nem folytattuk ezt a gyakorlatot. Nem ez a kiút. Egy olyan témát választottak, ami nekünk becsületünkre válik, és a szocialista építés egyik nagy vívmánya Romániában, ami természetesen az élet-színvonal emelkedésével jár. (...)

(...) Önöknek nem tetszett az, amit mi csinálunk. Őszintén, nekünk sem tetszik sok minden, amit Magyarországon csinálnak. Nem értjük az Önök reformját sok vonatkozásban. De nem kezdtünk publikus formában különböző állásfoglalásokat nyilvánosságra hozni, vagy párt- és állami szervek keretében arról állásfoglalásokat kinyilvánítani, mivel úgy ítéljük meg, hogy ez egy olyan kérdés, amelyet a magyar pártnak, a magyar népnek kell megoldania. Nekünk más a véleményünk erről. Jó lenne, ha mi tudnánk erről beszélgetni, amikor időnk lesz rá. Úgy ítéljük-e meg, hogy ezt nekünk nyilvánosan kellene megbeszelnünk? Erről is lehet szó, hogy ezen az úton lépünk tovább. Tudunk mi is vitatkozni ilyesméről. Nem kívánok itt most semmilyen konkrét problémára kitérni, de mi úgy ítéljük meg, hogy az Önök reformjának egyes kérdéseivel nem jó úton haladnak. Lehet, hogy tévedünk, de amikor majd erről egyszer nyíltan beszélgethetünk, akkor készek vagyunk, hogy szóljunk erről. De itt semmiképpen sem kívánunk ezzel kapcsolatosan nyílt, publikus polémiát folytatni. Nem azért, mert mi talán félnénk attól, hogy erről informáljuk népünket, mivel nálunk ezeket a kérdéseket jól ismerik. Sok kérdés merül fel részünkről, hogy miért csinálják ezt így a magyarok. Úgy ítéljük meg, hogy egészen hibás az, ami egyes területeken zajlik, hogy az eddigi szocialista építés eredményeit kétségbe vonják. (...)

(...) Bennünket nagyon foglalkoztat és nem tudjuk, hogy miért történik az egyes szocialista országokban, beleértve Magyarországot is, hogy

szorgalmazzák a magántulajdonon alapuló gazdaságok kialakulását. Ugyanis ez nem más, mint a kapitalista típusú gazdálkodás. Szeretnénk, ha a legközelebbi prágai találkozónkon is felvetnénk ezt a kérdést. A szocializmus jövőjét illetően ezek azok a kérdések, amelyek bennünket kell hogy nagyon komolyan foglalkoztassanak.

Őn itt utalt a magyar nemzetiségű román állampolgárokra. Arra is, hogy felelősséget éreznek azon magyarul beszélő emberek iránt, akik más országokban élnek. Természetesen ez olyan koncepció, amelyik ellentétes az általános nemzetközi elvekkel és a kétoldalú szerződéseinkkel. Ami a román állampolgárok iránti felelősséget illeti — függetlenül származásuktól és nyelvüktől —, kizárólag a román párt és állam politikájától függ, hogy sokoldalúan fejleszthessék tevékenységüket az ország keretén belül. Ismétlem: függetlenül származásuktól és nyelvüktől. Csak akkor lehetnek jobb élet-körülményeik, ha fejlesztik az ipart, a kultúrát, a tudományt.

A közelmúltban felemeltük valamennyi állampolgár fizetését. Vádolhatók lennének akkor, ha azt tettük volna, ami különben nem egy kapitalista országban előfordul, hogy azok, akik más nyelven beszélnek, nem kapták volna meg az emelést. Ilyen nem volt a szocializmus történetében, és főként ma sincs ilyen jelenség. (...)

(...) De most feltételezem, elvonatkoztatva a tényektől, hogy az Ön alapállása jó. Mit tudnak csinálni azért, hogy az Egyesült Államokban élő hárommillió és pár százezer magyarnak segítsenek? Tudnak segíteni? Most, hogy kiéleztük kapcsolatainkat, mit tudnak Önök azért csinálni, hogy a nálunk élő, magyarul beszélő lakosok segítséget kapjanak Magyarországtól? Ha Önök havonta tudnak adni nekik valamit — ez ellen nekünk nincs semmi ellenvetésünk. De természetesen ezt a kérdést nem így vetjük fel; azért mondtam csak így, hogy e tézis igazságát, megalapozottságát próbáljam vizsgálni. A legjobb az, ha hagyják az embereket, hogy csinálják a dolgukat ott, ahol születtek, és ahol élnek.

Őn az oktatásról, az iskolákról, a kulturális tevékenységről beszélt. Több mint háromezer iskola van, amelyik magyar nyelven oktat. Vannak gimnáziumok, vannak nyomdák, irodalom, újság. Természetesen személyesen utánanéztem, hogyan osztjuk el a papírt a létező irodalom kiadására, és jól ismerem, hogy a magyar irodalom kinyomtatására az átlaghoz viszonyítva nagyobb százalékot adunk, mint a román irodalom kinyomtatására. Mindenhol több papírra lenne természetesen szükség. De csak azt tudjuk elosztani, ami van. Megjelennek iskolai tankönyvek magyar nyelven, vannak magyar nyelven tudó tanáraink. Ha arányokat tekintünk, ha a magyar írókat nézzük az írószövetségben, 10 százalék a magyar részvétel; ez nagyobb részarány, mint az összlakosságban a magyar nemzetiségé. Nem kívánunk mást, csak hogy a magyar tömegeknek a realitást mutassuk be és ne dezinformáljunk, mert kinek használ az, ha mi valótlan dolgokat közlünk egymásról? Mit gondolnak, hogy kik hisznek Önöknek Romániában? Természetesen lehet találni olyan elmaradott embereket mindig, és elégedetlen embereket is bármely országban. A Szovjetunióban hetven év után is lehet ilyen embereket találni, de ez nem normális helyzet. Az ember átalakítása a legnagyobb kérdés. Csinálhatnak gyárakat, húsz ezer kilogrammos termést hektáronként, az embereket nehezebb megváltoztatni. Akkor, amikor még külföld-

ről is táplálunk ilyen értelemben különböző dolgokat, az nem segít hozzá, hogy megértsék a valós helyzetet. (..)

(..) Pártunk gyakorlata olyan — és ezt nem elméleti oldalról, hanem gyakorlati oldalról megközelítve mondom —, hogy a pártdemokrácia nem teszi lehetővé, hogy létezzenek olyan állampolgárok, akik nem a teljes egyenlőség alapján élnek hazánkban. Természetesen lehet embereket találni, akik korábban Központi Bizottságunk tagjai voltak, és ma Magyarországon található. Van, aki azt mondja: azért ment el innen, mert meg lett büntetve. Természetesen ezzel a későbbiek során is élni fogunk azokkal szemben, akik államunk törvényeit áthágják. De őt nem azért büntettük meg, mert magyar származású volt, hanem tevékenységéért, és az általa elkövetett hibákért.

Ha arányaiban vizsgáljuk, akkor sokkal több olyan román pártaktivistát és párttagot büntettünk meg, akik a tevékenységükkel erre rászolgáltak. Senki nem mondhatja azt Romániában, hogy azért lett megbüntetve, mert ilyen vagy olyan származású. Éppen ezért mi azzal büszkélkedünk, hogy országunkban megvalósítottuk minden szempontból a teljes egyenlőséget, és határozottan folytatni fogjuk, amikor ezeket az alapelveket alkalmazzuk pártunk politikájában. Természetesen egyeseknek ez nem tetszik. (..)

(..) Az a véleményem, hogy a tömegeket tájékoztatni kell, de úgy, hogy az reális legyen és ne szenzációhajhász, és főként ne okozzon károkat az adott országnak. Éppen ezért vetem fel most ezt a kérdést, hogy kölcsönösen hitelesen tájékoztassunk, valós és ellenőrzött forrásokat felhasználva.

Állítsák le a Románia politikájával szembeni nyilatkozatokat a sajtóban, a rádióban és a tévében, függetlenül attól, hogy milyen kérdésekre vonatkoznak. Szigorúan vessenek véget a nagykövetségünk épülete előtt szervezett megmozdulásoknak, mert mi is tudunk ilyen felvonulásokat szervezni az Önök nagykövetségének épülete előtt. Nem hiszem, hogy bármely nagykövetség előtt ilyenre szükség lenne. Mi nem engedjük meg még a külföldi egyetemistáinknak sem, jöllehet, 18 ezres tömegről van szó, hogy akár az Amerikai Egyesült Államok, akár Izrael vagy más ország nagykövetsége előtt tiltakozást szervezzenek. Mi úgy ítéljük meg, hogy ez nem fogadható el a nemzetközi kapcsolatokban. (..)

(..) Mit gondolnak, milyen visszhangra talált volna Romániában, szolgálta volna-e barátságunk elmélyítését, ha tájékoztattunk volna arról, hogy hazánk felszabadulása 44. évfordulója alkalmából a nagykövetségünk előtt tüntetés volt országunk politikája ellen? Természetesen az is hozzátartozik, hogy a nagykövetség kockáján az Önök pártvezetősége megfelelő szinten képviseltette magát, és ezt mi nagyra értékeljük. De ez két olyan dolog, ami rendkívül ellentmondásos. (..)

(..) Ön szólt arról, és valóban így van: tizenegy éve főttkári szinten nem találkoztunk. Ez természetesen csak részben igaz. Kétoldalú találkozó nem volt, de egy évben többször is volt alkalmunk beszélni. Magyar részről nem találták szükségesnek, hogy létrejöjjön a Román Kommunista Párt főttkára részéről egy magyarországi látogatás. Nem tudom, milyen megfontolás alapján. Mi úgy ítéljük meg, hogy mindent meg kell tennünk azért, hogy országaink és népeink kapcsolatai fejlődjenek. Természetesen a kézfogások nagyon jók különböző alkalmakkor, de a jószomszédi viszonyról és a kétoldalú kapcsolatokról való beszélgetés nem ilyen formában kell hogy

történjen. Mindenesetre nem a mi pártunk részéről volt visszalépés ebben a kérdésben. Nem nekünk kell szemrehányást tenni emiatt. (...)

(..) Egyetértünk azzal, hogy üljön össze a kulturális vegyes bizottság, és tárgyaljon Románia és Magyarország kulturális kapcsolatairól. Nem szeretnék ismételt adatokkal előjönni — megkérem Stoian elvtársat, legyen ebben Szűrös elvtárs segítségére — de az utóbbi években Magyarországról háromszor-négyszer több együttes jött Romániába, mint fordítva. Kiegyensúlyozott viszonyra van szükség. Úgy tudom, hogy a kolozsvári magyar színház rendszeresen jár Budapestre, és nagyon jó előadásokat tartanak. Ez is bekerülhet a tervbe, de azt nem tudjuk elfogadni, hogy az együttműködés csak erre vonatkozzon. Románia egységes, független állam, kapcsolatainkat állam és állam között képzeljük el. Nem fogjuk megakadályozni, sőt, meg fogjuk szervezni, hogy sor kerülhessen a kolozsvári magyar színház látogatására, de a kolozsvári román, sőt a temesvári román színház magyarországi látogatására is. Ha minden a korábbiak szerint történne, akkor azt hinnék, hogy Romániában csak magyar nyelvű színházak vannak. Úgy néz ki, mintha mi azt igényelnénk, hogy Magyarországról hozzánk csak román nyelvű színházak látogassanak. Ez értelmetlen. Nem a román fél akadályozza tehát a kulturális kapcsolatok fejlődését. (...)

(..) Nem értem azt a javaslatát, hogy egy bizottság vizsgálja meg a Romániából Magyarországra emigráltak helyzetét. Ez az Önök problémája. Akik vissza kívánnak térni, azok visszatérhetnek. Különbön erre vonatkozóan van közös szerződésünk is; egyébként van véleményünk erről a kérdéssel, a magyar nemzetiségű lakosságnak is van; a helyzet mesterségesen alakult ki, a részletekbe nem kívánunk belemenni. Mi természetesen nem bátorítjuk a kivándorlást, sőt, azon vagyunk, hogy megakadályozzuk. Megköztözve persze senkit nem tudunk itt tartani. (...)

(..) A konzulátusok kérdéséről. Sajnos nagyon rossz a helyzet. Mi a jövőben senkivel nem kívánunk konzulátusokat létrehozni. Ha jól tudom, akkor egyetlenegy konzulátusunk volt (a debreceni — a szerk. megjegyzése), de arra gondoltunk, hogy bezárjuk, mert csak hiába eszik ott a kenyeret. Értelmetlen. Nyíltan megmondom Önöknek, nagyon sok olyan levelet kaptam, amelyből világosan kiderül, hogy a konzulátus beavatkozott Románia belügyeibe. A helyes eljárás tulajdonképpen az lett volna, ha letartóztatjuk és elítéljük az ott dolgozókat. Semmilyen formában nem szolgálta országaink együttműködését. A nagykövetségeknek olyan kapcsolatokat kell ápolniuk, amelyek nem az elégedetlen emberekkel való kapcsolattartást helyezik előtérbe. Nagykövetségeink foglal kozzanak pártjaink, államaink és hivatalos szerveink együttműködésének építésével. Ezért nem vagyunk a konzulátusok megnyitása mellett, és általában sem ezt az utat kívánjuk a jövőben járni. (...)

(..) Végezetül az újságírócsoport romániai látogatásáról szólnék. Támogatnék egy ilyen újságírócserét, de az újságíró-szövetségen belül, hogy a tudósítócserén keresztül jöjjön létre. Persze ne csak olyan helységeket látogassanak meg, ahol magyar nemzetiségű lakosok élnek, hanem nézzenek körül, hogy mi történik egyáltalán Romániában. Nagyon sok a látnivaló Bukarestben is, pl. egy modern központot építettünk. Meglátogathatnak olyan helységeket is, ahol magyar, német és ukrán nemzetiségűek is élnek. Tehát nem kizárólagosan olyan területekre gondolok, ahol csak magyar nemzetiségűek élnek.

Javaslom, ebben a szellemben vizsgáljuk meg azokat a kérdéseket, amelyekben nézőpontunk azonos, vagy legalábbis megközelíti egymást. A mi mostani találkozómról rövid közleményt jelentetnénk meg, amelyben megjelölnénk a szóba került témákat, és kifejeznénk azon óhajunkat, hogy — túllépve az időközben felmerült kérdéseken — tevékenységünket együttműködésünk fejlesztésére kívánjuk összpontosítani. Természetesen kifejeznénk azt a szándékunkat, hogy mindent meg fogunk tenni országaink kapcsolatai fejlődéséért, a szocializmus ügye, népeink barátsága érdekében. (...)

(...) Kérem, bocsássa meg, ha kicsit sokat beszéltem, de azt akartam, hogy jól értse meg mindazt, amiről megkérdezett.

II.

A délutáni tanácskozáson *Nicolae Ceausescu* szólt először. Kifejtette: véget kell vetni annak, ahogyan a román párt és állam politikáját tárgyalják a magyar sajtóban, Magyarországon. A román sajtó is tudna hasonló magatartást tanúsítani. A demokrácia és a szabadság nem feltételezi azt, hogy a sajtó beavatkozzon más országok belügyeibe. Nem tudom, hogy létezik-e nemzetközi nyilvános szabályozása e kérdésnek. De van egy hallgatólagosan elfogadott, államok közötti megállapodás, és valamennyi kormánynak kötelessége, hogy ilyen alkalmakkor közbelépjen. Én itt nem elméleti-ideológiai vagy irodalmi kérdésekben (film, színház) levő különbségekre gondolok, hanem arra a tényre, hogy Románia és az RKP belpolitikáját teszik Magyarországon a vita tárgyává. Ez még elfogadhatatlanabb két szocialista ország között. Százötvenöt országgal van kapcsolatunk, de nincs ilyen típusú gondunk egyetleneggyel sem. Tehát megvan a kormányoknak az a nemzetközi felelőssége, hogy közbelépjenek az ilyen ügyek kapcsán, amely egyáltalán nem a demokrácia áthágását jelenti, ellenkezőleg, a demokráciáért és a szabadságért tennék ezt.

A különböző megmozdulásokkal kapcsolatosan azonban már más az illetékesek és a kormány felelőssége, még Magyarországon is. Az új jogi szabályozás következtében senki nem tud megmozdulást szervezni jóváhagyás nélkül, csak illegálisan. Ez még a legdemokratikusabb polgári államokban is így van. Be kell mutatni, hogy a tüntetésnek mi a célja, és így tovább. Egyértelmű tehát, hogy a magyar kormány és az illetékes hatóságok kezében van, hogy engedik, vagy sem a megmozdulásokat. Ha Önök egy magyar—román barátsági rendezvényt kezdeményeznek, az más dolog, de az utóbbi időben lezajlott megmozdulások nem ilyen jellegűek voltak. Tehát nem lehet azt mondani, hogy a magyar kormány nem felelős, és nem lett volna köteles megakadályozni ezeket. A román alkotmány is tartalmazza, hogy szabad megmozdulásokat szervezni, de a külföldi nagykövetségek előtt szervezendő megmozdulásokhoz — még akkor is, ha azok résztvevői a béke mellett kívánnak tüntetni — központi hozzájárulás kell. (...) Tehát nem mondhatjuk azt, hogy a kormányoknak nincs meg a felelőségük ebben a kérdésben, és nem tudnak rendelkezni. Éppen ezért nagy meglepetésemre szolgált, hogy Ön nem tudja biztosítani, hogy a jövőben ilyen megmozdulásokra nem kerül sor. Frissen kinevezett nagykövetségünk azon gondolkodik, megvannak-e a feltételek ahhoz, hogy a munkáját zavartalanul vé-

gezze Budapesten. Ezért szükségesnek ítélem, hogy áttekintsék ezt a kérdést; véget vessenek ennek a gyakorlatnak, és megteremtsék a lehetőségét, hogy országaink kapcsolatai fejlődjenek. (...)

(...) Ön ismételten azt mondotta, még mindig nem világos Ön előtt, hogy végül is mi történik itt a településrendezés kapcsán. Húsz éve bebizonyosodott, hogy jogos, jó úton indultunk el. Persze voltak hiányosságok, nem minden zajlik ideális körülmények között. A tudományos szocializmus egyik alaptétele, hogy a falu és a város közötti különbség eltűnésével növekedjék az életszínvonal. A probléma úgy merül fel, hogyan lehet azt a legjobban megoldani. A kapitalista országokban ezt a kérdést anarchista módon oldották meg. A szocializmus keretében azonban ezt szervezett formában, tudatosan kell megvalósítani: nem azért, mert ezt Marx vagy Engels mondta valahol, hanem azért, mert ez a szocializmus egyik lehetősége. Nem szabad semmit a véletlenre bízunk. Természetesen a gyakorlatban semmi nem megy úgy, ahogyan azt a programunkban rögzítettük. Jelentkeznek hiányosságok. Vannak olyan megyék, ahol az egész megye több mint fele egy helyre koncentrálódik, ami egyértelműen negatív jelenség. Azon vagyunk, hogy ezt leállítsuk. De ki döntse el, hogy jó-e, amit csinálunk? A magyarországi sajtó vagy a magyar Országgyűlés, akik nem ismerik körülményeinket, vagy a román nép? Mi népünk véleményét tartjuk szem előtt. Sűrűn konzultálunk népünkkel. Főtitkári kinevezésem óta talán nincs is olyan község, amelyet legalább párszor ne látogattam volna meg. Beszélünk emberekkel, parasztokkal, munkásokkal, értelmiségiekkel, és velük határozzuk meg, hogy mi a jó, és mi a nem jó. Ha valaki elszigetelten a hegyekben akar maradni, az maradhat ott is. Sajnos nem ez a jellemző, hanem inkább az, hogy a városokba mennek. Mi megértjük ezt a dolgot. Ez logikus, természetes folyamat, s ezért foglalkoztat bennünket az, hogy az emberek az adott helységeket találják meg a számításukat. Ez a lényege ennek a dolognak. (...)

(...) Ön azt mondja, rokonszenvet érez az azonos nyelvet beszélőkkel, függetlenül attól, hogy azok hol élnek. Nekünk is vannak olyan állampolgáraink, akik különböző országokban élnek, nálunk is megvan ez az érzés. A háború előtt például a román államnak voltak iskolái Görögországban, Bulgáriában. Én jártam 1945-ben Szófiában, a román gimnáziumban. Természetesen már régóta nem létezik. Jugoszláviában is egyes iskolákat a román állam támogatott. Nem az egyesült államokbeli románokra gondolok, azok túl messze vannak, de természetesen nagyon jó kapcsolatokat ápolunk velük. Ők amerikai állampolgárok, és nem avatkozunk bele semmiféleképpen problémáikba. Magyarországon úgyszintén volt egy nagyobb román nemzetiségű csoport, amely eltűnt, eltűnőben van. Azok a próbálkozások, hogy ezeket újraélesszék, tulajdonképpen jelentéktelenek, mivel ezt korábban erőltették, vagy most, erről nem érdemes beszélni. De ne felejtsük el, hogy nekünk, mint kommunistáknak a különböző kérdéseket osztályszempontból kell néznünk. Én nem állok a nihilisták pártján, én a nemzeti érzelmek életben tartása mellett vagyok, de úgy ítélem meg, hogy szem előtt kell tartanunk az osztályszempontokat is. Ez elvi-elméleti, de ugyanakkor gyakorlati kérdés is. A problémákat a szocializmus építésének érdeke oldaláról kell megközelíteni, mivel az jelenti számunkra tulajdonképpen az osztálynézőpontot. (...)

(..) Belenéztem az adataim közé: a létező gimnáziumok közül több mint 10 százalék magyar nyelven oktat. Abszurditás, amit egyes újságírók írnak. Mindent megteszünk azért, hogy az emberek tanuljanak, megtartottuk és támogatjuk az összes iskolát. Beleértve az anyanyelven oktató iskolákat is. Ha a magyar pártot annyira foglalkoztatja a Romániában élő magyar ajkúak helyzete, akkor éppen neki kellene segíteni, hogy ezek nyilvánosságra kerüljenek. Valamit pluszban mondjanak azon kívül, ami létezik és van.

Önöknek is elmondhatom: büszkék vagyunk arra, hogyan oldottuk meg Romániában a nemzetiségi kérdést. Ismerjük más országok gyakorlatát. Üdvözlénék, ha ott is hasonló jogokkal és lehetőségekkel rendelkeznének a nemzetiségiek, mint a Román Szocialista Köztársaságban. Mi úgy ítéljük meg, hogy nagy sikere ez a Román Kommunista Pártnak, ahogyan megoldotta a szocializmus építésének keretében, a saját helyes útján haladva, a társadalmi igazságosság és egyenlőség elvét követve. Nem kérünk mást, csupán azt, hogy Önök a magyar népnek a valóságot mondják el. Ne higgyék, hogy úgy van, ahogy ezt valahol kijelentették, hogy a nemzetiségi tanácsokban tevékenykedő magyar ajkúak kiszolgálói a román párt vezetésének. Nem! Becsületes állampolgárai Romániának. Amikor elégedetlenségüket fejezték ki mindazok miatt, amit Budapesten írnak rólunk, tulajdonképpen az izgatta őket, hogy valótlanúságot állítanak mindarról, ami Romániában történik. (...) Tudjuk, és magunk is mondjuk, hogy nagyon sok még a teendőnk. De jó úton haladunk. Ezt el kellene mondani legalább a baráti országokban, ahol a szocializmust építik. (..)

(..) Ha arról akarunk tájékoztatni, hogy mi történik egy szomszédos szocialista országban, fontosabb dolog erre figyelni, mint hogy száz- vagy százötvenezren jogosan elégedetlenek, de végül is törvénysértést okoznak, s ezen keresztül minősítik, hogy mi történik Romániában. Akarnak látni Önök is megmozdulásokat Romániában? A nagykövet elvtársuk régóta látja a mi televíziónk műsorát, hogy a különböző találkozó alkalmával milyen megmozdulások vannak, százezres tömegekkel. Azok nagyobb jelentőségűek, mint egy ilyen brassói esemény, amelyet ott helyben a kollektíva is elítélt.

Miért vetem fel ezeket a kérdéseket, Grósz elvtárs? Mert szeretném, hogy a lapokban hagyjanak fel a romániai valóság elferdítésével. (...) Ha Romániában valóban súlyosan megsértének a szocializmus elveit, és olyan úton haladnánk, hogy igyekszünk felszámolni mindazt, amit kiharcolt a nép, az egy másik kérdés lenne; azt teljesen jogosan bírálhatnák. De nem ez történik Romániában, és szilárd meggyőződésem, hogy soha nem is fog ez történni. Lehet, hogy soha nem fogjuk tudni a dolgokat a legideálisabb körülmények között csinálni, talán lehetetlen is. Én mondtam itthon párszor: ha Romániában még egyszer 1965-től kellene kezdeni, vitathatatlanul ugyanezt az utat választanám. (..)

(..) Természetesen vannak más típusú problémáink is, például túl nagy készletekkel rendelkezünk. El is határoztuk, hogy ezek meghatározott normán felüli részét felszámoljuk; ha a feleslegeket el tudnánk adni, az összes adósságainkat vissza tudnánk fizetni egy hónap alatt, mert óriási készletekkel rendelkezünk.

Nagy figyelmet szentelünk a tudománynak, a tudományos kutatásnak, mivel úgy ítéljük meg, hogy e nélkül nem tudunk előbbre lépni. Igyek-

szünk valamennyi területre magasan kvalifikált kádereket küldeni. Űgy dön-
töttünk, hogy ez évtől kezdődően növelni fogjuk az egyetemisták számát,
és a termelésben újabb helyeket hozunk létre. (...)

(...) Nem beszéltünk a nemzetközi kérdésekről. Nem is készültem.
Nemrég tárgyaltunk erről. Viszont egyetlenegy kérdéstről mégis. Annál is
inkább, mivel holnap újból kezdődik a bécsi találkozó. Ott nagyon sok
kérdés merül fel. Mi úgy ítéljük meg, hogy nem érthetünk egyet sok olyan
próbálkozással, amely arra irányul, hogy megváltoztassa a Helsinkiben alá-
írt dokumentumokat, azok tartalmát. Szorgalmazták a vallási ügyeket. Mi
jeleztük a szovjet elvtársaknak, hogy nagy hibának tartjuk, ha ezen az
úton megyünk tovább. Nem azért, mert Marx és Engels azt mondta — és
Lenin is —, hogy a vallás a nép ópiuma, hanem azért, mert nem térhetünk
vissza a középkorba. Mi teljes szabadságot biztosítunk a különböző felekeze-
teknek, de nemzetközi szabályozás révén megnyílna az út különböző szek-
ták alapításához, amelyeket különben az imperialista körök finanszíroznak.
Nálunk a vallás egy bizonyos történelmi környezetben keletkezett, és hagy-
juk, hogy bántatlanul így folytassa tevékenységét. Egyesek fokozatosan el-
fognak tűnni, például a zsidó vallás gyakorlatilag már rendkívül kevés hívőt
számlál. Vannak még rabbik, de nehéz ma olyat találni, aki rátérne erre
a hitre. Ilyen formában nincsenek problémáink egyetlen felekezettel sem.
Nem ilyen értelemben foglalkoztat bennünket ez a kérdés. Mi nem járul-
hatunk hozzá, hogy egy nemzetközi fórum keretében teremtsünk most újabb
lehetőségeket a vallás visszatérésére. (...)

(...) Amit viszont szeretnénk: ne ezek a kérdések legyenek a homlok-
térben, hanem azok, amelyekben egyetértés van, s tegyünk meg mindent a
kapcsolataink fejlesztéséért. Ha vannak kérdések, és létezik meg nem értés,
akkor azt ne dramatizáljuk, de ne hagyjuk tisztázatlanul sem, találkozunk,
beszélgessünk; azokat a témákat, amelyekben nem tudunk megállapodni, na-
poljuk el, hagyjuk, hogy az élet is bizonyítson. Néha, ahogy mondani szok-
ták, akár egyetlen éjszaka is jó tanácsadó lehet, és amikor újra elővesszük,
az élet hozzásegít a jobb megértéshez. Ne hagyjuk magunkat, hogy érzelmi
alapon álljunk ezekhez a kérdésekhez, hanem felelősséggel nyúljunk hozzá.
Olyan felelősséggel, amellyel tartozunk népeinknek, országainknak, és így
cselekedjünk együtt, közösen.

Kérem, hogy ebben a szellemben adja át üdvözetünket a Politikai Bi-
zottság, a Központi Bizottság tagjainak, a kommunistáknak, személyes üd-
vözetemet a delegáción keresztül a Központi Bizottságnak, a baráti magyar
népnek.

Grósz Károly: Szeretném még egyszer megfogalmazni azt a véleménye-
met, amit bevezetőmben elmondtam, hogy természetesen ez a településfej-
lesztési program Románia belügye. Azt persze, hogy minket ez foglalkoz-
tat, valóban jelezhattük volna korábban is. Én nem tudom, jelezték-e vagy
sem. Ezért szeretnék élni azzal a lehetőséggel, amit felajánlott, hogy egy bi-
zottság tegyen látogatást itt, melyet az Önök munkatársai elkalauzolnak. Ha
rokonszenves lenne a javaslatom, tekintettel arra, hogy a Parlament fogal-
mazta meg az állásfoglalást, én a Parlament építési bizottságát kérném
fel, hogy éljen az Önök által felvetett lehetőséggel. Ha jól értettem a tele-
pülésfejlesztéssel kapcsolatban Ön által felvázolt koncepciót, akkor bennem
továbbra is felmerülnek kérdések. Rendkívül rokonszenves az a törekvés,

hogy a falvak fejlesztése a fejlődés iránya. Nehezen tudom viszont megérteni, hogy akkor mi lesz 7 ezer faluval. De engem még egy dolog miatt izgat ez az egész. Magyarországon is mennek tönkre falvak, otthagyják az emberek. Vagy csak olyan idősök laknak ott, akik már nem vállalják, hogy ott új otthont teremtsenek. Tehát egy ilyen tapasztalatcsere, ahol a képviselők megláthatnák saját szemükkal, beszélgethetnének az emberekkel, sokat segítene abban, hogy jobban megértsük a helyzetet, és jobban tudjuk kezelni. Ez a tartalmi rész.

Néhány megjegyzést szeretnék tenni a magatartásunkat illetően. Ha mi a tömegeket félrevezettük, akkor egyetlen kiút van, hogy a tömegeket megismertessük a realitásokkal, mert én a pontos tájékoztatásnak a legfontosabb feltételét a valóságban látom. Itt szeretném azt is megmondani, hogy nagyon nehezen tudom azt a helyzetet kezelni, amit megfogalmazott: hogy az ellenvéleményeket ne írja meg a sajtó. Miért? Azért, mert a saját dolgaikkal kapcsolatos ellenvéleményeket is megírják. És mi a sajtó hasábjain vitatkozunk vagy ülésen vitatkozunk, vagy felszólalásban, egy előadói beszédben stb. Azt én az első perctől kezdve képviseltem, hogy semmifajta rágalmazást, valótlanúságot szó nélkül hagyni nem lehet, és fel kell elléne lépni, de ettől még lehetnek különböző vélemények, ha elfogadjuk, hogy eltérőek a nemzeti sajátosságok, eltérő a gyakorlat, eltérő a stílus. Tehát azt nem tudom megígérni, hogy a magyar sajtóban nem fog olyasmi elhangzani, ami eltér a román politikai gyakorlattól. De azt igen, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt mindentől elhatárolja magát, ami nem igaz, és ha úgy tetszik, hogy ebben nem vagyunk elég határozottak, nem jók az érveink, nem helyesen ítéljük meg a helyzetet; akkor kérem, avassanak be, mi örömmel korrigálunk. Azt is szeretném megmondani, én nem tapasztaltam, hogy Románia politikájával kapcsolatban fogalmazódott volna meg elmarasztalás, hanem egy-egy kérdéssel kapcsolatban fogalmazódott meg ellenvélemény. Ezért nagyon szeretnék élni azzal a lehetőséggel, amit joggal fogalmazott meg, hogy nekünk többet kell egymásról tudnunk. Lehet, hogy itt is eltér a felfogásunk, de úgy érzem, ha az Önök lapjai rámutatnak egy-egy tévedésünkre, attól semmi sem történik, az csak a párbeszédet gazdagíthatja.

Ön, Ceausescu elvtárs, utalt arra, hogy mi szerveztük ezeket a tüntetéseket. Ha a munkatársai figyelmesen elolvasták azt a beszédet, amit azt követően tartottam, akkor elolvashatták azt a mondatot, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt a tüntetéstől mint módszertől határozottan elhatárolta magát. De azt nem tudjuk biztosítani, hogy nem lesz újabb tüntetés. Magyarországon nincs törvény ennek betiltására. A Parlament ez év decemberében fogja megtárgyalni az egyesületi és gyülekezési törvényt. A törvénytervezetet nyilvánosságra hoztuk, társadalmi vitát folytatunk róla. A törvény rögzíteni fogja, hogy fogunk eljárni. Jelenleg az a helyzet, hogy mi a magyar alkotmány szellemében csak olyan tüntetést tilthatunk be, amelynek nacionalista, irredenta, háborús uszítás a tartalma. (...)

(...) Ami a kétoldalú főtítkári találkozót illeti, szeretném megjegyezni, hogy ami volt, az a múlté. Én azt kérem, hogy a jövővel törődjünk. Ha munkatársaink előkészítik és van tartalma, akkor azt tanácsolom, találkozzunk politikai érdekeinknek megfelelően, mindenfajta protokolláris külsőségek nélkül. Szándékaink egyértelműségét bizonyítja, hogy Ön csütörtökön

üzent, és én vasárnap itt vagyok. Ezt a Politikai Bizottság megtárgyalta, és támogatta az együttműködésünk kiszélesítésére vonatkozó törekvéseinket. Úgy gondolom, számomra elképzelhető az a forma, amit Ön megfogalmazott, hogy a nemzetiségi kérdés része legyen egy közös deklarációnak, amely a kétoldalú együttműködést tartalmazza, és ezt valamilyen hivatalos találkozáson tegyük közzé. (..)

(..) Ami a kultúrházakat illeti: ha Önöknek az a belső, elvi állásfoglalásuk, hogy kultúrházakat se itt, se máshol nem hoznak létre, akkor mi ezt tudomásul vesszük. Vegyük le a napirendről, ne terhelje kapcsolatainkat.

Most ahhoz néhány megjegyzést, hogy nem nagyon érthető az áttelepültekkel kapcsolatos közös munkabizottság létrehozásáról szóló javaslatunk. Tudomásul vesszük, hogy ezzel a kérdéssel nem kívánnak foglalkozni. Így mi ezt a magunk hatáskörében fogjuk rendezni. Ön utalt arra, hogy van érvényes szerződésünk. Én nem szeretnék semmit homályban hagyni: van szerződés arra, hogy 30 napig tartózkodhat egy román állampolgár Magyarországon. Ez további 30 nappal meghosszabbítható. De hogy mi van 60 nap után, arra semmifajta szerződés nincs. (..)

(..) Ami a konzulátusok dolgát illeti: természetesen, ha ez az Önök álláspontja, azt így tudomásul vesszük. Nincs is más lehetőségünk. Azt azonban hadd jegyezzem meg: azzal a váddal, hogy az itteni konzulátusunk hogyan viselkedett — amiért esetleg el lehetne marasztalni — a magunk részéről nem tudunk komolyan foglalkozni. Nevezetesen, hogy a külügyminiszter elvtárs szóvá teszi, hogy a konzulátuson kávéztak, ittak egy fogadáson, és olyan embereket hívtak meg, akik nem voltak a házigazdákkal egyeztetve. Az persze kiderült, hogy azt a névsort, amely ellen a panasz elhangzott, a megyei pártbizottság titkára adta át a konzulnak. Tehát ha nem akarnak konzulátust, tudomásul vesszük, de ne keressünk indokot erre. (..)

Egyetértek, támogatom és örülök, hogy Ön az Újságíró Szövetséget tartja alkalmas keretnek, hogy a kiküldés azon keresztül történjen, abban a feladásban, hogy Románia nem csak nemzetiségi területből áll.

Végére hagytam az elvi kérdéseket. Az egyik: Önnek teljesen igaza van, hogy sok mindent nem értenek a mi magyar gyakorlatunkból. Ezt megértem, mert néhány dolgot mi magunk sem nagyon értünk. Azon egyszerű oknál fogva, hogy sok mindent újragondolunk, és nem hiszem, hogy minden új megoldásunk hiba nélküli, olyan tökéletes, amit a történelem igazolni fog. Nagy vita van köztünk számtalan kérdésben. Én a történelemből azt tanultam meg, hogy új soha nem született konfliktus és vita nélkül. Még ritkábban sikerült első percre tökéleteset alkotni. Ha rájövünk, hogy miben tévedtünk, ki fogjuk igazítani. Van erőnk hozzá, és van bátorságunk szembenézni vele. (..)

(..) Végül egyetlen megjegyzést arra, hogy nincs jogunk a magyar ajkú magyarokért, bárhol élnek a világon, felelősséget érezni. Én nem azt mondtam, hogy felelősséget vállalunk, mert arra nekünk nincs módunk. Ebben Önnek teljesen igaza van. Sem a Kanadában élő magyarokért, sem a máshol élőkhöz nem tudunk felelősséget vállalni. De hogy érzéseinket, rokonszenvünket vagy ellenszenvünket, amit érzünk, megfogalmazzuk; úgy érzem, ezzel semmifajta internacionalista elvet nem sértünk. Más persze egy olyan ország helyzete, ahol a nemzetiségiek aránya 3 százalék, és megint más, ahol

ennél nagyobb. Nyilván egy soknemzetiségű országban ez másként jelentkezik. De mi nem indulhatunk ki az óhajainkból, csak a realitásainkból. Ezt ma Magyarországon kezelni kell, még akkor is, ha nem szeretjük kezelni. Ezzel mi nem avatkozunk senkinek a belügyeibe, csak törődünk azzal, hogy mi van a magyarokkal a világban. És még egyszer szeretném elmondani: sem Csehszlovákiában, sem más országokban élő nemzetiségekkel ilyen problémáink nincsenek. Azt szeretnénk, ha nem lennének itt sem, és ezért mi mindent meg fogunk tenni. Önöktől pedig azt kérjük, segítsenek nekünk.

CSEH GUSZTÁV RÉZKARCA

Szerkesztői asztal

Április 19—20—21-én megalakult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Csongrád Megyei Tagozata, s ebből az alkalomból tudományos tanácskozást rendeztek Csongrádon és Szentesen a megye irodalmi örökségéről. Többek között előadás hangzott el Milos Crnjanskiról (Vujicsics Sztojan), Négyesy Lászlóról (Kovács Sándor Iván) és Heinrich Böllről (Bernáth Árpád). Crnjanski szülőházán Bori Imre avatta föl az emléktáblát. Ekkor rendezték meg Pintér Lajos estjét is. A vadszeder útján című Pintér-kötetről a szerzővel, Olasz Sándor beszélgetett. Április 20-án a szentesi művelődési központ Pódium-termében Tiszatáj est volt. A Magyar Rádió nyilvános felvételén Avar István, Benkő Gyula, Béres Ilona és Hátori Ildikó működött közre. Annus Józseffel, Olasz Sándorral és Vörös Lászlóval Dorogi Zsigmond, a rádió főmunkatársa beszélgetett. Az Irodalomtörténeti Társaság megyei tagozata megalakulása alkalmából létrehozott „Irodalomért” díjat Csongrád Város Tanácsa Annus Józsefnek, Olasz Sándornak, Pintér Lajosnak és Vörös Lászlónak adományozta.

A Tiszatájjal ismerkedtek április 25-én Kiskunhalason Bács-Kiskun megye könyvtárosai. A városi könyvtárban a halasi olvasókkal is találkozott Vörös László és Olasz Sándor.

A gondolkodó Németh László címmel tudományos ülést rendezett a Németh László Társaság a Hódmezővásárhelyi Városi Tanács dísztermében, április 28-án. Az író munkásságának elismeréséül a posztumusz díszpolgári oklevelet adta át Németh László lányainak Csizmadia Sándorné tanácselnök. Grezsa Ferenc elnökletével Sándor Iván, Kocsis Rózsa, Salamon Konrád, Vekerdi László, Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba, Monostori Imre és Füzi László tartottak előadást.

Április 27-én és 28-án ismét megrendezték Fonyódon a folyóirat-szerkesztők tanácskozását. A lapok gazdasági helyzetével foglalkozó rendezvényen a Tiszatájat Vörös László képviselte.

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola egykori kiváló tanáira, Vajda Lászlóra, Vajtai Lászlóra és Madácsy Lászlóra emlékeztek az intézmény magyar irodalom tantervében május 4-én.

A marosvásárhelyi Látó (korábban Igaz Szó) munkatársai május 15-én Szegedre látogattak. Markó Béla, Gálfalvi György és Kovács András Ferenc a Tiszatáj szerkesztőivel találkoztak, majd a Móra kollégiumban irodalmi esten vettek részt.

Immár a második számát vehetjük kézbe az Erdélyi Magyarság című független politikai és műve-

lődési szemlének. A Köteles Pál és Ács Zoltán által szerkesztett lap negyedévenként jelenik meg.

*

Írói és irodalomszervezői munkássága elismeréseként 50. születésnapján Annus Józsefet, lapunk főszerkesztőjét a Magyar Köztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjével tüntették ki. Ezekkel a — tudtán kívül idecsempészett — sorokkal kíván neki jó egészséget, további eredményes munkát a szerkesztőség és az olvasóközönség.

CSEH GUSZTÁV RÉZKARCA